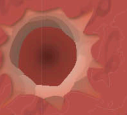

Оксана Бабенко
Віктор Білоус

ФЛЮГЕР РЕПРЕСІЙ

[Faint, illegible handwritten text in Cyrillic script, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

**Державний архів Кіровоградської області
Кіровоградське обласне відділення пошуково-видавничого
агентства «Книга Пам'яті України»
Кіровоградська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України
Благодійна організація
«Центрально-Українська Православно
духовно-соціальна Академія»**

**Пам'яті жертв
«Великого терору»
1937-1938 років
та злочинів більшовизму
проти людини і людяності
в інші періоди
ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ**

*Бібліотека видання
Між Бугом і Дніпром.
Науково-краєзнавчий вісник Центральної України*

Серія «Архівні документи свідчать»

Редколегія серії: О. О. Бабенко (голова), О.А. Бабенко,
к. і. н. В.Г. Берковський, к. філол. н. В.Б. Білоус,
Т.В. Гончарова, М.В. Грач, к. філол. н., доц. В.Т. Гребньова,
к. і. н. В.П. Колечкін, к. філол.н. Л.М. Михида,
д. і.н., проф. В.М. Орлик, засл. працівник культури України
І.Д. Петренко, к. політичн. н. В.В. Резнік

Оксана Бабенко

Віктор Білоус

ФЛЮГЕР РЕПРЕСІЙ:

ОБЛИЧЧЯ,

або

«НАША» «Ве» - «Ка» - «Пе»,

та ще

маленька «бе»

м. Кропивницький

2018

ББК 36.3 (4УКР-4КІР)

УДК 94 (477.65)

Б 12

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Державного архіву Кіровоградської області
(протокол № 12 від 28 вересня 2018 р.)*

Рецензенти: **Колєчкін В. П.**, кандидат історичних наук;
Резнік В.В., кандидат політичних наук

Бабенко Оксана, Білоус Віктор

Б 12 Флюгер репресій: Обличчя, або «наша» «Ве» – «Ка» – «Пе» та ще маленька «бе» / Оксана Бабенко, Віктор Білоус. – Кропивницький: Центрально-Українське видавництво, 2018. – 218 с. – (Серія «Архівні документи свідчать»)

ISBN: 978-966-130-152-7

Матеріали архівних слідчих справ із фондів Державного архіву Кіровоградської області, за якими написано цю книгу, вражають, з одного боку, своєю непереборною трагічністю, з іншого – своєю типовістю та схожістю. Саме за допомогою таких справ радянська влада тримала в руках частини народу, частини країни, які не визнавали й не хотіли сприймати офіційну ідеологію та практику державотворення.

Для широкого кола читачів, тих хто цікавиться історією України загалом і такою трагічною її сторінкою, як «Великий терор» 1937-1938 років, зокрема.

ISBN: 978-966-130-152-7

© Бабенко О.А., Білоус В.Б., 2018

© Центрально-Українське видавництво,
оригінал-макет, 2018

Зміст

Вступна частина	6
Короткі авторські ремарки	6
Стисла історична довідка	8
Чого варта революція	20
Про репресії щодо представників нацменшин	30
«Вороги народу» та «народи-вороги»	33
Наш земляк товариш Гітлер	35
Слов'янські побратими?	39
Коефіцієнт «корисної» дії	43
Тракторист Єгоров	48
Кондитер Краєвський	50
Братушки-болгари	55
Лиха доля німців-колоністів	66
Наш паровоз...	70
Доля «резидента»	74
«Гордість» агента	79
Згадаємо пісню...	84
Златопільські сіоністи	87
Принципи «fair trial»	92
«Темний ліс» Пилипа Бема	102
Самотній «шпигун»	106
Сіоністи з центру міста	110
Син робітника-путилівця	119
Доля «резидента»-2.	121
Передвоєнна «зачистка»	125
«Обличчя» колективізації та колективізованих	128
Типова історія.	130
До нитки й більше...	132
Не стріляйте у піаніста...	135
Куплет для дуєта або частівка як вид «антинародної» творчості	137
Він насмілювався порівнювати стандарти життя...	140
«Перебір» контррозвідки	146
Шкідливий «прошарок»	152
«Недоліки» освіти	155
«Мне не хотелось бы, чтобы русские вернулись на Украину...»	161
Гірка правда панотця	164
Суд швидкий... та ж чи справедливий?	167
«Мазня» Мазніченка	171
«Сідай з нами, комсомолко...»	181
Небезпечні прогулянки околицями	184
Голокост по-радянськи?	189
«Вороги-гуманісти»	194
Доля вчительки	199
Непоширене прізвище, або як працювала контррозвідка	201
Ніколи не здавайся!	206
І свято – не свято...	209
Гроші на пам'ятник	213
Післямова	216

ВСТУПНА ЧАСТИНА

Короткі авторські ремарки

...про назву книги

Ця книга не просто претендує на серйозність – у ній наведені скорботні за своїм трагізмом долі реальних людей, обличчя яких витерлися з пам'яті спочатку тих, хто був їхніми далекими чи близькими знайомими, потім тих, хто вважав своїми родичами, і, нарешті, з часом, – тих, найрідніших, хто їх любив. Людям, чий обличчя зникли з пам'яті свого роду, а потім і народу, не поталанило: вони опинились у конкретний час у конкретному місці, звідки повернутися до життя уже не могли. Вони опинилися спочатку перед обличчям людиноненависницької радянської системи, потім постали перед обличчям Смерті, а відтак – перед обличчям Забуття, з якого ми і намагаємося їх повернути. Тож згадаємо обличчя тих, хто промовляє до нас своїми долями, зафіксованими в архівних документах, із минулого, з епохи «Великого терору» в Україні. А ще згадаємо й обличчя тогочасних суспільних процесів, й обличчя – збірний образ тих, хто в ХХ столітті безжально нищив наш народ, розкручуючи зловісний флюгер репресій.

Втім, навіть у такому виданні, мабуть, не можна обійтися без долі іронії, гіркою сарказму, приклад чого є у назві книги. А походження його таке: кажуть, в Одесі під час святкування однієї з річниць Жовтневої революції лозунг «Хай живе наша рідна ВКП (б)!» читали «наша ве-ка-пе і маленька бе». Кожен розумів це як міг, як хотів і як не боявся.

Маленька «б» у скороченій назві комуністичної партії з'явилась ще у 1903 році і означала «партія більшості» або «більшовиків». Назви партії змінювались (про що детальніше нижче), але «маленька бе» лишалась аж до 1952 року, коли партію назвали КПРС (хоча незрима присутність позірно прибраного «б» відчувалась – розумійте це як можете, як хочете і як ...).

...та про цю книгу як таку

Матеріали, за якими написано цю книгу, вражають, з одного боку, своєю непереборною трагічністю, з іншого – своєю типовістю та схожістю. Вони чимось нагадують гудзики: за формою та кольором начебто різні, а суть, тобто функція, одна – тримати до купи частини одягу, які розходяться. Саме за допомогою таких справ – «гудзиків» радянська влада тримала в руках частини народу, частини країни, які не визнавали й не хотіли сприймати офіційну ідеологію та практику державотворення.

Наша книга – як коробка з різними гудзиками, які «пришивала» влада-кравчиня на тіло народів країни, часто білими нитками брехні і завжди по живому, так, що кров текла. Ця кров, як попід Клааса, має стукати в наше серце, змушуючи пам'ятати та не давати повторитись «шевським експериментам» над живими людьми, які так не хотіли бути «гудзиками» або «гвинтиками» епохи.

СТИСЛА ІСТОРИЧНА ДОВІДКА, яка багато в чому пояснює порушене в цьому виданні

Об'єктивно прогрес людства призвів не тільки до вдосконалення засобів виробництва, а й до виникнення нових соціальних теорій та вчень. Одне з них, створене Каролом Марксом та Фрідріхом Енгельсом (більш відоме під назвою «марксизм») почало поширюватись у Російській імперії у 80-х роках XIX сторіччя. За ним, будь-яка держава протягом своєї історії завжди була зняряд-дям використання широких мас народу панівним класом – спершу аристократією, а з приходом т. зв. індустріальної революції, коли головну роль у суспільстві почав відігравати капітал, – буржуазією-капіталістами.

Впродовж відомої історії розвитку суспільства між бідними (пролетарями) і багатими (аристократією та буржуазією), на думку основоположників марксизму, проходила так звана класова боротьба, в якій держава завжди стояла на захисті інтересів класу, який мав засоби виробництва. Відповідно, з кожним роком багаті ставали багатшими, а робітники – біднішими. За твердженням Маркса, такий стан обов'язково має доводити до неминучого повстання гноблених робітників (пролетарів) проти гнобителів – панів і капіталістів. Перемога робітників при цьому можлива тільки тоді, коли всі вони об'єднуються разом, незважаючи на національність, усунуть експлуататорів-капіталістів і переберуть під власну владу всі засоби виробництва під лозунгом «пролетарі всіх країн, єднайтеся».

Після цього марксизм передбачав владу перехідного від капіталізму до соціалізму періоду як диктатуру пролетаріату, при якій державне керівництво перебувало б у руках робітничого класу. Після перемоги над капіталістами, коли ліквідується клас визискувачів-експлуататорів, закріпиться соціалістичний лад, і не буде визискуваних і визискувачів, гноблених і гнобителів, створиться безкласове суспільство. Всі засоби виробництва стануть власністю

цілого народу й не буде експлуатації людини людиною. Кожен член суспільства працюватиме по своїй спроможності й одержуватиме засоби прожитку згідно з його потребами. Оскільки не буде панівного класу, не буде потреби в існуванні держави, яка зникне, як непотрібна суспільна надбудова – так теоретизував Маркс, базуючись на власному досвіді проживання у вже того часу розвиненій та ситій Європі. Учення Маркса було не тільки радо сприйняте російськими соціал-демократами, але й допрацьоване ними з урахуванням, так би мовити, «місцевого колориту». Приклади, які ми наводимо у цій книзі, наочно демонструють практичні результати такого «допрацювання».

Паралельно з новацією про диктатуру пролетаріату, Маркс використав і думку авторів Нового Заповіту (щоправда, там йдеться тільки про віруючих): «Національність, як і батьківщина, – це витвір панівної верхівки, бо насправді робітник не має національності, не має батьківщини. Для робітника батьківщина є там, де він може працювати й забезпечити прожиток для себе й для своєї родини».

«Зерня» марксизму потрапило у Росії на благодатний ґрунт поганих умов життя та праці робітників більшості підприємств.

Революційно налаштовані пролетарії потяглися до гуртків прихильників марксизму, представники яких у 1898 р. створили в Мінську марксистську Російську соціал-демократичну робітничу партію (РСДРП). У 1900 р. Володимир Ульянов-Ленін разом із Юлієм Мартовим, Георгієм Плехановим та ін. почали видавати за кордоном марксистську газету «Искра». Ленін наполягав, що для здійснення в Росії успішної революції слід організувати малу, але дисципліновану партію професійних революціонерів, яка б очолила потенційно сильний, але на той час безвекторний робітничий рух.

Різні погляди Леніна і Мартова щодо програми партії та принципів її побудови викликали конфлікт, із якого на II з'їзді РСДРП (17.07.-10.08.1903 р., Брюсель – Лондон) дійшло до голосування. Пропозиція Леніна отримала більшість. Від того часу фракція

членів РСДРП, яка підтримувала Леніна (а між ними був і теоретик марксизму Г. Плеханов), звалася «більшевиками» (від більшості голосів), а та, що підтримувала Мартова (до неї належав єлисаветградець за місцем народження Левко Бронштейн – Лев Троцький) – «меншовиками» (від меншості голосів). Пізніше Ленін свідчив, що «більшовизм як течія політичної думки, і як політична партія» виник саме у 1903 році. Цю подію можна вважати перемогою радикальної групи марксистів, а можна – розколом соціал-демократичного руху в Росії.

Так практично в межах формально єдиної партії виникли фактично дві партії: більшовиків, радикальних соціал-демократів, які беззастережно обстоювали ідеї Маркса про класову боротьбу, соціалістичну революцію і диктатуру пролетаріату; і меншовиків, поміркованих соціал-демократів, у поглядах яких перемишувались революційність із реформізмом і які стояли ближче до західноєвропейських соціал-демократів.

Втім, незважаючи на певні відмінності у поглядах, практично всі представники створеної партії відстоювали демократичні принципи зосередження верховної влади в руках законодавчого однопалатного парламенту з представників народу; загальне, рівне і пряме виборче право при таємному голосуванні, широке місцеве самоврядування, недоторканність особи і житла, свободу слова, друку, зборів, совісті, страйків і спілок, свободи пересування і промислів; з національного питання – права націй на самовизначення, обласного самоврядування місцевостей, що відрізняються особливими побутовими умовами і складом населення, рівноправності націй, права отримувати освіту рідною мовою, введення рідної мови нарівні з державною в усіх установах; із робочого питання – 8-годинний робочий день, державне страхування робітників по старості та інвалідності, заборону понаднормових робіт, штрафів та платежів натурою, охорону праці жінок і заборону дитячої праці до 16 років; з аграрного питання – скасування викупних і оброчних платежів, створення селянських комітетів для повернення відрізків, повернення селянам грошових сум, взятих з них у формі викупних

і оброчних платежів. Також пропонувалося конфіскувати монастирське та церковне майно, удільні та кабінетські маєтки, планувалося ввести оподаткування поміщиків¹.

Ці ідеї були дуже прогресивними для свого часу, але чи ж було їх реалізовано протягом десятиліть більшовицької влади? Одна з причин цього – крайній радикалізм більшовиків, їхнє тверде та непохитне уявлення, що революція має всі переваги над реформами, оскільки в Росії існували непримиренні протиріччя між капіталізмом і залишками кріпосництва на тлі політичної слабкості та контрреволюційності буржуазії. Конкретні приклади дотримання більшовиками постулатів та принципів своєї партійної програми, урахування ними соціальних та національних особливостей імперії – трохи нижче.

Практично одразу ж після свого створення партія пішла до людей, використовуючи будь-які можливості пропагувати свої програмні завдання та погляд на основні питання сучасності. Ось один з характерних та виразних прикладів цього:

ЛИСТОВКА
ПЕТЕРБУРГСКОГО КОМИТЕТА РСДРП К СОЛДАТАМ
ОБ ОСНОВНЫХ ТРЕБОВАНИЯХ РАБОЧИХ С ПРИЗЫВОМ
НЕ СТРЕЛЯТЬ В НАРОД 8 ЯНВАРЯ 1905 г.
РОССИЙСКАЯ СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ
РАБОЧАЯ ПАРТИЯ

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

К СОЛДАТАМ!

Солдаты! В Петербурге забастовали на фабриках и заводах **рабочие, которые не могут больше терпеть кровопийства хозяев и притеснений полиции и чиновников.** В воскресенье на площадь перед Зимним дворцом явится народ, чтобы **потребо-**

---

¹ Див.: *История КПСС.* – М., – 1986; *Советский Энциклопедический Словарь.* – М., – 1983., *Котляр М., Кульчицький С. Довідник з історії України.* – К., 1998 тощо.

вать у царя свободы. Народ требует, **чтобы немедленно прекращена была русско-японская война.** Японцы разбили нас уже несколько раз, перебили двести тысяч наших солдат, потопили наш флот и взяли Порт-Артур. Японцы лучше нас подготовились к войне, и Манчжурия все равно будет в их руках. Да и не нужна она нам.

Народ требует, чтобы вместо царя Россией управляло Собрание выборных от народа. Народ требует, чтобы облегчили подати и налоги, чтобы крестьянам вернули ту землю, которую у них отняли помещики.

Народ требует, чтобы все – дворяне, мещане, купцы, крестьяне – получили равные права и свободу. Народ требует, чтобы все племена – русские, поляки, финляндцы, армяне, грузины, евреи, литовцы, немцы, латыши, киргизы, татары – были равны перед законом. Народ требует, чтобы солдат, которых берут на службу, оставляли служить дома, чтобы солдаты жили дома, а не в казармах, чтобы офицеры их не били и не оскорбляли (выделено авт.).

Солдаты! В воскресенье народ пойдет к царю требовать свободы. Но царь не хочет давать свободы и пошлет вас с ружьями и пушками против народа. Он прикажет вам стрелять в народ. Он может приказать вам бить стачечников. Отказывайтесь стрелять и бить ваших братьев, не слушайте офицеров, переходите на нашу сторону.

Солдаты! Идемте вместе с нами за свободу!

Да здравствует свобода!

Долой войну!

Долой самодержавие!

8 января 1905 г.

Петербургский Комитет
Российской Социал-Демократической
Рабочей Партии

Задля об'єктивності слід зазначити, що, на думку юристів царату, створена В. Ульяновим (Леніним) та його спільниками партія була від самого початку злочинною організацією. Про це свідчать матеріали I-го й наступних з'їздів РСДРП (пізнішої РКП, ВКП(б) і КПРС), а також арешт поліцією учасників I-го з'їзду РСДРП, матеріали слідства, суду і винесені вироки.

Діяльність РСДРП у Російській імперії було заборонено. За приналежність до РСДРП винних карали згідно з статтями 126 і 102 Кримінального Уложення Російської імперії каторгою строком до восьми років, а за які обтяжують покарання, (наявність зброї, вибухових матеріалів, їх застосування), – безстроковою каторгою.

На початок ХХ сторіччя Україна (поділена між двома монархіяма, які однаковою мірою застосовували свій соціальний і національний гніт) ще навіть так не називалась, але в Україні, як і в цілому по країні, починається переломний етап у політичному оформленні основних суспільних рухів, одним з яких стала революційна українська партія, назву якої скорочували до РУП.

Першою програмою РУП стали положення брошури переконаного самостійника Миколи Міхновського «Самостійна Україна». Вона відображала революційні і максималістські настрої української молоді і закликала до створення «...єдиної, нероздільної, вільної, самостійної України від гір Карпатських аж по Кавказ» (згадайте контрверсійне «від Сяну до Дону», авт.). У 1902 р. прихильники М. Міхновського об'єдналися в Українську народну партію, а з 1917 р. – Українську партію самостійників-соціалістів.

Поступово РУП відмежувалась від крайніх елементів і набула чіткого революційно-демократичного характеру. Вона обстоювала позиції західно-європейської соціал-демократії, висувала вимоги демократичної республіки і демократичних свобод, восьмигодинного робочого дня, звільнення селян від викупних платежів та конфіскації кабінетських, удільних, церковних і монастирських земель, тобто, багато у чому підтримувала програму російських соціал-демократів. Особливого значення партія надавала автономії Ук-

раїни, але все ж таки у складі Росії. Рупівські організації проводили значну роботу переважно серед селян, наймитів і студентства: створювали гуртки, поширювали нелегальні видання партії, керували селянськими бунтами та наймитівськими страйками тощо.

З часом серед рупівців посилюється тенденція на зближення з РСДРП – за це виступала група на чолі з М. Меленевським. Однак більшість партійців на чолі з лідерами партії (Д. Антоновичем, В. Винниченком, С. Петлюрою, М. Поршем), не виступаючи проти злуки в цілому, виступала за виконання таких умов: визнання автономно-національно-територіального принципу побудови соціал-демократії, повну організаційну самостійність РУП та федеративний зв'язок із РСДРП. Внаслідок цих розходжень на другому (і останньому) з'їзді РУП (грудень 1904 р.) стався розкол.

У 1905 році на основі РУП виникла Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП) на чолі з С. Петлюрою, М. Поршем і М. Шаповалом. Прихильники зближення з РСДРП створили окрему Українську соціал-демократичну спілку («Спілку») на чолі з М. Меленевським, П. Канівцем і В. Мазуренко.

Виникають в Україні і «буржуазно-ліберальні» політичні партії. Восени 1904 р. представники української ліберальної частини української громадськості заснували Українську демократичну партію (УДП) на чолі з Д. Грінченком, С. Єфремовим, В. Чехівським, Є. Чикаленком. В її програмі засуджувався самодержавно-бюрократичний устрій та ставилася вимога конституції на засадах децентралізації і федеративного устрою. Ще до остаточного оформлення з неї виділилася радикальна частина, що проголосила створення Української радикальної партії (УРП). Однак розкол тривав недовго і вже у 1905 році обидві організації об'єдналися в Українську радикально-демократичну партію (УРДП). Вона виступила за автономію України у складі буржуазної Росії.

Поряд з українськими активно діяли в Україні й загальноросійські політичні партії – соціал-демократи (РСДРП), соціалісти-революціонери (есери), кадети (конституційні демократи), БУНД (загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі і Росії),

польські та єврейські національні партії тощо. Вони прагнули знайти в українському політичному житті свою «нішу». Так, РСДРП користувалася популярністю серед робітництва; есери – серед селянства; Бунд – серед ремісників та пролетарів-євреїв тощо.

Стосунки українських та загальноросійських партій склалися по-різному. Так, політична платформа УРДП була близька до кадетської, і між цими партіями та їх лідерами налагодились добрі стосунки. РУП мала активне співробітництво із Бундом та Польсько-соціалістичною партією, але стосунки з РСДРП не склалися через те, що російські революціонери схилились до централізму в національному питанні.

Отже, суспільно-політичний і національний рух в Україні на початку ХХ ст. кристалізувався у низку політичних партій різного спрямування. Разом із тим всі партії працювали в нелегальних умовах та складались передусім з інтелігенції, тому не слід перебільшувати їх впливу. Але сам по собі факт створення та діяльності українських політичних партій був однією з важливих передумов подальшого розвитку суспільного життя України.

Її непростий та сповнений трагічних подій шлях призвів до того, що КПУ [до 1952 – Комуністична Партія (більшовиків) України (КП(б)У)] – частина Комуністичної Партії Радянського Союзу, що об'єднувала осередки останньої в межах України, керувала всіма сферами суспільного життя, маючи абсолютну владу. Ідеологічно КП(б)У ґрунтувалася на марксизмі-ленінізмі, проголошувала своєю метою побудову комуністичного суспільства. КПУ виникла з більшовицьких осередків Російської Соціал-Демократичної Робітничої Партії (РСДРП), що діяли в Україні. До революції 1917 р. вони не були об'єднані в окрему всеукраїнську організацію. Більшовики, як і всі інші російські партії, не визнавали українців окремою нацією, вважаючи Україну органічною частиною Росії. Тому питання про створення окремої територіальної організації на той час не ставили.

До революції 1917 року більшовицькі організації України мали певний вплив тільки в індустріальних центрах, ставлячись

до української національної революції байдуже, а часто й ворожо. Утім, у місцевостях, де українське національне відродження розвивалося особливо бурхливо, окремі більшовицькі діячі (В. Шахрай і С. Мазлах в Полтаві, Ю. Лапчинський і М. Скрипник у Києві) поступово стали на позиції самостійності України. При цьому більшовики південно-східних міст України (Одеса, Донбас, Харків, Катеринослав), де було багато неукраїнського пролетаріату і куди хвиля національного відродження доходила повільніше, продовжували ігнорувати національно-визвольний рух в Україні.

І з'їзд КП(б)У, що відбувся 5-12.7.1918 р. в Москві (на ньому були представлені 4,4 тис. членів партії) під тиском ЦК РКП(б) і особисто В. Леніна проголосив КП(б)У складовою частиною РКП(б), яка підпорядковується її ЦК. Проте в пресі було повідомлено про нібито самостійне існування КП(б)У з мотивів боротьби партії проти німецьких військ в умовах Брестського миру 1918 р.

В цілому КП(б)У не користувалася серед українського населення авторитетом, бо й за своїм складом не була українською. На час І з'їзду КП(б)У (відбувся 5-12.7.1918 р. у Москві, на ньому було представлено 4,4 тис. членів партії) в партії було близько 7% українців. У травні КП(б)У нараховувала близько 36 тис. членів, із яких 10 тис. припадало на Донбас, по 5 тис. – на Харків і Катеринослав. Донецькі робітники були в основному переселенцями з Росії. В сільських губерніях України більшість у партійних організаціях становили євреї. Далекими від українського життя були й партійні працівники, прислані з ЦК ВКП(б).

Антиукраїнська політика КП(б)У стала особливо активною після відновлення в лютому 1919 радянської влади. Продрозкладка, насадження комун та інших колективних форм господарювання, ігнорування національного питання викликали широкий протест українського населення, що вилився в масові антибільшовицькі повстання, які прискорили падіння радянської влади у серпні 1919 р.

У період денікінської окупації України, як і в період перебування при владі гетьмана П. Скоропадського, більшовики діяли в

підпіллі. Мотивуючи загальним розкладом КП(б)У, ЦК РКП(б) ухвалив 02.10.1919 р. рішення про розпуск ЦК КП(б)У, а керівництво підпільною роботою в Україні було передано створеному Зафронттовому бюро КП(б)У. Але й ця реорганізація керівництва партії не допомогла налагодити широкі зв'язки з українським суспільством. Після кожної невдалої спроби знайти підтримку місцевого населення, в КП(б)У виникали українські національні опозиції (В. Шахрай, Ю. Лапчинський, «боротьбисти»), що вимагали відокремлення КП(б)У в самостійну українську партію, але РКП(б) і російська більшість в КП(б)У швидко їх ліквідували як ворожі прояви українського націоналізму.

КП(б)У відновила свою діяльність в Україні в кінці 1919 р. після остаточної окупації її військами РСФРР. Утім, партія й надалі залишалася нечисленною (на листопад 1920 в ній перебувало 42 тис. членів, з них 19 % українців) та малоавторитетною. У політичному відношенні КП(б)У залишалася сектантською, її соціально-економічна політика натрапляла на народний опір. У 1920 р. в КП(б)У виникла робітнича опозиція, підтримана робітничими страйками, яка також була ліквідована ЦК РКП(б).

Влада КП(б)У стабілізувалася лише в період НЕПу, коли в Україні склалася остаточно однопартійна система. Перехід до НЕПу мав значний вплив на політику КП(б)У, яка проводилася за російським зразком, орієнтуючись лише на господарський характер НЕПу і не враховуючи національного моменту. Це виявилось і в проведенні чистки в КП(б)У в 1921 р., і в русифікаторській політиці в галузі освіти та культури, і в самому складі партії (в 1923 р. в ній нараховувалося лише 24 % українців), й особливо позначилося в період створення СРСР.

Хвиля національно-культурного відродження в Україні, створення національних економічних, у першу чергу кооперативних, організацій змусили ЦК КП(б)У зайнятися національним питанням. Значну роль у цьому відіграли резолюція XII з'їзду РКП(б) (квітень 1923 р.) з національного питання та Всесоюзна нарада з національного питання (червень 1923 р.), які розпочали україні-

зацію. Проте керівництво КП(б)У, очолюване Е. Квірінгом та Д. Лебедем, чинило впертий опір висуванню українських кадрів у керівництво партії та республіки, поширенню української мови та культури. На місцях партією керували такі ж противники українізації. Хоча формально українізація розпочалася від XII з'їзду РКП(б), але фактично вона стала можливою тільки після усунення з поста першого секретаря ЦК КП(б)У Е. Квірінга (1925). Важливим чинником українізації став апарат Наркомату освіти, очолюваний по черзі Г. Гриньком, О. Шумським, М. Скрипником.

Однак наймогутнішим поштовхом українізації було масове українське відродження знизу, кероване українською інтелігенцією, що охоплювало мільйони українців. Доба українізації, що дістала назву «Українського відродження», зустріла широкий спротив російського шовінізму. Після розгрому троцькістської опозиції і встановлення з 1929 року диктатури Й. Сталіна розпочався наступ на національне відродження в союзних республіках, у т.ч. і в Україні. Першим етапом ліквідації українізації став удар по старих діячах національної революції 1917-1921 рр. У 1930 р. ОДПУ розпочало серію інспірованих процесів, першим із яких став процес «Спілки визволення України». Під час процесу було засуджено до різних строків ув'язнення, а пізніше знищено, 45 діячів культури, одночасно було репресовано декілька тисяч українських діячів на місцях, зокрема колишніх членів українських національних партій, було здійснено чистки в КП(б)У, внаслідок яких у 1929-1930 рр. з партії було виключено 26,7 тис. членів, у 1932-33 рр. – ще 51 тис. КП(б)У стала виконавцем політики ВКП(б) на здійснення суцільної примусової колективізації сільського господарства, а пізніше – на припинення українізації та розгортання політичних репресій проти державних і культурних діячів УСРР, проти народу України.

Масовий терор здійснювався під керівництвом присланих із Москви другого секретаря ЦК П. Постишева та великої групи членів ВКП(б).

Протягом 1929-1933 рр. було виключено й репресовано 46 %

членів КП(б)У, в т.ч. й 49 % членів її ЦК. І хоча чисельність КП(б)У станом на квітень 1933 р. зросла до 469,8 тис. членів, а кількість українців в її складі – до 60%, ці цифри відображають радше ріст конформізму в українському суспільстві. Майже 20% чисельного складу партії були партійними функціонерами. Чисельність робітників у партії зменшилася із 58,5 % у 1921 до 41,1 % у 1933 р. З цього часу так звана «монолітність» і дисципліна в партії трималася на кар'єризмі й страху.

Микола Єжов,
2-й нарком внутрішніх
справ СРСР

У 1937-1938 рр. КП(б)У пережила другу кризу. Виходячи із власної теорії загострення класової боротьби у процесі розгортання будівництва соціалізму, Й. Сталін вирішив знищити задалегідь усіх «потенційних зрадників» у можливій майбутній війні з Німеччиною та Японією. Впродовж 1936 р. з КП(б)У було вичищено 45 тис. членів, а в 1937-1938 рр., коли НКВС очолив М. Єжов, – ще 162 тис. членів, що становило понад 50 % усього складу партії. Було репресовано 61 члена ЦК КП(б)У (із 62 обраних на XII з'їзді партії в 1937 р.).

Були знищені й самі організатори репресій в Україні П. Постишев й С. Косіор.

Новий склад ЦК КП(б)У на чолі зі скерованим із Москви М. Хрущовим остаточно довершив розгром українського національного відродження та забезпечив умови для всебічної русифікації України. Наприкінці 1930-х рр. КП(б)У остаточно втратила усі зв'язки з українським народом, а Україна була включена в єдину імперську систему.

ЧОГО ВАРТА РЕВОЛЮЦІЯ

Одна з широко розтиражованих лєнінських цитат – про революцію, яка тільки тоді чогось варта, коли вона може захищатись, – отримала серйозну, вагому й дуже довготривалу реалізацію в Росії. Не тільки на догоду вождєві, а швидше як життєво необхідний захід було створено Всеросійську надзвичайну комісію, всесвітньо відому різними мовами як «ЧК» – «ВЧК» – організацію, яка формально була ліквідована у лютому 1922 року, проте реально існує й сьогодні з дещо (і декілька разів) видозміненою назвою; організацію, яка стала однією з головних опор та уособлень більшовицької влади, а сьогодні – нинішніх «соберателєй земель» їхньої сучасної імперії; організацію, яка за час свого існування зуміла знищити мільйони й мільйони безневинних жертв, і при цьому до сьогодні не засуджена міжнародними трибуналами як злочинна структура.

Всеросійська надзвичайна комісія з боротьби з контрреволюцією та саботажем... Озброєний загін партії більшовиків... Караючий меч диктатури пролетаріату... Когорта лицарів революції з гарячими серцями, чистими руками і холодними розумами... Кожен комуніст має бути чекістом... Так звалася офіційно «ВЧК» і так говорили про неї лідери більшовицької партії. На сторінках газет, журналів і книжок. А між собою – зовсім інакше. Так, Ніколай Бухарін – ще не минуло й року після створення ВЧК – пропонував цю «контору» взагалі ліквідувати, мотивуючи це «сваволею організації, нашпигованої злочинцями, садистами і розкладеними елементами люмпен-пролетаріату». Але Ленін, Сталін, Троцький і Свердлов відстояли ВЧК.

Ба більше: до річниці створення організації ЦК РКП(б) зробив чекістам щедрий подарунок, ухваливши постанову, в якій, зокрема, говорилося: «На сторінках партійної та радянської преси не може мати місце злісна критика радянських установ, як це мало місце в деяких статтях про діяльність ВЧК, роботи якої

протікають в особливо важких умовах». А Бухаріну за його відхилення від «генеральної лінії» чекісти помстяться, арештовуючи 1937 р колишнього «улюбленця партії», щоб через рік відправити його в розстрільний підвал².

«Озброєний загін партії» протидіяв контрреволюції, шпигунству, саботажу, спекуляції та посадовим злочинам, створюючи для «партії нового типу» умови для реалізації Марксових теоретизувань та власних амбітних планів («мы на зависть всем буржуям // мировой пожар раздуем, // мировой пожар в крови» – були такі слова в одній із популярних того часу пісень, авт).

Прочитуємо газету «Жизнь Луганска» від 25 березня 2011 р.: «В царской России история спецслужб начинается в 1826 году вместе с созданием Третьего отделения Его Императорского Величества канцелярии, впоследствии переименованного в Отдельный корпус жандармов... Попасть на службу в корпус жандармов было трудно. Там существовала жесткая система отбора. От офицеров требовалось: потомственное дворянство, окончание военного или юнкерского училища по первому разряду, не быть католиком, не иметь долгов и пробыть в строю не менее шести лет. Кандидат должен был выдержать предварительные испытания при штабе корпуса жандармов, прослушать четырехмесячные курсы в Петербурге и выдержать выпускной экзамен. Только после этого офицер переводился высочайшим приказом в корпус жандармов.

После революции и прихода к власти большевиков встал вопрос о необходимости создания специальных органов для защиты нового государства и борьбы с контрреволюцией. 7 (20) декабря 1917 г. была создана Всероссийская чрезвычайная комиссия (ВЧК) по борьбе с контрреволюцией и саботажем. Это была партийно-государственная спецслужба, которая получила политические и юридические полномочия для решительной борьбы с враждебными советскому строю элементами и идейными противниками. Но этим ее функции не ограничивались.

---

² З сайту <http://edufuture.biz>

В годы гражданской войны и иностранной интервенции на ВЧК были возложены ответственные задачи: ограждение частей и соединений Красной Армии, а также важных объектов транспорта от подрывных действий вражеских агентов, диверсантов и внутренней контрреволюции; решительная борьба с белогвардейскими заговорами и террором, с бандитизмом и дезертирством. Наряду с этим органы ВЧК вели разведку в тылу врага...

В течение двух десятилетий после гражданской войны чекистский аппарат претерпел ряд преобразований. Создано экономическое управление, в задачи которого входила, в частности, борьба с экономическим шпионажем...

6 февраля 1922 года ВЧК была упразднена и создано Государственное политическое управление при НКВД РСФСР. Позже оно стало называться Объединенным Государственным Политическим Управлением (ОГПУ). В 1934 году на его месте был образован Народный комиссариат внутренних дел (НКВД).

Тридцатые годы – трагический период в истории Украины и в истории органов госбезопасности. Они стали основным репрессив-

ным орудием тоталитарного сталинского режима... Под маховик репрессий попали и многие опытные и честные работники чекистского аппарата. С приходом к руководству НКВД СССР Л. Берии репрессии не прекратились, но стали утрачивать массовый характер».³

За 400-500 років до нашої ери китайський мудрець Конфуцій вважав, що «світом правлять не царі і їх закони, а знаки і символи». На емблемі Всеросійської ЧК (так само, як і Всеукраїнської) – щит і меч руків'ям догори, тобто, начебто, «мирний» меч.

Втім, ми ненадарма згадали про «озброєний загін партії»:

³ Точка доступу: www.gorod.lugansk.ua/index.php?newsid=2802

рука, що тримала меч, була рукою партії. Саме партії належить ідея репресій, саме вона на певному історичному етапі зрозуміла помилковість та безперспективність свого політичного курсу й почала «шукати винних», нещадно караючи їх за власну безпорадність при вирішенні економічних та соціальних питань.

Масовий терор як метод вирішення політичних питань партія більшовиків (та сама «маленька бе») завжди тримала напоготові й використовувала без найменших вагань. Характерним прикладом є помста козацтву.

Прочитуємо дещо мовою оригіналу, виділивши ключову лексику документів.

«Орбюро ВКП(б), рассматривая идею рассказывания, приняло директиву: «Ко всем ответственным товарищам, работающим в казачьих районах». В указанной директиве прямым текстом говорилось об истреблении казачества: «Учитывая опыт года гражданской войны с казачеством, признать единственно правильным самую беспощадную борьбу со всеми верхами казачества путем поголовного их истребления. Никакие компромиссы, никакая половинчатость пути недопустимы. Поэтому необходимо:

*1. Провести **массовый террор** против богатых казаков, **истребив их поголовно**; провести **беспощадный массовый террор** по отношению ко всем вообще казакам, принимавшим какое-либо прямое или косвенное участие в борьбе с Советской властью. К среднему казачеству необходимо применять все те меры, которые дают гарантию от каких-либо попыток с его стороны к новым выступлениям против Советской власти.*

*2. **Конфисковать хлеб** и заставлять ссыпать все излишки в указанные пункты, это относится как к хлебу, так и ко всем другим сельскохозяйственным продуктам.*

3. Принять все меры по оказанию помощи переселяющейся пришлою бедноте, организуя переселение, где это возможно.

*5. Провести полное разоружение, **расстреливая каждого**, у кого будет обнаружено оружие после срока сдачи...».*

Наиболее успешно большевиками были выполнены первые два

пункта программы по уничтожению людей, которые верой и правдой служили Отечеству с момента образования первых казачьих поселений.

По словам Троцкого: «Казачи – единственная часть русской нации, способная к самоорганизации. По этой причине они должны быть **уничтожены поголовно...** Это своего рода **зоологическая среда**, и не более того... **Очистительное пламя** должно пройти по всему Дону и на всех них навести **страх и почти религиозный ужас...** Пусть последние их остатки, словно евангельские свиньи, будут сброшены в Черное море...»

3 февраля 1919 г. появился секретный приказ председателя РВС Республики Троцкого, 5 февраля – приказ № 171 РВС Южного фронта «О расказачивании». Тогда же директива Донбюро ВКП(б) прямо предписывала:

- а) **физическое истребление по крайней мере 100 тысяч казаков**, способных носить оружие, т.е. от 18 до 50 лет;
- б) **физическое уничтожение** так называемых «верхов» станицы (**атаманов, судей, учителей, священников**), хотя бы и не принимающих участия в контрреволюционных действиях;
- в) **выселение значительной части казачьих семей** за пределы Донской области;
- г) **переселение крестьян из малоземельных северных губерний на место ликвидированных станиц...**

Филипп Миронов, командарм 2-й конной армии, который сотрудничал с большевиками и тем увлек на предательство и гибель тысячи казаков, писал в приказе-воззвании в августе 1919 г.: «Население стонало от насилий и надругательств. Нет хутора и станции, которые не считали бы свои жертвы красного террора десятками и сотнями. Дон онемел от ужаса... Восстания в казачьих областях вызывались искусственно, чтобы под этим видом истребить казачество».⁴

Цю «успішну та результативну» практику було пізніше поширено на усій території радянської імперії, про що свідчить, наприклад, посилаючись на відкриті джерела, к.і.н., доцент кафедри історії Дагестана Дагестанського державного університету Курбанов М.А., який у статті «Из истории деятельности общественно-политических организаций Дагестана в 20-30-е гг. XX века» пише: «В практике работы высших партийных органов страны в частности Политбюро ЦК ВКП (б) в 1937 г., имело место утверждать лимиты на проведение репрессий, представленные обкомами. По такому лимиту, утвержденному Политбюро ЦК ВКП (б) от 10 июля 1937 г., со второй половины 1937 г. в республике проводились репрессии. Лимит был утвержден протоколом № 51 и 206-2 Об антисоветских элементах»⁵.

Газета «Тиждень» згадує те саме рішення Політбюро ЦК ВКП(б) «Про антирадянські елементи», але датує його 2 липня 1937 року. Документ передбачав репресії проти «куркулів», які повернулися із заслання, та карних злочинців. «Куркульська операція», оформлена оперативним наказом НКВС № 00447, була однією з найбільших у межах «Великого терору» й відіграла в Україні функцію «зачистки» республіки після колективізації та Голодомору 1932-1933 років.

Сталінська «кадрова педагогіка», органічна складова побудови в СРСР тоталітарного режиму, так званої «революції

⁴ Режим доступу: <http://fordevind.com/ua/2/331-genocid-kazachestva.html>

⁵ Московские новости. – 1992, 21 июня. – №25.

згори», мала на меті сформувати в умовах радянської дійсності нову еліту з молодих, політично й ідеологічно вишколених людей, повсякчас готових виконати будь-яке завдання партії і вождя. У цьому контексті має рацію французький історик Ніколя Верт, стверджуючи, що репресії проти партійно-радянської еліти формували необхідне кремлівським лідерам суспільне сприйняття терору.

Розіграні за сценарієм показові «московські» та сотні місцевих судових процесів проти червоних посадовців мали виховне значення для нових керівників. Нагнітаючи страх, терор подавав виразний сигнал радянській бюрократії та суспільству: слід переосмислити свої дії, поведінку та мислення в умовах більшовицької диктатури»⁶.

Ізраїль Леплевській,
керівник НКВС УРСР
у 1937-1938 рр.

Методологію терору задав Сталін, а «оперативні» накази та циркуляри по лінії радянських органів держбезпеки окреслювали соціальні й національні контингенти, які підлягали ізоляції або фізичному знищенню.

В УСРР масові операції, попри загальні настанови, були особливими – національно спрямованими.

Звинувачення в «українському шовінізмі», «націоналістичних ухилах», у співчутті до «націоналістичної контрреволюції» стали універсальним ярликом чекістів під час фальсифікації кримінальних справ. Не випадково генеральний секретар

ЦК ВКП(б) Йосиф Сталін у своїй доповіді на «з'їзді переможців» (XVII з'їзд партії) у 1934-му наголосив на необхідності посилення

⁶ Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History>

боротьби з українським націоналізмом як головною небезпекою в республіці... Аналіз погрому кадрів партійно-державної номенклатури засвідчив, що зі 102 членів і кандидатів у члени ЦК КП(б)У, обраних на її XIII з'їзді (липень 1937-го), було репресовано 100 осіб. Уже на 24 січня 1938 року в складі ЦК КП(б)У із 62 членів і 40 кандидатів у члени ЦК залишилося відповідно 20 і 5».⁷

«Національне спрямування каральних акцій мало на меті як «соціальну хірургію/санацію» етнічних громад, так і «зменшення» внутрішньої загрози Країні Рад в умовах «часу Ч» – війни. Арештові підлягали представники нацменшин, які народилися, вчилися чи працювали за кордоном, були колись членами «контрреволюційних організацій», проявляли активність у формуванні національно-культурної політики червоних у період «коренізації» у 1920-ті роки. Іноді для арешту було достатньо висловити найменшу критику, незадоволення, порівняти політику більшовиків із успішною діяльністю урядів сусідніх країн. Для проведення арештів використовували також списки мешканців населених пунктів, зараховуючи до «ворогів народу» людей просто на око».⁸

Масові каральні акції проти представників нацменшинств, так би мовити, «етнічну лінію» «Великого терору», розпочав «оперативний наказ від 25 липня 1937-го» про переслідування запідозрених у шпигунстві німців. Через кілька тижнів стартувала одна з найбільших національних операцій – цього разу проти поляків. Наказ НКВС від 11 серпня 1937 р. передбачав арешт членів «Польської військової організації» (ПОВ), військовополонених армії Другої Речі Посполитої, що опинилися на території СРСР, перебіжчиків ізвідтіля, політемігрантів та колишніх членів польських партій. Окремо були проведені заходи проти румунів, латишів, китайців, японців, афганців, греків, іранців тощо.

У грудні 1937 року було започатковано антисіоністську кампанію. Тільки в першій половині 1938-го заарештували 279 »учас-

---

^{7, 8} *Режим доступу:* <http://tyzhden.ua/History>

ників підпілля», ліквідували «бундівські комітети» в Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Вінниці й Молдавській АСРР.

За партійною вказівкою для розправ в областях було створено спеціальні позасудові органи, так звані «трійки» у складі першого секретаря обкому партії, начальника місцевого НКВС та прокурора області. Усіх потенційно підсудних було апріорі поділено на дві категорії: «найбільш ворожі елементи» (підлягали арешту та розстрілу) та «менш активні ворожі елементи» (підлягали виселенню).

АНАТОМІЯ «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ» В УРСР (дані з 2 червня 1937-15 січня 1938 року)	
Обвинувачені	Кількість заарештованих
«Троцькісти» і «праві»	6805
«Учасники військово-фашистської змови»	1266
«Українські націоналісти»	15669
За «польське шпигунство й контрреволюцію»	44163
За «німецьке шпигунство й контрреволюцію»	15026
За «румунське шпигунство й контрреволюцію»	5915
За «грецьке шпигунство й контрреволюцію»	4237
За «латвійське шпигунство й контрреволюцію»	1743
За «японське шпигунство й контрреволюцію»	881
За «церковно-сектантську контрреволюцію»	8246
«Куркульська операція»	68301
Дружини «зрадників батьківщини»	7181
Колишні есери	670
«Сіоністи»	347
Члени Української комуністичної партії	321
Меншовики	152
Анархісти	50
Інші «злочини»	2370
Загалом	183 343
Із них засуджено:	136892
1-ша категорія (розстріл)	72683
2-га категорія (ув'язнення в таборі)	63990
Вислано за межі СРСР	219

«Центральні партійні лідери «потурбувались» і про родини засуджених. 15 серпня 1937 року з'явився оперативний наказ НКВС СРСР № 00486 «Про операції з репресування жінок і дітей зрадників Батьківщини». Він передбачав арешти членів сімей цих громадян, починаючи від 1 серпня 1936 року, тобто майже за рік до початку «Великого терору». Документ яскраво засвідчив намагання Сталіна та його оточення в контексті приготувань до майбутньої війни позбутися потенційної небезпеки однієї зі складових «п'ятої колони» – рідні репресованих».⁹

Масштаби та розмах вакханалії терору проти власного народу не могли не злякати навіть «загартованих» більшовиків, тому «масові операції» були припинені директивами ЦК ВКП(б) і РНК СРСР. Перша з них, від 15 листопада 1938 р., скасувала практику розгляду справ арештантів «трійками», друга, від 17 листопада 1938 р., заборонила «масові операції з арешту й виселення».

Підсумки «Великого терору» точно визначити в цифрах складно. Згідно з даними товариства «Меморіал», у жовтні 1936 – листопаді 1938 рр. за справами НКВС СРСР під арештом опинилося не менш ніж 1 млн. 710 тис., засуджено було 1 млн. 440 тис. і розстріляно близько 724 тис. осіб. Окрім цього, «міліцейські трійки» додатково як «соціально шкідливий елемент» засудили близько 400 тис. громадян. Також було депортовано 200 тис. і засуджено судами за загальнокримінальними статтями не менш ніж 2 млн. осіб, із них до таборів ГУЛАГу було направлено 800 тис. В Україні жертвами сталінського терору у 1937–1938 рр. стали 198 тис. людей, із яких було розстріляно 123 тис. 421 особу або 62%. (див. детальніше «Анатомія Великого терору» в УРСР). Аналізуючи цю страшну статистику, варто пам'ятати, що «за кожною цифрою стоїть не лише окрема особа, а й конкретна родина».¹⁰

Ідея примирення з колишніми опонентами, прощення їхніх можливих помилок, об'єднання усього населення величезної країни задля побудови дійсно світлого «царства свободи» завжди була чужою для ідеологів більшовизму. Пролита ними кров, як попіл Клааса, стукає у серця людей, вимагаючи помсти, свого Нюрберга.

---

^{9, 10} Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History>

ПРО РЕПРЕСІЇ ЩОДО ПРЕДСТАВНИКІВ НАЦМЕНШИН

Оскільки одним з основних методів політичної діяльності компартії в 20-ті роки стають насилля над особистістю, придушення інакомислячих та всезагальний терор, все більшого значення в політичній системі і суспільному житті набувають репресивні органи, в першу чергу ВЧК. ВЧК та її територіальний відділ – Всеукраїнська надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією та службовими злочинами (ВУЧК) – були головними провідниками репресивної лінії компартії, конкретним зряддям насильства, утримання в покорі населення, боротьби з опором та опозицією радянському режиму.

У 1922 р. було проведено певне реформування репресивних органів. Замість ВУЧК, яка скасовувалась, утворювалось Державне політичне управління УСРР. Підпорядкованість органів ДПУ УСРР органам ДПУ РСФРР залишалася абсолютною. Голова ДПУ УСРР вважався повноважним представником ДПУ РСФРР в Україні.

Проте методи роботи і повноваження цього органу від зміни назви змінилися мало. ДПУ були надані повноваження на винесення позасудових вироків, аж до вищої міри покарання.

Головою ГПУ УСРР із серпня 1923 р. був В. Балицький, в листопаді того ж року він став членом колегії ОДПУ СРСР, а з березня 1924 р. очолив і НКВС УСРР. При колегії ОДПУ невдовзі почала діяти так звана Особлива нарада – орган, який розглядав справи осіб, обвинувачених у контрреволюційній діяльності, шпигунстві, контрабанді, спекуляції валютою та золотом. Згодом почали дедалі активніше функціонувати позасудові органи й так звані «трійки» та «двійки», до яких належали керівники партійних, радянських органів і ГПУ. Як і особлива нарада, вони приймали рішення, що, по суті, підміняли судові вирoki. На підставі

тих рішень відбувався несправедливий «суд», людей карали без юридичної аргументації обвинувачення, без наведення будь-яких обґрунтованих мотивів і доказів.

Протягом 1921-1922 рр. руками чекістських органів КП(б)У фактично розгромила український національний рух, етапами якого були показовий процес над членами ЦК Української партії соціалістів-революціонерів, винищення «Просвіт», широкі репресії в середовищі учителів, священників автокефальної церкви. Добре відомо, що вже з середини 20-х рр. щоденна боротьба проти «національних ухилів» становила сутність не лише внутрішнього партійного життя, а й загального політичного життя в УСРР. Спрямована спочатку проти поглинених компартією націоналкомуністів, вже в другій половині 1920-х рр. викривна кампанія перекинулася на всі сфери суспільного життя й переросла в пошук і викриття «націоналістичних контрреволюційних організацій». Більшою чи меншою мірою «національні» моменти були присутніми в звинувачувальних промовах на усіх політичних процесах 1920-х рр.

Довільне змішування історичних фактів, переінакшування назв реальних організацій дозволяло більшовицькому урядові маніпулювати свідомістю суспільства, завчасно створюючи й культивуючи образ ворога радянської влади з середовища етнічних меншин. Пильність урядових структур до потенційної націоналістичної небезпеки стократ підсилилася на етапі підготовки завершального етапу соціалістичного наступу. Напередодні суцільної колективізації практично в усіх регіонах УСРР відбулися «викриття» і подальші політичні процеси над «прихованими ворогами радянської влади» з середовища етнічних меншин.¹¹

Намагаючись знищити опозицію, РКП(б) і ЧК-ДПУ не цурались жодних засобів (законодавчі обмеження, агітація, моральний і фізичний терор тощо) та використовували тактику «батога і

---

¹¹ Див.: Кондратюк К. Радянська Україна 20-30-х років ХХ ст.: сучасний історіографічний дискурс. // Вісник Львівського університету. Серія історична. Випуск 48. – 2013. – С. 245-261.

пряника», амністуючи та перетягуючи до себе тих, хто покався, та нещадно розправлялися з тими, хто хоч частково не погоджувався з партійною лінією більшовиків.

РКП(б) тримала під постійним контролем діяльність репресивних органів. За час своєї роботи органи ЧК-ДПУ пройшли через неодноразові реформування і виробили специфічний каральний механізм, методи і форми роботи якого частково були запозичені у царських «охранок» (спостереження, агентурна робота) і вдосконалені, а частково створені у процесі боротьби з політичними противниками РКП(б): позбавлення карток, прав, позасудова розправа, вислання за кордон, переслідування за погляди, концтабори. Протягом 1920-х рр. діяльність каральних органів зазнала певної еволюції. Масові операції проти легально або напівлегально існуючих опозиційних партійних організацій 1920-1922 рр. після їхнього розгрому замінено на агентурне спостереження за підпільними групами та практикою полювання на поодиноких партійців і тих, хто вже відбув покарання.¹²

---

¹² Бриндак О. Ликвідація більшовиками політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 20-ті роки ХХ ст. / Олег Бриндак. Одеса, 1998.

ДАКО, фонд 8907, оп. 2-р, спр. № 9509

«ВОРОГИ НАРОДУ» та «НАРОДИ-ВОРОГИ»

Історія світу знає багато мультинаціональних країн та державних об'єднань: Священна Римська імперія, Османська Порта, імперії Габсбургів, Романових, СРСР, Британська Співдружність націй тощо. Створюючи поверхневе враження єдності, вони все ж таки складаються з елементів окремих народів із власним минулим, власними культурними уподобаннями, характерними національними позитивними й негативними рисами. Вивчення шляхів становлення та розвитку імперій, можливість прогнозування їхнього майбутнього стає більш ґрунтовним при вивченні долі кожного з народів такого державного конструкту.

Союз Радянських Соціалістичних Республік – колишня імперія, на уламках якої ми зараз живемо, завжди був і ще надовго залишиться предметом вивчення для політологів і економістів, соціологів і психологів, військових спеціалістів тощо. Розглянемо назву держави. «Союз» передбачає вільне поєднання людей або країн заради якоїсь спільної діяльності або ж досягнення певної мети; «радянський» – малося на увазі, що саме «ради», представники до яких обиралися на основі майже рівного, практично загального і відносно відкритого виборчого права, керують життям соціума; «соціалістичними» за принципами державного устрою мали бути країни Союзу; значення слова «республіка», «влада народу» відомо всім зі школи. До такої назви, до країни, яка декларувала свої засадничі принципи у власній назві, претензій бути просто не може: «У советских – собственная гордость: на буржуев смотрим свысока!».

Хибність цього погляду «свысока» багато років намагалися показати чесні творчо налаштовані люди як всередині країни, так і за її межами. Влучно висловився Джордж Орвел: «Всі тварини рівні, але свині рівніші за інших». Відсутність вільного доступу до західних ЗМІ та літератури, активна контрпропаганда до певного часу утримували народи Союзу у тенетах поглядів нав'язаного ним «радянського патріотизму» та «соціалістичного інтернаціона-

лізму». Роль «озброєного загону партії», каральних органів при цьому всіляко замовчувалась.

Ми пропонуємо свій погляд на такий бік питання, як репресії проти представників етносів, що складали СРСР. Не претендуючи на детальне висвітлення цього масштабного за обсягами та значенням явища, наводимо приклади доль конкретних людей, чия чи не єдина проблема була в тому, що вони народилися болгарами або німцями, поляками чи румунами, євреями, греками або й просто у тому, що народилися, при цьому народилися не у тій країні та не в той час.

Волею провидіння українська земля лежить на перехресті шляхів із Півночі на Південь, зі Сходу на Захід. Різні народи й різні люди мандрували цими шляхами, нерідко осідаючи вздовж них.

А що завжди коїться на перехрестях? «Смешались в кучу кони, люди...», до того ж, за повір'ями, нечиста сила коло них треться, замислюючи та реалізуючи свої недобрі задуми.

На території сучасної Кіровоградщини проживають представники багатьох національностей. Для періоду кінця ХІХ – початку ХХ століть найбільшими етнічними групами були українці та росіяни, але, через впливові на той час економічні та політичні причини багато було й німців, поляків, євреїв, болгар тощо. Всі вони, як правило, вільно користувалися рідними мовами як офіційними мовами діловодства й судочинства своїх місцевих осередків; функціонували їхні громадські об'єднання, релігійні громади, навіть етнічні колгоспи.

Політичні зміни в Європі кінця 1920-х – початку 1930-х років вплинули на долю цих людей. Прихід фашизму до влади у Італії, Німеччині, Іспанії, Румунії, Болгарії автоматично, на думку тодішнього партійного та радянського керівництва СРСР, зробив «ворогами» представників всіх вихідців із тих країн, які поколіннями проживали тут. Ну, а «ворогам – закон», як відомо ще з часів римського судочинства! Закони, відповідно, були «суспільно орієнтованими», а їхня імплементація здійснювалась за алгоритмами, чітко й однозначно прописаними у позазаконних внутрішньовідомчих актах, наказах НКВС СРСР.

НАШ ЗЕМЛЯК ТОВАРИШ ГІТЛЕР¹³

І це не жарт: у 1924 році одним з уповноважених Єлисаветградського окружного відділення ДПУ (Державного Політичного Управління) дійсно був такий собі Гітлер. Саме його підписи зустрічаємо у процесуальних документах справи № 9965-п на Муравського Іллю Мойсейовича, заведеної 02.09.1924 р.

Ілля Муравський, 1904 р. народження, чоботар, неodrужений, з освітою 7 класів трудшколи, мешкав за адресою вул. Московська, 97, з родиною, що складалася з батька Мойсея, 54 років, матері Берти, 47 років, сестер Цилі, 18, та Сари, 16 років, брата Бориса, 11 років. Його звинувачували у злочинах проти порядку управління, тож згідно з Кримінальним кодексом УРСР від 1922 р. на нього міг чекати такий перелік покарань:

«Наказання, налагаемые по Уголовному Кодексу, суть:

- а) изгнание из пределов У.С.С.Р. на срок или бессрочно;*
- б) лишение свободы со строгой изоляцией или без таковой;*
- в) принудительные работы без содержания под стражей;*
- г) условное осуждение;*
- д) конфискация имущества – полная или частичная;*
- е) штраф;*
- ж) поражение прав;*
- з) увольнение от должности;*
- и) общественное порицание;*
- к) возложение обязанности загладить вред.*

По делам, находящимся в производстве революционных трибуналов, впредь до отмены Всеукраинским Центральным Исполнительным Комитетом, в случаях, когда статьями настоящего Кодекса определена высшая мера наказания, в качестве таковой применяется расстрел.

¹² Державний архів Кіровоградської області (ДАКО), Ф. 8907, оп. 2-р, спр. № 9965-п

Примечание. Высшая мера репрессии не может быть применена к лицам, не достигшим в момент совершения преступления 18-летнего возраста».

Муравський визнав, що протягом декількох місяців був членом сіоністських організацій «Гістадрут» та «Гехолуц», але відійшов від них, зберігши при цьому сіоністські переконання [а. с. 8-9].

«Гістадрут» – основну організацію трудящих Ізраїлю – було створено у Палестині 1920 р. на профспілкових та на сіоністських принципах. «Гехолуц» – організація, яка готувала євреїв до виїзду у Палестину. Їхні ідеї вступали в протиріччя поширеним у той період ленінським визначенням профспілок як «школи комунізму», «класової основи держави, яка здійснює перехід від капіталізму до соціалізму», «співробітника держави» тощо, тому їй було дано завдання відповідним органам щодо припинення діяльності названих та подібних до них національних організацій.

Муравському інкримінували виготовлення листівок під назвою «Наші принципи», що він спочатку заперечував, а потім визнав, хоча сказати, де зберігалась друкарська машинку, відмовився навідріз [а. с. 11].

17 вересня 1924 р. його перевели до губернського відділу ДПУ, м. Одеса, де 20 листопада 1924 р. висунули звинувачення за ст.61 КК УРСР.

Наведемо зміст цієї статті з деякими скороченнями: «ст. 61. Участие в организации или содействие организации, действующей в направлении помощи международной буржуазии, указанной в ст. 57 Уголовного Кодекса, карается теми же наказаниями... высшей мерой наказания и конфискацией всего имущества, с допущением при смягчающих обстоятельствах понижения наказания до лишения свободы на срок не ниже пяти лет со строгой изоляцией и конфискацией всего имущества. При установлении судом неосведомленности участника о конечных целях означенного в сей статье преступления, участие в нем карается лишением свободы на срок не ниже трех лет» [а. с. 21].

Справу неодноразово переглядали, навіть вважали за необхідне

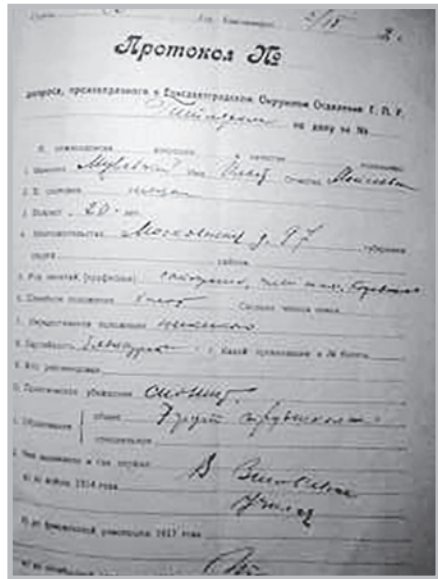
припинити провадженням [а. с. 22-26], 4 грудня 1924 р. прийма-лося й рішення про його висилку у Кобеляки Полтавської губернії [а. с. 27], але 23 грудня того ж року вислали у Кустанай.

20 червня 1925 р. Муравський подає клопотання про заміну йому висилки у Кіркрай дозволом на виїзд до Палестини [а. с. 30].

26 березня 1926 р. Особлива нарада при Колегії ОДПУ ухва-лює: «Во изменение прежнего постановления Муравского выслать в Палестину через один из южных портов СССР» [а. с. 31].

Відомостей про його виїзд справа не містить. За даними ад-ресного бюро м. Кіровограда, Муравська Цина Мошковна, 25.01.1906 р. н., була прописана за адресою вул. Червонограр-дійська, 44, кв. 22, виписана до Дніпропетровська 24.10.1984 р. Може, це його сестра? Щоправда, поспілкуватися з нею на цьо-му світі вже, мабуть, запізно.

Ще декілька десятиліть тому євреї не мали не тільки власної держави, а й власної країни. Сіо-ністи ж були переконані, що на-бути достойне місце серед ін-ших народів планети, зберегти себе від асиміляції євреї змо-жуть тільки створивши власну націю, власну державу, зібрав-шись біля гори Сіон у Палес-тині, на своїй історичній бать-ківщині. Вони вважали, що для створення повноцінної нації, а там і держави, євреї мали перш за все повернутися до землі, від-родити власних землеробів – становий хребет будь-якої нації.

На час, коли велось провадження у справі Муравського та ба-гатьох подібних, серед населення маленьких єврейських містечок Центральної та Східної Європи було чимало лихварів, шахраю-

ватих маклерів та торгових посередників, але землеробів практично не було, що й стало живильним середовищем для антисемітизму, а пізніше й нацистського Голокосту.

Один з ідеологів та засновників держави Ізраїль Давид Бен-Гуріон зазначав: «Батьківщину не дають і не отримують у подарунок, не набувають у результаті політичних угод, не купують за золото й не завойовують кулаками. Її будують у поті чола». Сподіваємось, що й наш земляк Ілля Муравський пролив піт зі свого чола, відбудовуючи державу для «богообраного народу», а не загубився десь в місцях позбавлення волі всупереч останньому вироку.

Що ж до іншого нашого земляка, «товариша Гітлера», то він, як і його колеги по «конторі» Фукс, Пейзнер, Карлсон, Розенберг, Янський та інші, хто долучився до справи, швидше за все обрали для себе за приклад вихриста Карла Маркса, який вважав, що «пролетаріат не має вітчизни», а з перемогою комуністичної революції всі нації зіллються в єдину спільноту. Що ж, кожен має право на свій вибір. Втім, маємо підозру, що тих людей було знищено під час подальших «чисток» лав каральних органів СРСР. У будь-якому разі, можемо говорити, що серед тих, хто організував репресії за національною ознакою у нашому місті, був свій Гітлер.

От така сумна спроба пожартувати.

СЛОВ'ЯНСЬКІ ПОБРАТИМИ? ¹⁴

Незалежно від політичної моди, термін «братські народи» цілком коректний у застосуванні до всієї слов'янської сім'ї. Саме представників братських народів, носіїв спільної культури та релігії болгар, сербів, македонців, валахів тощо було переселено на територію нинішньої Кіровоградської області у ході звільнення болгар, народів Балкан від турецького гніту наприкінці XVIII – на початку XIX сторіччя. Пам'ять про їх проживання тут зберігається у топонімах Каніж, Панчево, Мартоноша, Вільшанка.

Уже за радянської влади в країні було надано політичний притулок керівникам та рядовим членам соціалістичних, комуністичних та робітничих партій, профспілок деяких країн Європи. Серед тих людей був і Божилов Василь Миколайович, 1895 року народження, уродженець міста Пловдив, Болгарія. У Пловдиві мешкали його батько, мати, 3 брати та сестра. Божилов працював шевцем, займався профспілковою та політичною діяльністю, за що 9 разів арештовувався жандармерією. У 1925 році йому довелося навіть перейти на нелегальне положення, а потім і втікати до сусідньої Греції. Там його було заарештовано та направлено у табір для політично неблагонадійних на острові Сіра, звідки він зміг утікти через порт Пірей до Афін. Тут він звернувся до радянського представництва, де йому видали паспорт на ім'я Степанов, за яким він через Палестину зміг в'їхати до СРСР. Прибувши до Одеси, Божилов звернувся у «Политэмигрантский дом», звідки через МОПР («Московская организация помощи рабочим») був направлений на роботу до м. Керч [а. с. 18-22].

В Керчі захворів та з допомогою інших болгарських політемігрантів виїхав до Москви, по лінії МОПР був направлений на лікування, а коли одужав, восени 1926 року, – на навчання до совпартшколи у Дніпропетровську. За рік болгарський сектор школи було переведено до Одеси, там Божилов провчився ще рік, закін-

¹⁴ ДАКО, фонд 8907, опис 2-р, спр. №

чивши школу 1928 року. Працював на різних роботах, проживав у свого знайомого, політемігранта Стоєнчева, за протекцією якого поїхав працювати на партійну роботу до Благоевського району (національний болгарський район в Одеській області), де був секретарем партосередку колгоспу «Перемога Жовтня» у селі Кубанка. Після трьох років роботи переїхав до такого ж національного, Вільшанського, району, на посаду завідувача райздороввідділом.

Арештований 11 липня 1938 року колишнім Вільшанським РВ Одеського облуправління НКВС за звинуваченням у контрреволюційній агітації (ст. 54-10 КК УРСР). Базуючись на свідченнях розстріляного у листопаді 1937 року болгарського політемігранта Стоєнчева Стефана (реабілітований у 1957 році), слідчий Чернець на першому ж допиті 18 липня 1938 року заявив Божилову: *«Органам следствия известно, что Вы в Советский Союз приехали не для того, чтобы укрыться от преследования, а приехали со специальными заданиями, направленными против Советского Союза... Установлено, что Вы были специально заброшены в Советский Союз, чтобы связаться с вдохновителем и организатором болгарской националистической контрреволюционной организации Стоенчевым»* [а. с. 22].

Божилов спочатку заперечував свою контрреволюційну діяльність та факт існування *«болгарской националистической организации»*, та після того, як йому було зачитано свідчення Стоєнчева, *«решил бесповоротно рассказать органу следствия всё»* [а. с. 23].

За його словами, *«почти весь болгарский сектор школы являлся членами контрреволюционной организации. На партийных собраниях болгар в школе весь упор был взят на то, чтобы бороться с существующим Советским строем... Так как в 1929 году часть нашей контрреволюционной организации были репрессированы, активность в известной мере была локализована»* [а. с. 25-28].

В Одесі Божилов два роки прожив на квартирі Стоєнчева, який увесь цей час готував його до боротьби проти Радянської влади (*«в неоднократных беседах со мной Стоенчев всегда мне доказывал, что мне как болгарину, националисту и патриоту Болга-*

риш, где бы я ни работал, а в особенности среди болгар, следует проводить ненависть к советской власти и всякими путями добиваться, чтобы болгары противодействовали всем мероприятиям партии и Соввласти, ...предлагал мне, чтобы я даже не носил одежду советского производства, мотивируя тем, что это не к лицу болгарину-националисту. Велел брать пример с него: носить всё заграничное и не питаться ежедневно русской похлёбкой» [а. с. 28-29].

За словами Божилова, діючи на виконання рекомендацій Стоєнчева, він «разложил» партосередок у с. Кубинка; втілюючи у життя лозунг «Долой четвероногую кобылу: пахать будем железным конём», сприяв загибелі 400 колгоспних коней; працюючи на посаді заврайздороввідділу, «взял курс» на те, щоб «насадить по линии здравоохранения классово-враждебный кулацкий элемент»; «ничего не сделал практического для борьбы с эпидемией, а наоборот, давал возможность развиваться» [а. с. 30-31]. У справі було допитано декілька свідків, але їхні свідчення мають розпливчастий характер та не містять прямих доказів щодо здійснення Божиловим контрреволюційної діяльності.

Засідаючи 23 вересня 1938 року, «трійка» при УНКВС по Одеській області ухвалила Божилова розстріляти, рішення виконане 16 жовтня того ж року [а. с. 62-63]. Божилов реабілітований за постановою президії Кіровоградського обласного суду від 3 вересня 1962 р. № 44-У-363-с за недоведеністю звинувачення [а. с. 91-94].

За даними партійного архіву Одеської обл., Божилов Василь Миколайович, 1895 р.н., «состоял членом КПСС с 1926 года по декабрь 1937 года. До 1926 года состоял членом Болгарской компартии, в 1926 году эмигрировал в СССР. Решением Ольшанского РК КП(б)У от 3 декабря 1937 года и от 31 января 1938 года Божилов В.Н. исключён из партии за связь с врагом народа Стоенчевым и засорение аппарата райздравотдела чуждым элементом» [а. с. 78].

З моменту тих подій пройшло майже 80 років, і нам складно уявити собі тодішню ситуацію, однак дозволимо собі запитання: чи мало для Божилова сенс тікати з Болгарії до СРСР, де його підлікували та вивчили, щоб потім «разложить партячейку» у

забутому Богом селі та ще й «засорить апарат здраводела чуждым элементом»? Навіть якщо він і скоїв дії, які йому інкримінували, то чи могли вони спричинити реальні збитки радянській владі та світовому комуністичному рухові? На думку «братушек» у формі НКВС, – так, оскільки він – іноземець, а їм віри немає! От і зустрічаємо у справі на Божилова дані про репресування болгар Стоєнчева, Даскалова, Кирязова, Пентова, Драганова, Паскаль, Сердюка, Гатьєва, Димова та ін. І це тільки одна справа з багатьох схожих!

У матеріалах на Божилова міститься цікавий факт: 1937 року органи НКВС запропонували йому таємне співробітництво, але, навіть погодившись на це, інформації щодо болгарської спільноти, якої від нього вимагали, він не надавав, від зустрічей з оперативним співробітником ухилився [а. с. 35-37]. Якщо він уважав себе єдиним у цій ролі, то трагічно помилявся. На допиті Божилов визнав, що у совпартшколі у Дніпропетровську разом із ним навчався політемігрант Крантов, який заявляв, що *«нужно вести активную борьбу с генеральной линией партии; доказывал, что болгарам в Советском Союзе плохо живётся, представители Болгарии, сидящие в секции Коминтерна – Димитров, Коларов, Станков, продались русским большевикам и не обращают внимания на эмигрантов; в Советском Союзе у руля руководства стоят одни «жиды»; ...часто опошлял в похабном виде ленинскую национальную политику»* [а. с. 25].

Під час репресування цілої групи слухачів школи (Гатьєва, Добрія, Попова, Додьєва та ін.) «Крантов каким-то образом избежал ареста» [а. с. 27]. Слід вважати, що тим же самим «незбагненим» шляхом Крантов опинився спочатку в Одесі, а там і у Вільшанському районі, де працював Божилов. Крантова було допитано у справі як свідка і він не підвів слідчих. Щоправда, у звинувачувальному висновку за справою Божилова є примітка: «Крантов Афанасий Алексеевич намечен к аресту» [а. с. 61], проте даних про його засудження у процесі перевірки виявлено не було. Що ж, болгари так само різні бувають...

Отакий епізод з історії «багатовікової дружби братніх народів», якщо комусь цікаво.

КОЕФІЦІЄНТ «КОРИСНОЇ» ДІЇ¹⁵

«Коефіцієнт корисної дії» – термін технічний, зазвичай його вживають при описі якоїсь машини, механізму тощо. Тут він використаний для характеристики страшної машини репресій, яка нищила населення власної країни протягом багатьох років.

4 жовтня 1937 р. було складено та завізовано одразу декілька документів: постанову про початок слідства, постанову про обрання запобіжного засобу та постанову про ув'язнення [а. с. 1-3]. Того ж дня сержант держбезпеки Полюшкін «*произвёл задержание как подозрительную личность по шпионажу Линчевского Франц Францевича, 1897 года рождения*» [а. с. 5].

З анкети арештованого [а. с. 6] дізнаємось, що Лінчевський Ф.Ф. народився 01.09.1897 року у м. Сколе Стрийського повіту (Польща), працював чорноробом на птахокомбінаті м. Кірово, освіта нижча. Сім'я – дружина Ірина Улянівна, 35 років, син Броніслав, 6 років.

Усі процесуальні документи арештований підписував, виводячи напівдитячим старанним почерком «*Линчевски*», зберігаючи польський варіант вимови та написання прізвища.

Протокол першого допиту датовано 9 листопада 1937 р.

Перше ж запитання слідчого та запротокольована відповідь нагадують розмову слідчого з самим собою:

«Вопрос: *Органам НКВД известно, о том, что Вы добровольно служили в белопольской армии, активно боролись против Красных войск, признаёте ли Вы себя виновным в этом?*

Ответ: *Да, я признаю себя виновным в этом. В 1918 году я был мобилизован в белопольскую армию, в которой я служил около двух лет, всё время находился на фронте, активно боролся против Красных частей...»* [а. с. 8].

Лінчевський розповів, що оскільки містечко Сколе, де він про-

¹⁵ ДАКО, фонд 8907, опис 2-р, спр. № 6944-фнд

живав, раніше належало Австрії, то 1915 р. його було призвано до австрійської армії. Будучи там, він 1917 р. потрапив у полон до Італії, звідки як військовополонений повернувся додому 1918 р. та знов був призваний, цього разу вже до польської армії.

«В июле 1920 года, числа не помню, наш 11 пехотный полк держал фронт под местечком Шпиков вблизи ст. Жмеринка, где меня и ещё 12 солдат белопольской армии красная кавалерия взяла в плен. Сначала нас всех направили на ст. Жмеринка, а затем в город Первомайск на полевые работы. В момент, когда производили обмен военнопленных, я не пожелал ехать в Польшу и остался работать в СССР. После того, как я остался жить в СССР, то я проживал до 1935 года в Первомайском районе. В 1935 году я переехал на жительство в село Лелековка, где проживал до дня моего ареста» [а. с. 8].

Але що тому слідству до доль простих жолнежів?

Слідству потрібно ворогів відшукувати та викривати, тому *«следствие уличает Вас в том, что Вы остались на территории СССР для производства шпионских, вредительских действий по заданию польских разведывательных органов. Следствие требует признания» [а. с. 8].* Арештований це заперечує, тоді сержант Полюшкін повторює запитання: *«Следствию Вы даёте ложные показания. Установлено, что Вас польские разведывательные органы завербовали для осуществления диверсионно-шпионской работы и с этой целью оставили в СССР. По заданию тех же органов Вы проводили среди населения контрреволюционную пропаганду и осуществляли вредительские действия на предприятиях».* Лінчевський заперечує й це.

Ще один допит було проведено 13 листопада 1937 р. Звинувачення з боку слідства ті ж самі, Лінчевський їх так само заперечує. Він визнає себе винним тільки в тому, що у 1918-1920 рр. служив у польській армії та брав участь у боях проти Червоної Армії. Потрапив у полон 1920 року, з тих пір постійно проживає в СРСР. До 1931 р. вів листування з родичами у Польщі. *«Винным себя не признаю, т.к. я никакой контрреволюционной работы среди населения не проводил» [а. с. 9].*

23 листопада 1937 р. Полюшкін допитує двох свідків у справі, Боброва Віктора Федоровича, 1904 р.н., та Радченка Семена Івановича, 1884 р.н. Обидва працювали на птахокомбінаті, перший – інспектором апарата заготівель, другий – приймальником птиці. ВО обох схожий освітній рівень: Бобров має нижчу освіту, Радченко про себе повідомляє, що малописьменний.

Досить цікавими є уривки з протоколів допитів свідків. Бобров каже: *«Мне известно, что Линчевский является по национальности поляк, уроженец Польши. В 1918 году служил добровольно в белопольской армии и всё время находился на фронте, принимал с оружием в руках активное участие в борьбе с Соввластью. В 1920 году Линчевский был красными взят в плен. При обмене военнопленными Линчевский отказался выехать в Польшу, остался в СССР. Линчевский имел письменную связь с родственниками, проживающими в Польше»* [а. с. 10-11].

З протоколу допиту Радченка: *«Мне известно, что Линчевский является уроженцем Польши, по национальности поляк. В 1918 году вступил он добровольно в белопольскую армию, находясь в которой, он всё время находился на фронте и вёл активную борьбу с оружием в руках с Соввластью. В 1920 году Линчевский был красными взят в плен. После окончания гражданской войны он отказался идти в Польшу – остался в СССР»* [а. с. 13].

Вражає рівень політичної свідомості та спеціальної підготовки свідків, оскільки Бобров прямо заявляє: *«Линчевский очень подозрительный тип по шпионажу, так как установлено: он за время его нахождения в СССР объехал несколько городов СССР и в каждом из них жил не более 1-1 ½ месяца, и снова переезжал в другой город»* [а. с. 11]. Вторить йому й Радченко: *«Линчевский подозревается в шпионаже тем, что он за всё время его нахождения в СССР разъезжал по разным городам СССР и в каждом городе жил недолгое время. На всём этом же времени не терял связи с Польшей – имел письменную связь с родственниками, проживающими в Польше»* [а. с. 13]. Що ж до так званої антирадянської агітації, що її начебто проводить Лінчевський, то свідки синхронно наводять таке його висловлю-

вання: «В СССР рабочие получают мизерные оклады, на которые рабочие не могут существовать, и то зарплату выплачивают несвоевременно» [а. с. 11, 13]. Обидва свідки відзначають, що «Линчевский обманым путём пролез в сочувствующие ВКП(б)» [а. с. 11, 13]. До справи дійсно долучено заяву Лінчевського про прийом до групи співчуваючих ВКП(б) від 22.04.1936 р.

Цікаво, що особами, які його рекомендували, виступили комуністи Бобров та Радченко (партквитки №№ 0823471 і 0822974 відповідно). Автобіографія Лінчевського, яку додано до заяви, підтверджує, що він почав працювати з 13 років, далі служив у арміях Австрії та Польщі (а у яких він ще міг служити, проживаючи на території названих держав?!), потрапив у полон, залишився у СРСР, працював будівельником, сторожем, навіть міліціонером, годував птицю на птахокомбінатах у різних районах Півдня України.

23 листопада 1937 р. (нагадаю: Лінчевського було заарештовано 4 жовтня цього ж року, ось вам і коефіцієнт корисної дії!) Полюшкін виносить звинувачувальний висновок у справі, але він, за всіма ознаками, викликає сумніви у вищих інстанціях, тому справу повертають на дослідження. Матеріалів додаткового розслідування у справі немає (окрім довідки про дослідження, а.с. 18), хоча воно нічого не змінило: Лінчевського Франца Францевича за рішенням Народного Комісара внутрішніх справ Єжова та Прокурора СРСР Вишинського № 906 від 5 лютого 1938 р. було розстріляно 28 лютого цього ж року.

У серпні 1962 року вдова Лінчевського, Ірина Улянівна, звернулась до органів прокуратури з проханням про перегляд справи її чоловіка [а. с. 20]. Під час повторного розслідування було встановлено місце перебування та передопитано Боброва, який повідомив таке: «До Отечественной войны я, проживая в г. Кировограде, работал секретарём партийной организации кировоградского птицекомбината. Линчевского Франца Францевича помню как бывшего рабочего птицекомбината. Взаимоотношения у меня с ним были нормальные. Работал он в качестве чернорабочего с 1935 по

1937 год. К работе относился неплохо. Чтобы он занимался вредительством или среди населения высказывал какие-либо антисоветские суждения против партии, правительства и советской власти, чтобы он восхвалял жизнь панской Польши, клеветал на жизнь в СССР, имел письменную связь с границей или занимался иной антисоветской деятельностью, то я таких случаев за ним не замечал. Занимался ли он шпионажем, разъезжал ли по городам СССР тоже не знаю. Он сам поляк, но где он родился и чем занимался до 1935 года я не знаю вовсе. О его жизни и деятельности в годы гражданской войны, участия в боях против Красной Армии мне тоже ничего не известно... Предъявленный мне протокол моего допроса от 23 ноября 1937 года подписан мною, но изложенные в нём факты о Линчевском... не соответствуют действительности. Я об этом ничего не знаю и таких показаний никому никогда не давал» [л. д. 26].

Судова колегія з кримінальних справ Верховного суду УРСР 20 липня 1963 р. постанову щодо Лінчевського Ф.Ф. від 05.02.1938 р. скасувала та провадження у справі припинила за відсутністю складу злочину [а. с. 40-42]. Заявниці про це повідомлено 16.09.1963 року [а. с. 44], тобто через 25 років. На відміну від швидкості засудження, про коефіцієнт корисної дії при встановленні справедливості говорити не доводиться...

ТРАКТОРИСТ ЄГОРОВ¹⁶

Це ще один приклад репресій за національною ознакою.

Був собі у болгарському селі Станкуватому тракторист Єгоров Петро Іванович, 1911 року народження. І навіть не просто тракторист, а цілий бригадир тракторної бригади при Калмазовській машинно-тракторній станції. Здається, не склалися у нього «миролюбиві» відносини з керівництвом свого колгоспу і МТС: часто він сварився з головою щодо невиплати заробітної платні та вимагав створення нормальних умов праці. Керівництву ці розмови не подобались, тому це саме верхівка місцевої влади почало шукати на прискіпливого Єгорова «іржавий цвях». Щоб пошуки були результативними, до процесу долучили працівників НКВС, які 16 лютого 1938 р. заарештували Єгорова та розпочали слідство щодо нього.

І от у довідці-характеристиці від 10.12.1937 р., виданій головою Станкуватської сільради Вільшанського району, читаємо: «*Єгоров в 1929 году являлся активным участником волюнки, в результате которой имущество колхоза было разобрано кулаками. В последнее время был активным участником контрреволюционно-кулацкой группировки, которая ставила своей целью организовать вредительство в колхозе*» [а. с 10].

Директор Калмазівської МТС Губрієнко пише у характеристиці «*на тракториста Єгорова Павла Івановича*», що «*Єгоров, когда работал на тракторе, то никогда не умывался, а грязный ложился спать в будке, и по его примеру начинали так делать часть бригады, где он работал*» [а. с 11].

Може, це й серйозне зауваження, але ж хто, як не керівництво, мало створити належні умови праці та відпочинку для своїх підлеглих, у т.ч. підвозячи до польового стану серед сухого степу достатню кількість води?

¹⁶ ДАКО, фонд 8907, опис 2-р, спр.№ 9641-н

Не вистачало пального для машин, бракувало запчастин для техніки, яка до того ж постійно виходила з ладу. Водії та трактористи працювали до практично повного виснаження, так, що були не в змозі не те, що помитися, а й поїсти як слід!

Висунуті проти нього звинувачення у антирадянській агітації Єгоров заперечував, підписувати протоколи допитів відмовився, про що у справі є відповідний акт [а. с. 19]. Визнав тракторист тільки те, що часто сперечався з головою колгоспу та директором МТС з приводу невиплати зароблених грошей. Показів свідків про конкретні факти причетності Єгорова до антирадянської діяльності у матеріалах справи немає; відсутні й речові докази, але це на завадило слідчим написати у звинувачувальному висновку, що *«криме того, среди трактористов проводил к/р разлагательскую работу, внедрял им антигосударственные тенденции, и в результате этой к/р деятельности тракторный парк его бригады имел простой 1185 тракторных часов»* [а. с. 32].

За рішенням «трійки» при УНКВС по Одеській області від 14 жовтня 1938 року, протокол № 221, Єгорова того ж дня було розстріляно.

Ця невігадана життєва історія настільки проста, що й коментувати нічого, хіба що зазначити, що болгари чимось заважали владі; що ця сама влада наробила стільки помилок, що довелося шукати та карати «стрілочників», одним із яких став вироблений та зморений тракторист, ще не мав сил помити ноги перед тим, як заснути у будці бригадного польового стану.

КОНДИТЕР КРАЄВСЬКИЙ ¹⁷

Коли Державний архів Кіровоградської області започатковував акцію під умовною назвою «Розкажи нам свою історію», ніхто не сподівався, що відгуки надійдуть так швидко. Тож мовимо про перший із них.

Відомий кіровоградець МГ (він сам просив приховати ім'я за ініціалами) розповів про «скелети з шафи» його сім'ї.

У старшому підлітковому віці він, як і багато хто тоді, захоплювався творчістю польського вокально-інструментального ансамблю «Червоні гітари» під проводом Северина Краєвського. Одного разу, будучи в Києві в гостях у тітки, він про це їй розповів. Та, музикантка за фахом, награла хлопцеві декілька мелодій цього ансамблю, а потім із сумом сказала: «А знаєш, він, цей Краєвський, напевне, наш родич». На запитання хлопця їй довелось розповісти про деякі обставини з життя родини, які досі були йому невідомі.

Сумно перебираючи клавіші фортепіано, жінка розказала, що її діда, поляка за національністю Фелікса Краєвського, 1891 року народження, уродженця м. Кутно, Польща, саме за національність було 1937 р. арештовано та засуджено. Бабця, Дарія Акимівна Краєвська (дівооче прізвище Садовська, вона, за сімейними переказами, була племінницею Миколи Садовського, одного з засновників та корифеїв українського професійного театру) та її 16-річна дочка Олена лишились практично без засобів до існування та дуже бідували.

Олена Краєвська, 1921 р. н., полька за національністю, переїхала з Кіровограда до Києва, прагнучи уникнути утисків та можливих подальших переслідувань як «член сім'ї ворога народу». Тут вона зустріла молодого поляка Станіслава і покохала його. Молоді жили цивільним шлюбом, побоюючись реєструватись в

¹⁷ ДАКО, фонд 8907, опис 2-р, спр. № 11491

органах РАГСу як поляки. Від їхнього союзу народилась дівчинка, яку назвали Люцією, для домашніх – Люся, а для ворожого зовнішнього світу – Людмила. Навесні 1941 р. Станіслав вирушив до Польщі з намаганням боротись проти фашистських загарбників, які встановили на території окупованої ними у 1939 р. країни жорстокий антинародний режим. Вже по війні Олена довідалася від його друзів, що Станіслав був у лавах Армії Крайової та загинув, боронячи свободу та незалежність Речі Посполитої.

Дід повернувся на початку 1948 року, але він недовго частував сім'ю смачними стравами (у молоді роки він вивчився у Кракові на кондитера): каторжна праця в умовах «південного берега Північного океану» передчасно звела його у домовину. Дарія Краєвська померла у Кіровограді у серпні 1982 р. Багато років навіть після смерті діда та бабці тема національності та репресій була забороненою в сім'ї. Тільки у 80-х роках дочка Люції-Людмили Наталія змогла назвати себе полькою. Зараз вона, її чоловік та син вивчають мову рідного народу та беруть участь у заходах польської громади міста.

Як не дивно, на підтвердження цієї історії знайшлася архівна слідча справа на Краєвського Ф.Й. (№ 11491-п).

Тож сумна сімейна історія підтверджується невеселими рядками офіційних документів:

«27.09.37 г. оперуполномоченный Кировского горотдела НКВД УССР Полюшкин, рассмотрев материалы о преступной деятельности гр. Краевского Феликса Иосифовича, 1891 года рождения, уроженца Польши, по национальности поляка, выразившейся в том, что тот является контрреволюционно настроенным, имеет связь с Польшей, проводит контрреволюционную националистическую пропаганду среди населения, и усматривая в его действиях признаки преступлений, предусмотренных ст.ст 54-10, ч.1 УК УССР, постановил начать предварительное следствие» [а. с. 1].

Прокурор міста Кірово Шапіро постанову затвердив, оскільки уважав, що *«перебування його на волі може перешкодити руху справи, а тому, на підставі арт. 142 та 146 КПК, постановив:*

взяти під варту в тюрмі м. Кірово Краєвського Фелікса Іосифовича, залічивши його триманням за Кіровьким НКВС» [а. с. 3].

При трусі вилучено паспорт, три пакети різних листів та одну фотокартку [а. с. 5]. У справі ці матеріали не збереглися.

За анкетою, арештований – «мастер минеральных вод артели инвалидов «Перемога», отец – служащий, умер в 1898 году, в Польше – из родственников сестра и брат» [а. с. 6-9].

Краєвського допитали тільки один раз, дата допиту на протоколі не вказана [а. с. 8-9], але це не найсерйозніше порушення так званої «соціалістичної законності». Постанову про притягнення як звинувачуваного за ст. 54-10, ч. 1 йому той самий Полюшкін пред'явив 11 жовтня 1937 р. [а. с. 7].

Протокол допиту займає «аж» дві сторінки [а. с. 9].

Вже відомий нам Полюшкін цікавиться декількома питаннями: «Вы арестованы органами НКВД за то, что проводили активную контрреволюционную националистическую пропаганду среди населения, дискредитировали руководство партии ВКП(б) и правительства. Признаёте себя виновным в этом? Следствие располагает данными о том, что Вы систематически поддерживали письменную связь с родственниками, проживающими в Польше. Дайте показания? Следствию известно о том, что Вы прибыли из Польши нелегально, после гражданской войны. Следствие требует правдивых показаний?»

На це Краєвський дає прості та вичерпні відповіді: «Отрицаю контрреволюционную националистическую пропаганду, дискредитацию руководителей партии и правительства. Я не отрицаю, что я являюсь выходцем из Польши, прибыл на Украину в дореволюционный период времени. В Польше имею родственников: сестру с братом, с которыми поддерживаю письменную связь» [а. с. 9].

Незважаючи на заяви про те, що нібито «слідство має незаперечні докази», такі власне справа не містить. Допитані у справі свідки Мірошніченко Григорій Єфимович та Скринський Аркадій Миколайович, обидва робітники артілі «Перемога», дали на диво схожі свідчення про те, що «Краевский является по нацио-

нальності поляком, виходцем из Польши. Он жил не по своим средствам, часто пьянствовал в ресторанах с неизвестными мне лицами. Систематически среди рабочих артели инвалидов «Перемога» вёл контрреволюционную разложенческую работу, доказывая рабочим, что в Советском Союзе рабочих эксплуатируют, не выплачивают полностью зарплату, отчего рабочие живут впроголодь. Всегда отрицательно реагировал, когда несвоевременно выплачивали зарплату. В общественно-политической жизни участия совершенно не принимал» [а. с. 11-13].

Про зв'язки Краєвського з Польщею свідкам нічого відомо не було.

Таким чином, жодних доказів «злочинної діяльності» звинувачуваного отримано не було, що не завадило Поліюшкіну написати звинувачувальний висновок, погоджений із начальником 3-го відділення УДБ НКВС сержантом держбезпеки Козинцем та затверджений начальником Кіровського міськвідділу лейтенантом держбезпеки Шевченком [а. с. 14]. Цю сторінку (а саме стільки займає висновок) доцільно процитувати майже повністю: «Следствием по делу установлено: Краевский Феликс Иосифович в дореволюционное время проживал в Галиции и был австрийско-подданным.

В период империалистической войны Краевский был призван в австрийскую армию, находясь в которой, был взят в плен русскими войсками. При обмене военнопленными Краевский остался на жительство в России.

Краевский в Польше имеет родственников, с которыми систематически поддерживает письменную связь.

На всём протяжении времени существования Соввласти Краевский ведёт подозрительный образ жизни по шпионажу, имеет связь с лицами, разрабатываемыми по закордонным связям.

Краевский, являясь ярковыраженным польским националистом, систематически проводил контрреволюционно-разложенческую работу среди рабочих артели инвалидов «Перемога».

Острые своих контрреволюционных действий направлял главным образом на дискредитацию существующего строя СССР.

В предьявленном обвинении обвиняемый Краевский признал, что он является выходцем из Польши и имеет связь с родственниками, проживающими в Польше» [а. с. 14].

На підставі цього «документа» (не маючи спеціальної медичної освіти, ми його не можемо назвати професійним терміном «параноїдальна маячня») Особлива нарада при Наркомі внутрішніх справ СРСР 10 грудня 1937 р. ухвалила: *«Краевского Феликса Иосифовича за к./р. деятельность заключить в исправтрудлагерь сроком на ДЕСЯТЬ лет» [а. с. 15].*

Десять років каторги для людини, єдиною провиною якої була приналежність до національності, визнаною владою «неправильною», скалічені долі його дружини й дитини, пляма недовіри на родичах до третього коліна!

Про ненависницьке ставлення влади до свого ж народу написано вже багато, але ми хотіли б нагадати прізвища «лицарів» «Залізного Фелікса» Полюшкіна, Козинця, Шевченка (закон це дозволяє), кого ця влада перетворила на кровожерливих людоловів; прізвища так званих свідків Мірошниченка та Скринського, яких влада принизила до становища покірних слимаків та змусила обмовити невинну людину. Історія розвивається по спіралі, тож пам'ятаймо слова Юліуса Фучика: **«Люди, будьте пильними!»**

БРАТУШКИ-БОЛГАРИ ¹⁸

Болгари компактно проживають на території сучасної Кіровоградської області давно. Початок їх переселенню з рідних земель поклато завоювання Болгарії Османською імперією у кінці XIV століття. Релігійний та політичний утиск, загроза насильницької асиміляції породжували протест населення, однією з форм якого стала еміграція до інших країн, Російської імперії зокрема.

Масове переселення та формування болгарської діаспори на території сучасної України відноситься до II половини XVIII ст. Активізація переселенського руху в цей період пов'язана з найглибшою системною кризою, яка охопила Османську імперію, російсько-турецькими війнами, а також зацікавленістю Російської імперії у освоєнні недавно приєднаних земель у Північному Причорномор'ї. З цією метою у 1751, 1763 та 1801 рр. було видано царські укази, за якими іноземним переселенцям, які погоджувались оселитися в Російській імперії, гарантувались особливі права та привілеї. Тож уже 1763 р. перша організована група болгар переселяється та осідає поблизу Києва.

Переселення болгар тривало й у наступні роки. Наприкінці XVIII ст. окремі болгарські родини осідають у місцях, де пізніше буде утворено болгарські села, а на початку XIX ст. виникають болгарські поселення у Херсонській губернії. Одним із ключових моментів історії переселення болгар на територію Російської імперії стала російсько-турецька війна 1806-1812 рр., що викликала перше масове переселення болгар до Бесарабії, яка пізніше увійшла до складу імперії.

Нова міграція болгар до Росії була зумовлена війною 1828-1829 рр., на початку якої передбачалось переселення до меж Російської імперії тих болгарів, які будуть воювати на боці Росії, а генерал-губернатор Новоросійський та Бесарабський князь Ми-

¹⁸ ДАКО, фонд 8907, оп. 2-р, спр. №№ 8090, 9967, 9641, 5187, 9907, 4169 та ряд ін.

хайло Воронцов, намагався організувати переселення до Новоросійського краю моряків, суднобудівників та ремісників.

Як свідчить С. М. Макарчук: «Перші групи болгар – військових поселенців з'явилися в Україні 1752 р. у Новосербії і в складі Бугського козацького війська. Болгари заселяли долини рік Вись і Синюха на півдні України, землі сучасних Одещини, Запорізької, Кіровоградської та Миколаївської областей. У 70-х рр. XVIII ст. виникло с. Ольшанка й інші болгарські поселення, що входили до територій Бугського козацтва, а потім – військових поселень так званої Новоросії... Російський уряд роздавав переселенцям землю (50 десятин на сім'ю) і звільняв від податків та військових повинностей».¹⁹

За даними, які наводить С. Макарчук²⁰, в 20-30-х роках ХХ ст. болгари в Україні мали національний район, 28 сільських рад, а також 53 національні школи, шість культурних установ. У Криму було відкрито 12 болгарських шкіл. У республіці виходило сім болгарських газет (за даними інших джерел у 1926 р. болгар в Україні налічувалось 92,1 тис. (0,32 % населення), які переважно жили на селі. Як і щодо інших меншин, болгарам була надана можливість територіального самоуправління: станом на 1931 р. існувало 3 болгарських національних райони – Благоївський, Вільшанський, Коларовський та 46 болгарських національних сільських рад, діяло 73 болгарських шкіл, Преславська сільськогосподарська школа на Мелітопольщині, низка культурних центрів та видань.

Високий ступінь спорідненості слов'янських мов, спільні релігія та побутовий устрій сприяли дружнім відносинам з автохтонним населенням та успішній асиміляції болгар в Україні. У селах області (Станкувате, Вільшанка) було створено болгарські колгоспи. Мирні за складом характеру люди, вмілі виноградарі, садівники й хлібороби болгари, не почували себе чужими на землях, що їх при-

---

¹⁹ Макарчук С. А., *Етнографія України: навчальний посібник*, Львів: «Світ». – 2004. 520 с., див також те саме: точка доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eu/part22/2211.htm

²⁰ Там само.

йняли, ставши помітним економічним та куль-турним чинником Півдня України.

Але не тільки працю на землі та споживання її плодів довелось розділити їм із автохтонним населенням. Вдосталь випало їм і гіркого, одним з прикладів чого служать кримінальні справи, заведені на осіб болгарської національності Вільшанським районним відділенням УНКВС по Одеській області.

4 березня 1938 р. начальник цього відділення на промовисте прізвище Ястребов енергійним розчерком синього олівця підписує постанову про відкриття попереднього слідства відносно мешканців с. Станкувате Вільшанського району Танасова Івана Григоровича, 1904 р.н., рахівника колгоспу, з нижчою освітою; Танасова Іллі Васильовича, 1902 р.н., конюха колгоспу, малописьменного; Влодова Микити Григоровича, 1906 р.н., з нижчою освітою, хлібороба та Влодова Івана Григоровича, 1907 р.н., бійця м'ясобійні, молописьменного, яких звинувачують за «популярною» на той час статтею КК 54-10. Прокурор району Петронелі санкціонує початок слідства та утримання названих осіб під вартою.

Постановам про залучення як звинувачених у справі передують довідки-характеристики, видані представнику органів НКВС Станкуватською сільрадою. За змістом обидва типи документів дуже схожі, і це наводить на думку про те, що довідки писались під диктовку працівника правоохоронних (радше – каральних!) органів. При перегляді справи у 1958 році було допитано Величка Павла Андрійовича, який у 1938 році виконував обов'язки голови Станкуватської сільради. Він визнав, що конк-ретних даних про ворожу та шкідницьку діяльність фігурантів він не мав, а деякі довідки йому дійсно доводилось складати під диктовку працівників НКВС [а. с. 128-133].

«Звинувачення» мали стандартний вигляд та зміст: такий-то, ПІБ, житель Вільшанського району, селянин, хлібороб, практично без освіти (у деяких справах звинувачувані замість підпису на документах залишали відбиток вказівного пальця (Чернов Михайло Михайлович, справа № 9365-п,)), походженням із сім'ї куркулів,

учасник «кулацької волинки» у 1929-1930 рр., вороже ставиться до заходів радянської влади на селі, критикує Конституцію, веде розмови про наближення та неминучість переможної війни Німеччини проти СРСР, закликає односельців не підписуватись на позики, не здавати хліб державі тощо.

Практично всі фігуранти справи були розкуркулені на початку 30-х років, відбували заслання у північних районах СРСР, після повернення вступили до колгоспу, але поглядів своїх не змінили: продовжували відстоювати індивідуальне господарство, на реальних прикладах викривали недоліки колгоспного ладу та недолугість економічної політики радвлади у царині сільського господарства.

Протоколи допитів свідків у справі серед односельців не містять переконливих об'єктивних даних про можливу ворожу, шкідницьку та антирадянську діяльність згадуваних вище осіб. Це було підтверджено й при перегляді справи 1958 року.

Багато уваги слідство приділило з'ясуванню обставин так званої «волинки», яка мала місце 1930 року, тобто, за 8 років до власне арешту фігурантів. Зокрема, висвітлювався факт зривання одягу та побиття окремих селян-бідняків Танасовим, Владовим та ін. Встановлено, що під час «волинки» розкуркулені забирали з колгоспу вилучене в них свого часу (1929-30 рр.) майно, а побачивши на декому з односельців особисті речі, предмети одягу, почали їх повертати собі, у тому числі із застосуванням сили.

На цій стадії до вже згаданих чотирьох осіб як звинувачуваних додаються (процесуальних документів про це у справі не міститься) Монастирний Іван Миколайович, 1901 р.н., та Монастирний Максим Миколайович, 1904 р.н. Обоє – з колишніх розкуркулених, учасники згадуваної «волинки», поділяли погляди Танасова та Владова, але через не зазначених у наявних матеріалах причин один із них, Монастирний Максим, почав «співпрацювати зі слідством»: *«Я уже указывал о том, что я в 1930 году принимал активное участие в кулацкой волинке, одновременно хочу заявить, что я следствию даю откровенную правду и признаюсь, что я, будучи антисоветски настроен, систематически проводил анти-*

советскую деятельность, как, например, я открыто выступал против уборки урожая комбайнами и противодействовал госзакупке хлеба и покупке автомашин колхозом. Меня поддерживал счетовод колхоза Танасов Иван Григорьевич, ныне арестован, дважды судим за контрреволюционную деятельность. Кроме того, старался сорвать все хозполиткомпании на селе, сам для примера не уплачивал заём, сопровождал руганью нецензурными словами существующий строй и совласть, обрабатывал колхозников в антисоветском духе, как, например, при получении извещения из сельсовета об уплате госстраха или другие виды платежа, я им говорил: «Лучше купить себе костюм, чем платить эти налоги», а также мясопоставку я также старался тормозить сам и другим не рекомендовал сдавать, а, наоборот, удерживал, говорил: «Мы сами мяса не едим, а сдаём государству и кормим лодырей в городе»...

Впервые в контрреволюционную работу я был вовлечён кулаком Владовым Никитой Григорьевичем, который мне постоянно долбил в сознание антисоветские взгляды на проводимые мероприятия партии и совласти..., наталкивал меня на путь контрреволюции с поручением разваливать колхоз и подрывать его мощност...

Второй раз я был завербован в кулацкую контрреволюционную группировку счетоводом нашего колхоза Танасовым Иваном Григорьевичем... Танасов при получении от меня согласия предупредил меня вести работу осторожно и заявил он: «Будем там, где уже были», то есть, в тюрьме» [а. с. 90-93].

Вже 9 квітня 1938 року начальник Вільшанського районного відділення УНКВС по Одеській області молодший лейтенант держбезпеки Ястребов складає та подає по команді звинувачувальний висновок, який потрапляє на розгляд «трійки» УНКВС. Відповідно до виписки з протоколу засідання «трійки» при УНКВС по Одеській області № 216 від 5 жовтня 1938 р. учасники «ликвідованої болгарської контрреволюційної повстанчої вредительської групи» Владов І. Г., Владов М. Г., Танасов І. В., Танасов І. Г. засуджені до розстрілу з конфіскацією та здачею у дохід держави особистого майна. Рішення виконане 17 жовтня 1938 року [а. с. 101-106].

З порушенням хронології та правил ведення справ до матеріалів підшито затверджену керівництвом УНКВС по Одеській області постанову від 26 жовтня 1938 року (порівняйте дати!) про виділення справи на братів Монастирних у окреме провадження [а. с. 95].

Ми відшукали й цю справу. Згідно з матеріалами, що в ній містяться, обоє братів Монастирних на допитах у березні 1939 р. заперечили свою антирадянську діяльність [а. с. 36, 38, 48], а Монастирний М. М. також відмовився від своїх свідчень від квітня 1938 р. [а. с. 160-161].

22 листопада 1939 р. виїзною сесією судової колегії з кримінальних справ Одеського обласного суду за ст. 54-10 ч. I КК УРСР Монастирний І.М. був засуджений до 5 років виправно-трудоих таборів, а Монастирний М.М. – до 3 років. У вирокі зазначено, що «звинувачення приналежності Монастирних до контрреволюційної групи нічим не доведене, тому Монастирного І.М. та Монастирного М. М. по ст. 54-11 КК УРСР по суду вважати виправданими» [а. с. 230-231].

У лютому 1959 р. Президія Кіровоградського обласного суду у постанові № 44-У-53-с визнала: «Постановление тройки УНКВД по Одесской области от 5 октября 1938 года в отношении Танасова Ивана Григорьевича, Танасова Ильи Васильевича, Владова Никиты Григорьевича и Владова Ивана Григорьевича отменить и дело производством прекратить за недоказанностью предъявленного обвинения» [а. с. 170-171].

Практика «виведення» із справи «потрібних» свідків із виокремленням матеріалів на них із метою пом'якшення покарання чи взагалі позбавлення такого містить непоодинокі приклади: так, зі справи № 9967-п (розстріляно 4 особи) матеріали на Єгорова Петра Івановича було виділено у окреме провадження.

За справою № 8090-фпд 7 жовтня 1937 року розстріляні Заболотний Олександр Спиридонович, 1894 р.н., Тодоров Антон Яковлевич, 1891 р.н., Владов Михайло Іванович, 1890 р.н., Заболотний Яків Спиридонович, 1895 р.н., а от такий собі Кабакшей

серед звинувачуваних виведений, попри те, що «Кабакшей Иван Андреевич, 1896 г.р., сын кулака, в 1919 г. являлся активным участником вооружённого восстания против Соввласти и Красной Армии, в 1930 г. совместно с кулаками Владовым, Заболотным, Тодоровым и др. принимал активное участие в кулацких вольтерах и являлся организатором таковой, за что в том же году был осужден на три года концлагеря, откуда бежал.

После побега с концлагеря занимался спекуляцией и проведением к-р деятельности против хлебозаготовок, за что в 1932 году был вторично осужден на три года.

В 1937 году появился в селе и, связавшись с кулаком Стояновым Михаилом (руководитель к-р вредительской группы, осужден в 1937 году по I категории), которым был втянут в контрреволюционную группировку, и по заданию последнего создал к-р группу в с. Станкувата из антисоветского элемента Владова Н. И., Заболотного Я.С., Тодорова А.Я. и Заболотного Я.С., через которых проводил вредительскую деятельность в колхозе и подготавливал их на случай интервенции выступить в тылу Красной Армии» [а. с. 42-45, 72].

Даних про засудження Кабакшея нами не виявлено.

Хоча ми не й не ставили за мету виявлення та колекціонування відомостей про подібне, вважаємо, що детальне дослідження цього «чекістського методу» могло б, на нашу думку, надати виразні описи ще одного способу виплати провєрбїальних «30 срібляків».

За браком місця та, на жаль, через типовість звинувачень та методів їх доведення так званими «правоохоронними» органами ми не наводимо деталей та підобиць багатьох сфальшованих справ проти неправедно звинувачених жителів сіл Вільшанка, Станкувата, Добра, Лиса Гора. Зокрема, за справами № 9365-п та № 9907-п розстріляні Чернов М.М., Єнчев С.В., Златов П.С., Добров Д.Г., Смєлов М.Г., Заболотний Ф.В., Стоянов М.П.; за справою № 5187-фпд засуджені до 10 років таборів Параскева М.Г., Драгоев П.Л., Заболотний П. М., Владов А. С., до 8 років – Владова Ксенія Сильвестрівна. Вів ці справи, до речі, вже відомий нам молодший лейтенант держбезпеки Ястребов.

Ось тільки один, характерний, на наш погляд, приклад так званої «антирадянської агітації» з протоколу допиту: *«Комбайн для колхоза – невыгодная машина, так как он рассыпает солому, полову и зерно, высоко косит и разбрасывает по полю солому и полову, а собранное зерно забирает государство и в результате колхозники остаются без хлеба голодными»* [спр. 9907-п, а. с. 87].

Ці «справи» – свідчення організованого більшовицькою владою етнічного геноциду проти болгарського населення України, який був складовою частиною програми винищення власного народу на догоду політичним химерам та економічним експериментам. Якщо уважно перечитати прізвища репресованих, можна зрозуміти, що було знищено цілі сім'ї етнічних болгар, яким «жорстокий та ненависний царат» надавав землі та пільги при заселенні ними нових територій імперії.

Намагаючись зрозуміти витоки етноциду, ми звернулись до величезної кількості справ періоду початку колективізації. Молода радвлада тоді, схоже, мала тільки «молочні» зуби, яким и вже боляче кусала, але, принаймні, не загрязала насмерть, тобто – не розстрілювала. Як один характерний приклад наведемо справу № 4169, заведену Первомайським відділом ДПУ УРСР 7 травня 1929 р. Цікавим є й те, що писати документи справи почали українською мовою, а закінчували вже російською: *«Я, агент розшуку Ольшанської райміліції Кореновський, розглянув агентурний матеріал, знайшов: що в с. Добрій Ольшанського району із 22 на 23 березня ц.р. згорів сарай Стойкова Адама, де хоронилося майно: трактор з усім приладдям, бочки з маслом та кировіном... В підпалі підозрюють слідуєчих кулаків с. Доброї: Станкова Федора, Опру Грицька Тимофійовича та Добрава Кирила Вікторовича»* [а. с. 4].

«Агентурний матеріал» був, вочевидь, придуманий, оскільки жодних прямих свідчень причетності названих осіб до підпалу або навіть про їх перебування поблизу немає. Тим не менш, 10 травня 1929 р. Ольшанська райміліція описує, оцінює та конфіскує майно у Владова Олександра Івановича, Опрі Гаврила Тимофійовича, Опрі Петра Тимофійовича та Опрі Григорія Тимо-

фійовича, а 13.05.1929 р. виносить постанову, згідно з якою названі особи звинувачуються в тому, що «1. Во время землеустройства в 1926 году они агитировали за то, чтобы земля оставалась на старых границах, запугивая бедноту тем, что, кто будет пользоваться их землёй, то они с ними посчитаются.

2. Во время проведения хлебозаготовки в 1928 году они выступили с агитацией против таковой, говоря: «Не давайте хлеба, ибо весь хлеб власть вывозит за границу, власть откупается хлебом от войны, оплачивает царские долги, а когда крестьяне не дадут хлеба, власть не будет иметь, что вывозить, вспыхнет война и Соввласть будет свергнута»...

3. В 1928 году во время распространения крестьянского займа они говорили: «Власть, распространяя займы, говорит, собранные от займов деньги идут на укрепление крестьянского хозяйства, но этим только дурачит крестьян, ибо все эти деньги отправляются за границу для выплаты старых царских долгов, а жида и коммунисты, которые во власти, обирают крестьян, а сами хорошо живут...»

Звинувачувані пройшли медкомісію на предмет можливості «проживати в пределах СССР с преобладающим умеренным климатом», яка дійшла висновку щодо кожного «практически здоров и может проживать в пределах всего СССР» [а. с. 55-58].

Особлива нарада при Колегії ОДПУ своєю постановою від 16 серпня 1929 р. ухвалила Опрю Г.Т., Опрю П.Т., Опрю Г.Т., Володова О.І. «выслать через ПП ОГПУ в Северный край сроком на три года, считая срок с 14.05.29 г.» [а. с. 42], а могли б і до розстрілу приговорити!

Тут слід зазначити, що тих, хто зміг повернутися з таборів та місць заслання, повторно звинувачували у тих же «злочинах», але у середині 30-х років вирок був розстріл або 8-10 років, таких вже звичних для бідолашних, таборів.

За даними останніх переписів населення, загальна кількість осіб, що ототожнює себе як представників болгарської національності склала 204 тисячі 600 осіб серед всіх громадян України. Та-

ким чином, болгары займають VI місце в етнічній структурі держави, поступаючи українцям (37 млн. 541 тис 700 осіб), росіянам (8 млн. 334 тис 100 осіб), білорусам (275 тис 800), молдаванам (258 тис 600) та кримським татарам (248 тис 200). При цьому доля болгар у складі населення України складає 0,4 %.

Останнім часом, чисельність болгарського населення в Україні скоротилася на 12,5 % або майже на 30 тисяч (в 1989 році болгар було 233,8 тис.). Але порівняння з даними попередніх переписів свідчить про відносну стабільність цієї національної групи. Якщо раніше основою господарського життя болгар було сільське господарство, і, відповідно, більшість представників цієї національності мешкали у селах, то на сьогодні майже 60 тис. болгар (трохи більше третини всіх болгар) проживають у містах України. В зв'язку з економічними і соціальними перетвореннями останніх років кількість болгар – міських жителів значно збільшилась. У пошуках заробітку цілі родини переселяються до Одеси, Запоріжжя, Києва.

У двох областях України – Одеській і Запорізькій – болгары впевнено займають III місце за кількістю населення, поступаючи лише етнічним українцям і росіянам. В Одеській області проживають 75% всіх болгар України – більше 150 тисяч, або 6,1% всього населення області. У Запорізькій – 27,7 тис. болгар, або 1,4 %. Решта болгар України мешкають у Миколаївській, Донецькій, Кіровоградській областях. Порівняння даних останнього перепису з даними перепису 1989 року засвідчує ще одну парадоксальну тенденцію – відсоток зменшення чисельності болгар по окремих регіонах України більший, ніж загальний відсоток по всій країні. Тільки Одеська і Запорізька області демонструють: перша – відносну стабільність у порівнянні з іншими групами, друга – незначний приріст за рахунок повернення кримських болгар із депортації.

Показово те, що болгары займають VIII місце за ступенем збереження своєї мови: як рідну болгарську вказали 64,2% всієї групи, 30,3% – російську, 5% – українську мови. Російськомовність болгарської спільноти відповідає загальноукраїнській тен-

денції: 29,6% населення країни обрали російську мову як рідну. Аналіз даних свідчить: ступінь мовної самосвідомості найвищий серед болгар Одеської області – 77,8%. В інших історичних областях проживання болгар вона складає приблизно 20,5% і вище. Виняток складають лише болгари Криму і Донецької області. Перші – як наслідок трагічних подій депортацій, а інші – свідчення прискорення процесу урбанізації регіону. Найбільш українізовані болгари проживають у Кіровоградській (67,2%) і Київській (30,2%) областях. Не слід залишати поза увагою і той факт, що до сьогодняшнього дня в регіоні мовою міжнаціонального спілкування лишається російська мова. Як бачимо, болгари в Україні загалом проживають в цікавому етнічному регіоні, але при цьому у своїх рідинах, в селах продовжують спілкуватися рідною болгарською мовою. Точніше сказати – діалектами. Але цей факт абсолютно не заважає їхньому спілкуванню.

У контексті цього розділу нам видається важливим зазначити, що перше значне переселення болгар до меж Росії відноситься до російсько-турецької війни 1768-1774 рр., коли близько 400 родин із с. Алфатар Сілістренського округу Болгарії переїхали до Херсонської губернії та заснували с. Ольшанка (Вільшанка) – перше болгарське село в Україні, яке існує в Кіровоградській області й досі. «Перша електронна газета» пише: «Сьогодні, 27 червня (2015 р.), у Вільшанці відбулося відкриття пам'ятного знаку першим болгарським переселенцям. У 1774 році понад 400 родин із болгарського містечка Алфатар області Сілістра переселились до тодішньої слободи Маслове, а нині Вільшанка. Пам'ятний знак збудовано за кошти жителів сіл Добре, Калмазове, смт. Вільшанки та за фінансової підтримки народного депутата України Станіслава Березкіна. На відкриття пам'ятного знаку, який, без перебільшення, стане візитівкою Вільшаницини, з'їхалися гості з різних куточків України та представники міста Алфатар із Болгарії».

Живе болгарська спільнота Кіровоградщини! Але, може, має сенс спорудити ще один пам'ятний знак, меморіал на вшанування тих, хто загинув від рук антинародної влади, відстоюючи своє право на достойне життя?

ЛИХА ДОЛЯ НІМЦІВ-КОЛОНІСТІВ

Історична наука стверджує, що одним із результатів I Світової війни був розпад трьох імперій: Отоманської, Австро-Угорської та такої, здавалося б, рідної нам Російської. Так, фізично, як матеріальне тіло, імперія таки розвалилася. Щоправда, не до кінця з'ясованим лишилось питання про її дух. Видатний німецький філолог В. Гумбольдт оперував поняттям «*Folkgeist*» – «душа, дух народу». І хоч як би там не називали колишню царську імперію «тюрмою народів», певний узагальнений «*Folkgeist*» у неї таки був. Нам видається, що у його основі лежало великодержавництво, базоване на відповідних почуттях російського народу та тієї частки населення, яка ототожнювала або вважала себе близькою до великоросів.

Саме цього духа викликали більшовики, коли почали відродження нової імперії, створюючи СРСР та намагаючись поставити цей «*колосс*» не на «глиняні», а на тверді ноги індустрії та агро-виробництва. Дух-ненажера вимагав єдності, рівності та покори. Втім, населення, яке пам'ятало багату Росію 1913 року, бачило розвинену Європу під час військових походів I Світової війни, трішечки під'їлось за короткий період НЕПу, не завжди хотіло коритись планам політичних авантюристів, а інколи чинило й прямий опір заходам влади. Серед них – історичні за масштабами та трагічні за впливом на долі людей індустріалізація та колективізація країни. Зупинимось тільки на одній сторінці історії...

...Німці живуть на Півдні України давно. Приїхали сюди не за власною ініціативою, більшість із них – потомки запрошених царицею Катериною II фахівців, яких планувалось використати для підйому імперії на належний рівень у сферах промисловості, сільського господарства, медицини, наук, військової справи тощо. Особи німецької національності й досі проживають тут, зокрема, на території нинішньої Кіровоградської області. Щоправда, їх значно поменшало у 20-30 роках ХХ століття, коли в місті навіть працювала лютеранська кірха, а деякі топоніми були відверто німецькими: *Alten Danzig* (Старий Данциг), Карлівка (як і досі ін-

коли називають село Крупське). Оксюмороном звучить назва колгоспу «Нове Село», який було створено у Старому Данцигу, населеному у той час здебільшого етнічними німцями.

Не секрет, що кожній нації притаманні певні характерні загальні риси. Німці, зокрема, відомі своєю пунктуальністю, акуратністю, відповідальним ставленням до справи, хазяйновитістю. Сучасні села в Німеччині є втіленими на землі ідилічними пейзажами з різдвяних листівок, але й поселення етнічних німців, наприклад, у Казахстані та Сибіру (за свідченнями достойних довіри очевидців), приємно виділяються акуратними будинками, чистими вулицями, ошатними мешканцями.

Таким, скоріш за все, було й «Нове Село» у Старому Данцигу. Було... Почалась колективізація з «умовляннями» під «наган»: *«Колхоз – дело добровольное: хочешь – вступиай, не хочешь – корову конфискуем»*. Певно, можна навести вагомі аргументи на користь тези про те, що без колективного сільського господарства не стала б реальністю індустріалізація країни, не змогли б ми перемогти у Великій Вітчизняній, хоч не про те зараз, а про долі людей. Людей простих, не завжди освічених та суспільно свідомих, які не проектували Дніпрогес, не працювали у Комінтерні, не планували масштабних військових операцій. Про тих, кому кулаком по столі (або й наганом по шії!) міг стукнути уповноважений із району, чию корову-годувальницю виводили з двору «сільські активісти»-голодранці.

Обійдемося поки що без прізвищ, бо біда, велика й загальна, забрала в цих людей імена: не потребують імен «гвинтики великої машини». Колективізація практично повсюди наражалась на спротив здорової частини населення. Термін «кулак» та архетип зажерливого сільського глита змогла закріпити у масовій свідомості радянська пропаганда, але ж були й просто роботящі розумні селяни, які хотіли чесно працювати на своїй землі, створюючи добробут для своєї родини, будуючи майбутнє для своїх нащадків.

Не дозволили їм цього, колективізували. У ті роки пошепки (бо за таке 10 років таборів або й куля «світили») розповідали анекдот:

«Товаришу Сталіне, колгоспи не приживуться! От спробуйте на фермі зігнати в одне стадо різну птицю: індиків, курей, гусей – розбіжаться!» На що «мудрий вождь» порадив птицю обскубати. Голі, ощипані кури й гуси збилися докупи, бо так тепліше».

«Збилися докупи» й голі та «обскубані» жителі «Нового Села», грілися роботою на «дядю» та думками про зменшення податків. Колгосп, усупереч прогнозам, не багатів, а скоріше навпаки. Звісно ж, окрім пасивного спротиву, був і активний: підпали, теракти, диверсії, хоча офіційних матеріалів про це – актив, довідок – небагато. На виправлення становища партія (а це саме її плани не спрацьовували!) скерувала свій «озброєний загін» – каральні органи. Хлопці у синіх галіфе взяли «*под козирьок*» – і почалося.

За тими документами періоду, що лишилися у старих кримінальних справах, важко побачити сліди законності, а от безжальну машину смерті видно одразу. Людині, одинокій та беззахисній у воєму становищі в'язня, протистояв Молох репресій. Це можна проілюструвати окремими цитатами з розсекречених протоколів допитів (здебільшого – копій). Орфографію зберігаємо: «*Следствие располагает данными, свидетельствующими о вашей подрывной контрреволюционной деятельности*», «*следствие требует от вас правдивых ответов*», «*следствие настаивает на дачу показаний*» (саме так, «*на дачу*»!). Суб'єкт «*следствие*» в силу своєї імперсональності створює враження чогось узагальненого й страшного, якоїсь невідомої надлюдської сили, протистояти якій неможливо, оскільки вона всезнаюча й всемогутня.

«Контрреволюційна» діяльність арештованих полягала зазвичай у розмовах про недоліки колективної системи господарювання, у спогадах про життя «за царя», у скаргах на тяжкі податки та державні займи. «Організація» ж проявлялась у вигляді участі у релігійній громаді, у виробничих та побутових контактах з іншими особами німецької національності (багато з цих людей були родичами, спільно працювали в одному господарстві, зрідка отримували речову допомогу від німецьких земляцтв). Об'єктивних документів про їх підривну діяльність (з конкретними фактами злочинних дій чи бездіяльності з цифрами спири-

чинених збитків), про шпигунську діяльність релігійних спільнот та земляцтв опрацьовані нами справи не містять.

Дехто з арештованих (та пізніше сумлінно розстріляних) служив у Червоній Армії, брав участь у боротьбі проти Колчака та білочехів; були серед цих людей і члени ВКП(б). У всіх були сім'ї, діти...

Передбачаємо зауваження про те, що Німеччина напередодні війни проводила шпигунську діяльність проти СРСР, але хіба може бути шпигуном за визначенням конюх, коваль, рядовий колгоспник у селі за два десятки кілометрів від Кіровограда, тоді ще райцентру Одеської області? Людина, яка через свою малоосвіченість навряд чи й розуміла значення слів «контрреволюція», «диверсія», «тероризм» у складеному чужою для неї російською мовою протоколі, який до того ж і підписано незвичною до пера хиткою рукою малописьменного.

То що ж відбувалося? Етнічна чистка, винищення осіб німецької національності як потенційної «п'ятої колони» фашизму, що якраз набирив силу в Європі? Так ця ж сама влада СРСР дружбу з Німеччиною не тільки декларувала, але й підтверджувала поставками збіжжя та металу підготовкою німецьких танкістів та військових льотчиків у навчальних центрах Червоної Армії, спільними парадами! Репресії за національною ознакою означали до того ж пряме порушення принципу пролетарського інтернаціоналізму та християнського *«нести ни злини, ни иудея, есть только верящие в Меня»*. А може недолуга політична влада руками органів НКВС зривала злість за промахи та помилки своїх авантюрних експериментів?

У будь-якому разі революція в черговий раз «з'їла своїх дітей», покірні служники підносили Молохові приправлені гарніром боротьби за чистоту ідеалів «криваві страви» з німців, колишніх офіцерів, українців, служителів культів, поляків, але чи нажерся ненаситний?

А зараз до прізвищ. Ось тільки окремі з них: Вормсбехер, Кватер, Зайдель, Пріцкау, Клюк, Єнгель, Матис, Гинсман, Христофор...

Може, є ще родичі та знайомі неправдиво страчених та так пізно реабілітованих нащадками тієї ж влади?

НАШ ПАРОВОЗ...*

Люди старшого покоління наших сучасників ще пам'ятають слова пісні: *«Наш паровоз, вперед лети, в коммуне остановка! Иного нет у нас пути, в руках у нас винтовка»*. Тобто *«люди с винтовкой»* були пасажирями, а хтось вів цей їхній паровоз.

Коротко зупинимось на долі одного з машиністів.

Хілковський Мар'ян Станіславович, 1892 року народження, уродженець с. М'ястковці Крижопольського району Вінницької обл., поляк, громадянин УРСР, несудимий, машиніст депо станції Гайворон, проживав у Гайвороні, селище Пролетар. На словах – все-народна, радянська влада ніколи народів не вірила, особливо ж представникам інших, окрім великоруської, національностей. Особливою її *«прихильністю»* користувались, зокрема, особи польської національності. Їх практично поголовно зараховували до шпигунів та антирадянщиків. Зі списків представників *«інших національностей»*, які були в органах НКВС, періодично відбирали потенційних кандидатів для кримінального переслідування та організовували щодо них *«роботу»*.

Оскільки поляк Хілковський працював на об'єктах транспорту, та ще й на прикордонній території (а після невдалої спроби Червоної Армії під командуванням Тухачевського та Якіра 1920 року *«показати полякам, хто у хаті господар»* радянська Росія втратила значну частину своїх територій), до нього стали *«приглядатися»*. У квітні 1931 року було встановлено, що він *«в 1915 году служил во 2-м Заамурском железнодорожном полку в чине ефрейтора, на транспорте служит с 1918 года, на польских дорогах не служил, родственников за границей не имеет, политически безвреден»* [а.с.1-а]. Того ж року оперуповноважений Гайворонського РВ ДТВ ОДПУ Михайлов виносить постанову про те, що, не зважаючи на відсутність компрометуючих матеріалів, *«пребывание Хилковского на военнoстратегической Пограничной Юго-Западной жел. дороге недопустимо. Полагаю: гр-на Хилковского перебросить на дороги тыла»* [а.с. 4].

* ДАКО, д. № 7759-п

3 лютого 1936 року увага до Хілковського посилюється, на нього починають збирати характеризуючі матеріали, які свідчать, що він *«всегда хнычет, всегда недоволен,.. напнтан духом антисоветским, против всех мероприятий партии и правительства»* [а.с. 3]; *«систематически нарушает труддисциплину и в нетрезвом виде появляется на производство. Производством и общественной жизнью не интересуется. Занимается устройством личного благополучия. В стахановском движении не участвует, смотрит на последнее с презрением»* [а.с. 5]; *«плохой производственник, к работе относится халатно»* [а.с. 9]; *«принципиально не желает подписываться на госзаймы, несмотря на получаемое им приличное жалованье»* [а.с. 10].

На підставі викладеного оперуповноважений оперпункту ТВ УДБ УНКВС ст. Гайворон Машляківський робить такий висновок: *«Машиниста депо Гайворон Хилковского М.С. как пьяницу, дезорганизатора трудовой дисциплины, преступно-халатно относящегося к выполнению служебных обязанностей,.. а также враждебно относящегося к проводимым хозяйственно-политическим кампаниям по укреплению страны, с работы на ж.д. транспорте удалить»* [а.с. 11].

Вже 27 серпня 1937 року оперуповноважений Гайворонського ВДТВ ГУДБ НКВС УРСР Мінчин у своїй постанові про притягнення Хілковського до кримінальної відповідальності за ст.ст. 54-6 (шпигунство) та 54-10 (а/р пропаганда) пише, що той *«антисоветски настроен, враждебно относится к мероприятиям Соввласти, дискредитирует вождей партии и правительства, является ярым националистом, восхваляет фашистский строй в Польше»* [а.с.16-17]. На момент арешту сім'я Хілковського мала такий склад: дружина Марія, 42 років, доньки: Юзя, 13 років, та Зося, 10 років, син Йосип, 9 років.

Свідки Лук'янов, Мазур, Якименко, Перевознюк зазначили *«халатное»* ставлення Хілковського до праці та несприйняття ним стахановського руху за його показушність. Фактів антирадянської його діяльності вони не назвали [а.с. 27-35].

Слідством було встановлено, що за час служби в царській армії

Хілковського було заарештовано жандармами за те, що зняв царські портрети у казармі роти. Під арештом пробув 16 днів, звільнений у зв'язку зі зреченням царя Миколи від престолу. На підставі вказаних матеріалів співробітник НКВС Мінчин при допиті 1 вересня 1937 року формулює свої питання до Хілковського: «*Следственными материалами Вы полностью изобличены как шпион, завербованный для ведения разведывательной работы в СССР. Расскажите, при каких обстоятельства Вас завербовали*» та «*Известно, что по заданию польско-шпионской диверсионной организации Вы среди рабочих проводили к/р подрывную работу, восхваляя фашистский строй Польши*». Хілковський повністю заперечував свою участь у будь-яких контрреволюційних організаціях та проведенні антирадянської діяльності. Він визнав тільки те, що у розмовах із колегами зазначав більш високий рівень життя робітників у Польщі, а одного разу, після вживання спиртних напоїв, заспівав пісню «*Еще Польша не згинела*», але його обірвали [а.с. 36-39, 41].

Прагнучи засудження Хілковського, Мінчин долучає до справи ще один документ, який має сенс навести повністю: «*По агентурному делу "Плацдарм". Выписка из показаний руководителя Польско-диверсионно-шпионской организации Перловского Эдуарда Калистовича от 07.08.37 г.*

Янишевского, машиниста депо Гайворон я вовлѣк в организацию в 1929 году. Вовлечение Янишевского в организацию было мне облегчено тем, что он поляк по национальности, всё время стремился к уходу в Польшу. В одной беседе с ним я затронул вопрос о его смещении с работы машиниста пассажирских поездов и перевода на товарные, он был до того обижен, что открыто высказывался об уходе в Польшу. Узнав настроения Янишевского, я ему предложил принять участие в работе организации и получил его согласие.

Справка: как установлено, Янишевский является напарником паровоза, на котором работал вместе с Янишевским Хилковский Марьян Станиславович. Янишевский арестован ОДТО ГУГБ ст. Гайворон по обвинению в принадлежности к Польско-диверсионно-шпионской организации» [а.с.40].

Хілковського було звинувачено: у дискредитації керівників

партії та уряду (про Молотова він, ніби, говорив: «Окружил себя охранкой, чтобы его никто не тронул. Что он из себя представляет? Научился лаять языком, как все коммунисты, и попал в правительство, и возят его, как советского короля»); критиці неспроможності стахановського руху та вихвальні умов життя робітників у Польщі, порівняно з робітниками СРСР; у зв'язках із «польперебежчиками» Янішевським та Кметюком [а.с.42-43].

29 вересня Комісією НКВС та Прокурора СРСР Хілковського засуджено у особливому порядку до ВМП. Вирок виконано 5 жовтня 1937 року [а.с.48-49].

10 серпня 1940 року помічник військового прокурора КОВО військовий юрист першого рангу Лепков, «рассмотрев архивное дело на осужденного Хильковского Марьяна Станиславовича и жалобу его детей – Хильковских: Ядвиги, 15 лет, Зоси, 13 лет и Юзика, 11 лет», не знайшов «оснований к постановке вопроса о пересмотре дела Хильковского» [а.с.46-47].

З літа 1956 року вдова Хілковського, Марія, неодноразово зверталась до різних інстанцій із проханням про встановлення долі чоловіка, на що їй було дано відповідь про його смерть у місцях позбавлення волі 29 вересня 1943 року від «крупного запалення легенів» (практика того часу забороняла повідомляти родичів репресованих про розстріл близьких) [а.с.52-64].

Справа Хілковського потрапила на перегляд у 1957 році. Було встановлено, що характеристики на нього оформлялись під погрозами з боку співробітника НКВС Мінчина, а протоколи допитів окремих свідків відверто зфальсифіковано. Хілковського М.С. реабілітовано 29.01.1958 року, справу припинено за відсутністю у його діях складу злочину [а.с. 118-120], про що Верховний суд УРСР повідомив Хілковську М.І. 4 лютого 1958 року [а.с.121].

Таким ось чином ті, що їхали у комуну, «люди з гвинтівками», розстріляли свого машиніста то багатьох інших ТІЛЬКИ за національною ознакою. Не знаю, чи швидше вони поїхали від цього, але до «комуни» ми так і не дістались. Може, розстрілювати не треба було, а може, не тих розстрілювали?

ДОЛЯ «РЕЗИДЕНТА» ²¹

«Новий тлумачний словник української мови» так визначає слово «розвідник»: «1. Той, хто займається розвідкою або перебуває у розвідці; розвідач; розвідувач... 3. Працівник, агент розвідки; шпигун»²².

Розвідування чужих територій за допомогою направлених до них своїх людей описано й у Біблії²³. Вираз «чужі території» можна розуміти широко, що й робиться спеціальними службами всіх країн для отримання інформації не тільки про військовий та промисловий потенціал ймовірного ворога, але й про різні організації та угруповування. Таких «розвідувачів» спеціально готують для інфільтрації або вербують із членів організацій. Праця цих людей важка й небезпечна, а доля часто буває трагічною.

Влітку 1937 р. Кіровським міськвідділом УНКВС по Миколаївській області було заведено кримінальну справу проти Брейтлінга Густава Яковича, 1913 р.н., ур. с. Земляново Цебриковського р-ну Одеської обл., німця, рахівника вантажної контори м. Кірово, який разом із дружиною, Бекер Ритою Адольфівною, мешкав по вул. Інтернаціональній, 41.

Брейтлінга звинувачували в тому, що він, «будучи к-р фашистски настроен, проводит активную к-р фашистскую деятельность среди немцев-кулаков Шац и др., по показаниям арестованных Брауна, Отмар и др. является участником к-р фашистской немецкой группы» [а. с. 14].

Прокурор міста Шапіро з таким формулюванням погодився та визначив утримувати Брейтлінга у тюрмі м. Кірово з 27 серпня 1937 р., зарахувавши його за Кіровським міськвідділом НКВС [а. с. 13].

²¹ ДАКО, фонд 8907, опис 2-р, спр. № 5216

²² НТСУМ, т.3, с. 149

²³ Числа, розд.13

У процесі вивчення особи підслідного було отримано таку інформацію: «По существу Вашего запроса сообщаем, что Брейтлинг Густав Яковлевич, уроженец с. Берлина Цебриковского района Одесской области, является выходцем из крупной кулацкой семьи.

В 1932 г. Брейтлинг, при содействии бывшего инструктора райОНО Григориопольского района МАССР Есаря устроился учителем в с. Лининталь того же района и работал около года.

Работая учителем, Брейтлинг был связан с к.-р. элементом немецких сёл Григориопольского района, за что в том же году с работы был снят как неблагонадёжная личность, имеющая связи с к.-р. элементом.

Другими данными не располагаем.

Начальник 3 отдела УГБ МОУ НКВД ст. лейтенант госбезопасности Шухман, г. Тирасполь» [а. с. 1];

«Сообщаем, что брат интересующего Вас Брейтлинга Густава – Брейтлинг Яков Яковлевич, в 1919 году был активным участником восстания против Советской власти, за что в 1923 году был арестован Тираспольским ГПУ, потом он был заагентурен и освобождён, а в настоящее время используется нами как с/с («секретный сотрудник», прим. авт.).

Сестра их была замужем за руководителем восстания против Соввласти Геберле, который в 1920 году расстрелян органами ГПУ.

Что касается самого Брейтлинга Густава Яковлевича, то материалами на него мы не располагаем.

Нач. Спартакковского РО НКВД лейтенант госбезопасности Вольфович, г Гросс-Либенталь» [а. с. 2];

«Сообщаем, что Брейтлинг Густав Яковлевич, 1913 г.р. ур. с. Цыбулёвки Цебриковского р-на, происходит из кулаков раскулаченных. В 1932 году после раскулачивания вся семья Брейтлинга выехала неизвестно куда.

Один брат Брейтлинга, Яков Яковлевич, быв. офицер, по данным ранее работал в Спартаковском районе в качестве инструктора-методиста РОНО, куда нами в 1936 году был направлен весь компматериал на него.

Второй брат, Адольф Яковлевич, в 1933 году Особым совещанием при Коллегии ГПУ УССР за к.-р. работу был осужден и выслан.

Другими компроматериалами на Брейтлинга не располагаем. Нач. Цебриковского РО НКВД Фролов» [а. с. 4].

Слід визнати, що ця «інформація» має розрізнений, неповний характер та не містить даних про пряму ворожу діяльність Брейтлінга Г.Я. Навіть за кровожерливими стандартами 1937 р. її не вистачало на звинувачувальний висновок, тому, зрозуміло ж, із метою її доповнення начальник Кіровського відділення УНКВС лейтенант держбезпеки Березовський 27 серпня 1937 р. допитує одного етнічного німця, Бергера Християна Пилиповича. Дивно, правда, що допитує як свідка, хоча у процесі ставить тому запитання про його «контрреволюційну діяльність».

Далі наводимо протокол допиту мовою оригіналу:

Вопрос: *Вы знаете гр-на Брейтлинга Густава?*

Ответ: *Да, знаю, с ним я познакомился в помещении Кировского райвоенкомата.*

Вопрос: *Кто Брейтлинга приглашал на ваши к.-рев. собрания, которые происходили в вашем доме?*

Ответ: *Приглашал лично я, Брейтлинг был всего один раз на собраниях в моей квартире.*

Вопрос: *Какое участие Брейтлинг принимал в к.-рев. фашистской деятельности вашей группы?*

Ответ: *Брейтлинг вёл себя пассивно. У меня с ним никаких разговоров на к.-рев. темы не было» [а. с. 9].*

При трусі за місцем проживання у Брейтлінга було вилучено паспорт, військовий та профспілковий квитки, декілька листів, тобто нічого інкримінуючого. Може, 24-річному рахівникові все б і минулося, аби не власноруч написана ним заява «начальнику особого отдела Н.К.В.Д.» (саме так у тесті), у якій він пише, що з ним у конторі працювали німці, які проводили контрреволюційну роботу, до якої намагались притягти і його. Брейтлінг обіцяв дати більш детальні свідчення з цього питання [а. с. 3]. Саме це зобов'язання стало ключовим моментом при звинуваченні фігу-

ранта, бо, як читаємо у звинувачувальному висновку Кіровського МВ НКВС від 05.09.1937 р. «имея в наличии у Брейтлинга обширные связи среди бежавшего кулачества.., Брейтлинг Густав Яковлевич, по профессии учитель, ...был 29 января 1937 года завербован, под псевдонимом «Горбачёв», но благодаря своему контрреволюционному убеждению он сознательно не выполнял заданий ГО НКВД по вопросу вскрытия контрреволюционной организации, возглавляемой Бергером, с которым он был в хороших отношениях» [а. с. 22].

Для засідання «трійки» при УНКВС по Одеській обл., протокол № 33 від 10 вересня 1937 року, підготували нашвидкоруч коротке формулювання: «Слушали: дело Кировского ГО НКВД за № 2363 по обвин. Брейтлинга Густава Яковлевича, 1913 г. рожд., урож. с. М-Земеново Цебриковского р-на, сын раскулаченного, по национальности немец, гр-н СССР, б/п, близкие родственники за активное участие в 1919 г. в вооружённом восстании против Соввласти расстреляны.

Обвиняется в том, что являясь фашистски настроенным, имел тесную связь с участниками немецкой фашистской кулацкой организации Ширмахером, Бергером и др. и в то же время являясь секретным сотрудником органов НКВД умышленно дезинформировал и сознательно отводил удар от разгрома к.-р. фашистских кадров» [а. с. 24].

Висновок «трійки» – розстріляти.

Брейтлінга Г. Я. було реабілітовано 4 червня 1960 р. «за безпідставністю пред'явленого звинувачення» [а. с. 71-72].

Конкретних матеріалів у справі вкрай обмаль, тому на теми життя та діяльності Густава Брейтлінга можна хіба що теоретизувати. Так, він міг походити з сім'ї заможних німців, оскільки на території Одеської області дійсно проживало багато етнічних німців, які зазвичай жили у статках. Так, хтось із його родичів мав підстави брати участь у збройних виступах проти радвлади, яка, декларуючи рівність та братерство, відбирала господарства та фізично нищила їхніх власників. Так, він міг спілкуватися з іншими

німцями, носіями однієї з них мови, релігії, культури. При зустрічах ці німці могли висловлювати докори на адресу влади, яка вигнала їх із місць постійного проживання, відібрали засоби до існування, але матеріалів про реальну антирадянську, а ще й фашистську діяльність цих людей слідством не зібрано.

Отже, висновок один: Брейтлінга згубила «дружба» з органами НКВС, як йдеться у прислів'ї мовою нашого цитування, *«полюбил волк кобылу – оставил хвост да гриву»*. Від Густава Брейтлінга не залишилося нічого: ні акту про виконання вироку, ні даних про місце поховання. Відомо тільки, що його вдова, Брейтлінг Рита Адольфівна, з 1925 р. – хатня робітниця, з 1945 р. – кур'єр-прибиральниця Кіровоградської облради товариства «Спартак», мешкала за адресою м. Кіровоград, Ново-Катранівка, вул. Красносільська, 14, куди їй було надіслано довідку [а. с. 73] про таку запізнілу реабілітацію чоловіка, людини, якій після хвилинової слабкості все ж таки вистачило мужності пожертвувати життям, але не обмовляти невинних на угоду злочинній владі.

«ГОРДИСТЬ» АГЕНТА ²⁴

На вулицях тодішнього Кірово часто можна було почути не тільки російську та українську мови, але й молдавську, ідиш та німецьку. Етнічних німців було не так багато, але у кількості достатній для створення національної та релігійної громади, центром якої стала лютеранська кірха (вона знаходилась на території квартала міста між вулицями Гоголя та Преображенською, Пашутіна та Тарковського, будівлю знесено 1934 р.)

Німецька та ідиш – мови дуже схожі, обидві (на побутовому рівні базарного та вуличного спілкування) в місті розуміли, тому вибір свого псевдоніму невстановленим, на жаль, агентом органів НКВС «Штольцем» виправданий. «Штольц» німецькою – «Гордий».

«Гордиться», «пишатися» агентові було чим: саме зі згадування його (чи її!) псевдоніму починається звинувачувальний висновок за справою № 3862-фпд на Гільденбрандта та ін. (ст.ст 54-10, 54-11 КК УРСР):

«Обвинительное заключение по обвинению:

- 1. Радомской Иды Иосифовны;*
- 2. Мааса Райнгольда Георгиевича;*
- 3. Гильденбрандта Юлия Васильевича;*
- 4. Гидт Альбины Фёдоровны;*
- 5. Шредер Екатерины Абрамовны;*
- 6. Маас Лилии Христиановны;*
- 7. Ябс Эмиля Генриховича;*
- 8. Браун Магдалины Даниловны;*
- 9. Седова Николая Ивановича;*
- 10. Корецкого Никиты Никитича в преступлениях, предусмотренных ст. 54-10, 54-11 УК УССР.*

По данным агента «Штольца» в гор. Кирова существует немецко-националистическая контрреволюционная организация, ак-

²⁴ ДАКО, фонд 8907, опис 2-р, спр. № 3862

тивними учасниками котрою являються обвиняемые по данному делу Радомская, Маас, Шредер, Гильденбрандт и др., проводившие в течение ряда лет контрреволюционную деятельность, направленную к сколачиванию контрреволюционных элементов – немцев-националистов, для активной борьбы с Соввластью, пропагандируя фашизм и разжигая патриотизм за фашистскую Германию» [а.с. 86].

Невідомо, для чого у процесуальному документі згадується, що дані отримані оперативним шляхом від негласного співробітника органів НКВС? Можливо, це свідчить про якесь нездорове хизування чи про намагання показати зневажливе ставлення НКВС до процесуальних норм навіть того часу?

Власне, справа починається з ордерів на арешт [а.с.1-10], потім йдуть постанови про обрання запобіжного заходу [а.с. 11-20], далі – постанови міського прокурора про погодження [а.с. 21-24] та протоколи обшуків [а.с. 25-34].

У процесі обшуків вилучено особисті документи арештованих (паспорти, профспілкові членські квитки, листування тощо), але «контрреволюційності» організації безсумнівно додали вилучені у Мааса Р.Г. радіоприймач, а у Гільденбрандта – «охотничье ружьё № 40145, набоив 13 штук, охчного поруху 400 г, патронов 88 ш., капсулей коробочка не извесное колч, дроби не извесное количество!»²⁵ [а. с. 27].

Серйозне «підтвердження» отримала й версія про шпигунство, антирадянську пропаганду та агітацію й тероризм: у Маас Лілії Християнівни, 1906 р.н., випускниці Московського інституту мов, викладача німецької мови міської школи № 25, було вилучено «разной перепіски на немецком языке і разніе заметкі, літературное Энціклопедія под редакціей Скріпніка, мелко-каліберная вінтовка, патронов к м/к вінтов. 1 пачка» [а.с. 30].

Окрім вчительки Масс Л. Г. до групи арештованих увійшли Радомська Іда Йосипівна, 1882 р.н., малописьменна, вдова, робітниця за наймом; Масс Райнгольд Генріхович, 1894 р.н., з ниж-

---

²⁵ Орфографію оригіналу тут і далі збережено (Авт.)

чою освітою, слюсар; Гільденбрандт Юлій Васильович, 1892 р.н., освіта нижча, робітник заводу «Червона Зірка»; Гідт Альвіна Федорівна, 1890 р.н., освіта нижча, прибиральниця; Шредер Катерина Адамівна, 1888 р.н., домогосподарка з нижчою освітою; Ябс Еміль Генріхович, 1870 р.н., малописьменний, пенсіонер; Браун Магдалена Данилівна, 1918 р.н., освіта нижча, рахівник бухгалтерії «Червоної Зірки»; Сєдов Микола Іванович, 1896 р.н., малописьменний, кустар-чоботар; Корецький Микита Микитович, 1888 р.н., освіта нижча, столяр та слюсар вагонного цеху залізничної станції Кірово. На момент арешту найстаршим був Ябс Е.Г., 67 років, наймолодшою – Браун М. Д., 19 років. Вищу освіту мала Масс Л. Г., решта – практично без освіти. За національністю – всі німці, окрім українців Корецького та Сєдова. Зовні причин для об'єднання у групу не видно, але у слідчих для з'ясування є інструмент допиту, яким активно й скористалися.

Першою співробітником Кіровського міськвідділу НКВС Недріт допитав Іду Радомську (22 жовтня 1937 року):

*«**Вопрос:** Следствие изобличает вас в принадлежности к немецкой фашистской к.-р. организации и в проведении по заданиям последней контрреволюционной деятельности. Дайте показания о проводившейся вами контрреволюционной работе как участника данной организации?»*

***Ответ:** Признаюсь, что я действительно входила в немецкую националистическую к.-р. организацию, часть которой была организована вокруг бывшей немецкой лютеранской кирхи и в основном состояла из бывших богачей. Другая часть немецкой националистической к.-р. организации группировалась под видом группы сектантов-баптистов» [а.с. 46].*

Інтерес саме до Радомської можна пояснити тим, що ще у серпні 1937 р. НКВС України доручив Кіровському міськвідділу «освітити» її як таку, що, маючи листування з родичами у Румунії (Радомська народилась на території колишньої Бесарабії), просить допомогти їй із виїздом з СРСР.

На першому ж допиті Радомська свідчить, що «німецька націо-

налістична контрреволюційна організація» була створена ще з самого початку існування радянської влади, у 1922-1923 рр. та функціонувала навколо лютеранської кірхи. На своїх зібраннях парафіяни (по суті, це й були саме парафіяни, а не заколотники-контрреволюціонери!) обговорювали проблему отримання матеріальної допомоги через міжнародні релігійні та гуманітарні організації, вивчали можливість виїзду з СРСР за релігійними мотивами.

Використовуючи поважний вік та неграмотність деяких із фігурантів, слідчі при допитах ставили питання таким чином, що відповідь зазвичай звучала (чи принаймні, записувалась) так: *«Из числа лиц, входивших в немецкую националистическую группировку, составляющую немецкую лютеранскую общину, мне известны...»* [а.с. 8 та ін.], тобто допитуваний, називаючи своїх знайомих німців, непрямо підтверджував, що ті – учасники контрреволюційної групи.

Масс Лілія Християнівна трималась мужньо й твердо: *«Подтверждаю, что лютеранскую кирху я действительно посещала, однако о существовании немецкой националистической контрреволюционной организации под прикрытием лютеранской кирхи мне не известно и свою причастность к такой организации отрицаю»*. Таку позицію в НКВС сприймати не хотіли, тому *«следствие настаивает на дачу правдивых показаний»*, але Масс дає відповідь: *«Повторяю своё отрицание о моей причастности к указанной к.р. организации. О существовании такой организации мне не известно»*. Це був її останній допит, 29 жовтня 1937 р.

Мужності не визнати інкриміновану діяльність вистачило й у Гільденбрандта, Ябса, Гідт та Корецького, але справу, *«на основании приказа народного Комиссара Внутренних Дел Союза ССР, Генерального Комиссара Государственной Безопасности тов. Ежова за № 00485»*, було надіслано на розгляд *«в особом порядке»* [а.с. 89]. Далі йдуть долучені до справи виписки з актів про виконання вироку, розстріл 12 грудня 1937 р. о 24 годині.

За скаргами родичів Корецького та Ябса справу переглянули у вересні 1940 р., але вирок визнали правильним.

Перегляд справи у 1957 р. показав, що засуджені особи були парафіянами лютеранської кірхи, пізніше – баптистської громади, їх контрреволюційну діяльність не доведено, у зв'язку з чим всіх фігурантів за справою було реабілітовано з видачею родичам відповідних довідок та «липових», як вимагала тодішня практика приховування масштабу репресій, свідоцтв про смерть (розстріляний 1937 року Ябс, наприклад, «помер» у таборі у 1943 р. від «виразки шлунку»).

Сьогодні на вулицях міста не почути ідишу або німецької, сьогодні масово звучить суржик, мовний покруч, який віддзеркалює душу населення, свого часу майстерно погвалтованого «радвладою»...

ЗГАДАЄМО ПІСНЮ... ²⁶

Цікаво, ви бачили хлібну картку? Чи хоч маєте уявлення, що це таке? Я їх бачив ще пацанятком малим, ці картки зразку кінця 40-х років, бабуся показувала. Про голод 1947 р. не дуже любили згадувати, але ж був і такий. У нашому сараї ще довго лежала (про всяк випадок!) стара ручна крупорушка, на ній у голодні часи перетирали кукурудзу, з якої потім варили мамалигу, пекли коржики. Голодував народ-переможець!

Бланк хлібних карток, цілий аркуш, я побачив нещодавно у архівній кримінальній справі, на його зворотньому, чистому боці була постанова про початок попереднього слідства відносно мешканця села Калантаєва Світловодського району Бернгардта Андрія Олександровича (спр. № 12102-п, а.с. 1). Ще один бланк, використаний аналогічним чином, у справі № 12103-п на Бернгардта Михайла Олександровича. Зараз вже неможливо дізнатися, наскільки схожі були брати (Андрій – 1908 р. н., Михайло – 1906 р.н.), але справи на них виглядають близнюками.

З січня 1938 р. тимчасовий виконувач обов'язків начальника Новогеоргієвського РВ НКВС сержант держбезпеки Рог визначив, що брати Бернгардт, *«будучи ворожебно настроєні к Совласти, систематически проводят среди населения к/р агитацию пораженческого характера»*, а тому мають бути ув'язнені. З цим покірно погодився і санкціонував утримання братів у в'язниці прокурор Новогеоргієвського району Крисін (і дав же Господь прізвища!).

Видана Калантаївською сільрадою напівписьменна довідка (№ 3-1 від 03.01.1938 р.) свідчить, що брати проживали разом із батьком. Сім'ї належав будинок під залізом, сарай, клуня, кузня та бакалейна лавка. З худоби – кінь, корова, дві свині. Не думаю, що їх можна було назвати дуже багатими, але 1931 р. господарство

²⁵ ДАКО, фонд 8907, опис 2-р, спр. №№ 12102, 12103

було «розмайноване» як куркульське та розпродане, а дорослих членів сім'ї позбавили виборчих прав як соціально ворожих елементів. В довідці також вказується, що один із братів Бернгардтів, Федір, начебто служив у білих та пішов із ними за кордон, де його слід і згубився.

Саме ця обставина, здається, дуже потішили сержанта Рога: а якже, перші справи нового 1938 р. можна відкрити не на «контр-революціонерів», яких і так вдосталь, а на «шпигунів»! Такий плюс для звітності! Отож допит Андрія Бернгардта Рог розпочинає могутнім «акордом» питань: *«Материалами следствия вы изобличены в шпионаже, требуем дать показания по существу вопроса... Следствие располагает материалами о том, что ваш служил у белых офицером и эмигрировал за границу, с которым вы имеете связь в шпионской деятельности... Вы уклоняетесь от дачи правдивых показаний о вашей шпионской деятельности, следствие требует от вас правдивых показаний по существу»* [а. с. 9-10].

Бернгардт повністю заперечує звинувачення, але слідчий бачить мету і його не так просто обвести навколо пальця: *«Следствие располагает материалами, что вы, будучи враждебно настроены к Советской власти, систематически проводили среди населения к/р националистическую агитацию, восхваляя государственный строй фашистской Германии, и вели пораженческую агитацию»*.

І це звинувачення Бернгардт заперечує.

За обома справами щодо братів як свідки були допитані Гаркуша Г.О., Іващенко В.І., Панченко Т.В., які повідомили про такі висловлювання Бернгардтів: *«Надоело жить при этой проклятой Советской власти, скорее дождатся войны, а война неизбежна... Гитлер спросит Сталина, за что он мучит невинных людей... Гитлер сделает в России порядок... Якир и Тухачевский имели большое желание, чтобы у власти была Германия, ибо они знали, что с этого Сов. Союза толку не будет... Советская власть грабит народ, забирает хлеб и отправляет за границу,.. выдумывает разные займы и за эти деньги коммунисты одеваются и едят»*.

Обидва брати також не приховували свого бажання виїхати

на постійне проживання до Німеччини. Покази свідків лягли в основу звинувачувального висновку, який було розглянуто Особливою нарадою вже 29.01.1938 р. Обоє братів «засуджено» до розстрілу. Рішення виконане 29 березня 1938 р.

Реабілітовані вони у ході загальної кампанії 22 серпня 1989 р.

Ось так село Калантаєве колишнього Новогеоргієвського району тоді Полтавської, а зараз Кіровоградської області втратило одразу двох ковалів. Так, їм не подобалась влада, що відібрала у родини небагате майно та пустила його за вітром; вони не хотіли працювати задушно й при цьому недоїдати; вони знали про високий рівень статків трудящих у Німеччині й не побоялись казати про це іншим. Таких, як вони, у країні було багато: людей, що намагались вказати владі на ті недоліки, яких слід було позбуватись.

А чи ж влада й насправді не відбирала хліб у свого ж голодного народу, не везла його потягами за кордон?!

Чи не було здирницьких внутрішніх позик зі злидарських зарплат?!

Чи ж подих близької великої війни не відчувався у Європі, де вже палала Іспанія?!

Тож виходить, що Бернгардтів стратили за правду?!

Звісно, розстрілювати тих, хто сумнівається й не кориться, кидати їх до концтаборів простіше, ніж створити людські умови життя для народу...

У радянські часи популярною була пісня: *«Мы – кузнецы, и дух наш молод! Куём мы счастья ключи...»*.

29 березня 1938 р. кількість ковалів зменшилась на двох.

За роки масових переслідувань стало набагато менше і вчителів, і лікарів, й письменників, а відтак – і менше шансів на «ключі» від щастя, розуму, здоров'я та моральності. Покажчик же моральності цієї влади в даному випадку – написані на бланках хлібних карток постанови про репресії проти працівників, доведених до відчаю злиднями у голодній країні...

ЗЛАТОПІЛЬСЬКІ СІОНІСТИ ²⁷

Чинників, що зумовили розвиток подій у цій справі, декілька. Почнемо з часу. Справу порушено 6 листопада 1926 р. Від більшовицького перевороту у Росії минуло майже 9 років, але на території України не всі вони стали роками поступового ствердження нової влади. Тут були і УНР, і Гетьманщина, і «батьки-отамани» зі своїми різнокольоровими ідеологіями, які вони «розвозили» степами на найбільш популярному транспорті громадянської війни – тачанках із переконливим кулеметом «Максимом».

Сшитий більшовиками на кшталт Франкенштайна, нащадок царату Радянський Союз ще не увійшов у силу: частини «тіла» не призвичаїлися одна до одної, та й «шви» не зажили, тому злість, певне, була, а от сили grimнути на непокірних та кулаком гупнути – зась. Доводилось і «нацменів» підтримувати, і з мовами територій заgravати. Щодо ж представників «богообраного народу», то взагалі – навшпиньках Совети ходили: дуже багато його представників брало участь у революційних подіях, а там і при владі залишилися.

Такий, принаймні, висновок можна зробити після ознайомлення зі справою № 5274-фпд на мешканців містечка Златопіль Хромченка Ельчика, Горсуна Лейбу, Вексельмана Ушера, Поволоцького Мойшу и Гольберга Льову, яких Черкаський окружний відділ ДПУ УСРР звинувачував у проведенні контрреволюційної діяльності (за ст.61 КК).

Зараз на карті Кіровоградської області населеного пункту Златопіль немає, він практично зрісся із сусіднім Новомирогородом, перебравши і його назву, а колись це було веселе єврейське містечко зі своїм власним політичним життям, участь у якому брала й молодь. Вочевидь, саме молодь, підстьобнута зовні такими демократичними лозунгами більшовиків про національну політику,

²⁵ ДАКО, Ф. 8907, оп. 2-р, спр. № 5274

почала виразно відчувати свою національність та відстоювати її інтереси.

Саме ця обставина й привернула увагу черкаських дехеушників до п'ятох молодиків, яким тоді було по 20 років.

«Увага» проявилася у заведенні на кожного з них спочатку так званої «справи-формуляр», за якою велась негласна оперативна «розробка» фігурантів.

Процитуємо з постанови, складеної пом. оперуповноваженого СОГ (слідча оперативна група, авт.) Черкаського окрввідділу ДПУ Бурлакою 30 листопада 1926 р. «за матеріалами слідчої справи № 100 та агентурних матеріалів справ формулярів №№ 1487, 1486, 1485 та 1388»: «Как видно из имеющихся в д/формулярах агентсведений, гр-не Хромченко Эльчик, Поволоцкий Моисей, Вексельман Ушер и Гольдберг Лейб состоят в сионистской организации ЕВОСМ («Єдина Всеросійська Організація Сіоністської Молоді», авт.) с 1924 года и являются активными членами таковой, причём гр-не Хромченко Э. и Поволоцкий М. являются членами Комитета означенной организации, Хромченко Э. секретарём таковой, а гр-не Вексельман и Гольдберг Л. – бывшие чл. этого комитета. Все четыре как активные деятели вышеуказанной подпольной организации с 1924 г. выступали на собраниях членов своей организации с антисоветской агитацией, выражающейся в извращении нацполитики, проводимой Соввластью, в возбуждении еврейской молодёжи против компартии и Евсекции, наряду с этим все четыре проводят организационную работу, вовлекая еврейскую молодёжь в ряды своей организации, чем ведут вредную работу, тормозя нормальное социалистическое воспитание таковой...» [а. с. 35].

Молодики, за тими ж «агентсведениями», зривали плакати та заклики під час виборчої кампанії, при обшуках у них було виявлено «пачку нелегальной литературы – печатные и рукописные журналы и статьи антисоветского характера, принадлежавшие организации ЕВОСМ» [а. с. 6, 20].

Хлопців визнано соціально небезпечними елементами та рекомендовано до висилки за межі України, а справу надіслано на

розгляд Особливої наради ДПУ УРСР м. Харків. На виписці з протоколу засідання Особливої наради при Колегії ДПУ УРСР № 82 від 21 грудня 1926 р. стоять факсиміле (підписувати ж було ой як багато!) голови Карсона та секретаря Гроссмана. Особлива нарада при Колегії ОДПУ 14 січня 1927 р. ухвалила: «Хромченко Эльчика Янкелевича, Поволоцкого Моисея Меєровича, Гольдберг Иуду-Лейбу Мотелевича вислать через ППОГПУ в Казакстан, сроком на ТРИ года. Дело в отношении Вексельман Ушера Срулевича ОТЛОЖИТЬ» [а. с. 50].

28 січня того ж року цим же органом було прийнято рішення названих осіб від покарання достроково звільнити за поданням ДПУ України, оскільки вони «дали публікацію в пресі про вихід з названої організації» [а. с. 52]. За рішенням Колегії ОДПУ від 26 січня 1927 р. Вексельмана було з-під варті звільнено, провадження по справі припинено, справу здано до архіву [а.с. 55]. Ситуація з Вексельманом дає підстави для певних підозр щодо його ролі у справі, але прямих доказів його співпраці з органами ДПУ не виявлено. Усі фігуранти були реабілітовані 16 лютого 1994 року.

У невеликій за обсягом (усього 73 арк.) справі з відносно простою фабулою виразно віддзеркалилась ситуація політкультурного простору України 20-х років минулого століття. «В радянські часи офіційно визнаним був лише комсомол, а до всього «позакосомольського» було негативне офіційне ставлення, яке досить часто закінчувалося репресіями. Діяли спеціальні органи для боротьби з «антирадянськими» молодіжними організаціями. Тому тривалий час вважалось, що окрім комсомолу, ніяких більше організацій не було. Але в 1920-і рр. в УСРР існували й активно діяли досить багато альтернативних комсомолові молодіжних об'єднань, різноманітних як за напрямками, так і за формами діяльності, під впливом яких перебувала значна частина молоді».²⁸

²⁸ Валентина Молоткіна. Молодіжні організації в Україні в політкультурному просторі 1920-х років (Етнічна історія народів Європи, наукове видання Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Виходить з 1999 року, випуск 41. – С. 105.

Складна військово-політична та економічна ситуація початку 20-х років зумовлювала негативне ставлення населення, молоді зокрема до радянської влади. Політика насильницької реквізиції «надлишків» продовольства, мобілізації до лав армії спричиняла зрозумілий спротив. Частина сільських юнаків поповнювала лави так званих «політбанд», інші хлопці та дівчата гуртувались навколо «Просвіт», «Громад» – культурно-просвітницьких організацій із вираженим українським національним характером. Розуміючи це, більшовики поставили та почали втілювати у життя завдання перетворити «Просвіти» на органи ідеологічного впливу, засіб перебудови класової свідомості населення. Втім, успіхи комуністичного будівництва на селі були невиразними, комуністична ідея не сприймалась, тому виникали та розвивалися позапартійні організації («Червона спілка», «Безпартійна спілка», «Просвітня спілка» та інші), кількість яких перевищувала кількість комуністичних спілок.

Характерною рисою молодіжного руху в країні цього періоду була різноманітність організацій, формувань, груп (боротьбісти, трудовики, анархісти, сектанти тощо). Організації єврейської, німецької, польської молоді, загальноросійські угруповування займалися культурно-освітньою діяльністю, вихованням у національному дусі.

З огляду на обраний нами приклад подій у єврейському містечку Златопіль, коротко зупинимось на молодіжних організаціях єврейської меншини. Серед них – Євкомол (виник у 1920 р., лояльно ставився до влади, діяв легально, у 1923 р. приєднався до комсомолу); Єврейська спілка соціалістично-робітничої молоді, «Югенд Поалей – Ціон»; сіоністсько-соціалістична спілка молоді (ЦСЮФ) та ін. Матеріали документів свідчать про те, що сіоністські організації були найчисленнішими і найвпливовішими з небільшовицьких молодіжних об'єднань, які використовували організаційні засади, подібні до комсомольських, проводили економічну (організовували артілі, кооперативи, майстерні) та громадсько-політичну (масові виступи, демонстрації) роботу. Дуже

часто актив сіоністських організацій був забезпечений і працював значно краще, ніж комсомольський.²⁹

Найбільшою за масштабами впливу на єврейську молодь була організаційно оформлена у 1921 ЦСЮФ, яка у 1925 році налічувала близько 3 тис. членів. Її головний конкурент – «Організація сіоністської молоді» (ОСМ), яка підтримувала партію сіоністів-трудовиків (СПТ). У 1924 р. ОСМ об'єдналася із сіоністськими студентськими організаціями «Гістадрут» та «Геховер», гуртком «Кидимо», організацією єврейських скаутів «Гашомер-Гацоір» («біло-блакитними») й утворила «Єдину Всеросійську Організацію Сіоністської Молоді» (ЄВОСМ), членами якої й були фігуранти «златопільської справи».

У 150 осередках, що діяли на території УСРР в середині 1920-х рр., налічувалося близько 1,5 тис. юнаків і дівчат [36]. Основне завдання культурно-освітньої діяльності ЄВОСМ вбачала у підготовці національно освічених, громадсько розвинутих, організаційно вихованих, професійно підготовлених та фізично здорових молодих людей; боротьбі з асиміляційними тенденціями серед єврейської молоді та прилученні її до єврейської культури.³⁰

Державне Політичне Управління України не могло миритися з існуванням подібних небільшовицьких організацій, тому 1926 р. було проведено масові арешти молодих сіоністів (частиною загального «улову» близько 600 осіб стали й златопільські хлопці). А остаточно діяльність ЄВОСМ була припинена 1934 року.³¹

«Озброєний загін партії» постійно проводив роботу проти національних рухів на території країни, втілюючи в життя інтернаціональну політику більшовизму, жорстокими методами насаджуючи денацифікацію та нівелювання населення, прагнучи перетворити його на «єдину історичну спільноту – радянський народ».

²⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 12

³⁰ ЦДАГО України. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 88-89

³¹ Прилуцький В.І. Небільшовицькі молодіжні об'єднання в УСРР в 20-ті рр. Історичні зошити АН України. – К., 1993. – 58 с.; сс.31-41, 49

ПРИНЦИПИ «FAIR TRIAL» VS ПРАКТИКА КАРАЛЬНИХ ОРГАНІВ

4 листопада 1950 року в Римі було підписано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, Україною Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97, чинності вона набула 11.09.1997 р. Стаття 6 Конвенції має назву «Право на справедливий суд» та подається у наступній редакції:

«1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

б) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

в) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за бра-

ком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

г) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

д) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача» [1].

Ці основні засади й принципи справедливого судочинства існували й раніше, хоча їх не завжди дотримувались. Особливо ж ними нехтували у тоталітарних державах. Зокрема, подібне масово відбувалось у практиці повсякденної роботи каральних органів радянської держави і практично в усі часи її існування. Розглянемо як приклад одну з припинених кримінальних справ із фондів Державного архіву Кіровоградської області (справа арх. № 4688-ФПД на Мікулинського Карла Йосиповича). Матеріали справи подаються мовою оригіналу.

*Мікулинського Карла Йосиповича, 1887 року народження, уродженця с. Чечельник Вінницької області, поляка, з нижчою освітою, коваля паровозоремонтного заводу м. Гайворон, було заарештовано 19 листопада 1937 року. Тут видається доречним згадати статтю 5 Конвенції («Право на свободу та особисту недоторканність»), за якою «1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом: ...с) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органа за наявності **обґрунтованої підозри** (виділено авт.) у вчиненні нею правопорушення або якщо **обґрунтовано вважається** (виділено авт.) необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення» [1].*

Мікулинському ж було висунене таке звинувачення «*имел тесные связи с арестованным братом за ШП (професійна аббревіатура, означає «шпигунство» – прим. авт.) деятельность, по-*

ддерживал связи с поль. к-р элементом, антисов. настроен, занимается к-р подрывной деятельностью на производстве». Цю «обґрунтовану підозру» далі ще міцніше «обґрунтовує» довідка № 07/01 від 25.11.37 р. Струнківської сільської ради за місцем проживання Мікулинського: «Справка-характеристика. Дана настоящая на Микулинского Карла Иосифовича в том, что таковой по национальности поляк, активный участник польско-костельной общины – является одновременно у таковых органистом.

Брат Микулинского Карла – Микулинский Франц высылался в 1930 году на Далёкий Север и в данное время арестован органами НКВД за контрреволюционные действия. Со своим братом Карл Микулинский имеет тесные родственные связи. Микулинский Карл антисоветски настроен, всё время поддерживает связи с польским националистическим элементом, проводит антисоветскую агитацию против советских мероприятий» (2: 17). Стиль наведеного документа наводить на думку про те, що його написано під пряму диктовку оперативного співробітника органу НКВС.

Стаття 5 Конвенції містить і пункт про мову процесуальних дій: «2. Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього». Суб'єкт справи за національністю поляк, проживав в Україні, але звинувачення йому було пред'явлене мовою російською. У цьому випадку він, згідно зі статтею 6, мав право скористатись послугами перекладача: «е) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача» [1]. Так само російською мовою писалися довідки й характеристики, нею ж велася письмова фіксація результатів допитів свідків, складалися підсумкові документи.

Процитуємо характеристику на Мікулинського К.Й., підписану начальником Гайворонського паровозоремонтного заводу Гладковим (його також було засуджено 1938 р., – прим. авт.): «За время своего пребывания на заводе проявил себя как врач... Вёл разговоры среди отсталых рабочих, что карточки отменили, а без

карточек ничего нет, всё в руках спекулянтов, а их покрывают... В местном костёле был органистом и правой рукой ксёндза» [2:18]. На нашу думку, у цього тексті також відчувається «підказка» НКВС. Таким само «виразним» та «звинувачувальним» за змістом є й текст залученої до справи постанови ще від 24 квітня 1931 року (наводимо повністю): «По национальности поляк, национальность свою скрывает, так как брат его, Микулинский Иван в анкетах указывает своё польское происхождение. В политотношении ни в чём себя не проявил. На основании изложенного и исходя из соображений, что пребывание Микулинского К.И. на военно-стратегической пограничной Юго-Западной жел. дороге недопустимо, полагаю: гр-на Микулинского Карла Иосифовича перебросить на дороги тыла» [2:20].

На час описуваних подій (1937-38 рр.) у невеличкому містечку Гайворон, існували аж два органи НКВС: районне відділення (РО) та відділення на транспорті (ОДТО). Перше з них щодо взаємодії 23.11.1937 р. повідомило друге, що ними «арестован гр. Микулинский Франц Иосифович и привлечён к ответственности за шпионскую контрреволюционную деятельность по польской линии. Брат Микулинского – Микулинский Карп Иосифович работает на ж.д транспорте, имел тесные родственные связи со своим братом Микулинским Ф. И.: вместе с ним систематически пьянствовал» [2:21]. Текст «дуже переконливий», особливо ж щодо «тісних родинних зв'язків» між братами та їхніх «систематичних» розваг, які мали зацікавити аж ніяк не контррозвідку, а максимум комітет тверезості мешканців.

Втім, за статтею 6 Конвенції заарештований органми НКВС Мікулинський повинен був «б) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

г) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення» [1].

На практиці ж у суворій реальності СРСР слідчим було допитано свідків Закусилова С. і, Підскальського Д. І., Зернова М.Я. та Яхницю Г.І., чий свідчення від 27.11.37 р. покладено в основу звинувачення: «Во время экономических затруднений (читай: Голодомора!, – прим. авт.) Микулинский Карл всегда плакал, что при Советской власти очень плохо жить и ничего нельзя достать» [2:25]; «Микулинского я знаю давно, последний – активный участник польской костельной общины и ярый националист, являлся членом польской к-р группировки с Новицким, Дуткевичем, Янишевским, Любанским и др. (всі ці особи так само репресовані – прим. авт.) «Эх, наша Польша не пропадёт, она уже связалась с Германией и теперь она всем может дать по шапке... Советская власть хвалится, но ничего: как прижмёт её польский сапог, то тогда будет известна сила и мощь нашей родной и любимой Польши» [2:26-27]; «Микулинский совместно с польксёндзами занимался антисоветской агитацией против мероприятий Советской власти, в частности, агитировал поляков, чтобы не вступали в колхоз... В период закрытия костёла во главе остальных поляков вёл агитации, чтобы силой не допустить закрытия костёла»... «на производстве вёл контрреволюционную подрывную деятельность, направленную против разворота стахановского движения, утверждая, что стахановское движение – это ложь и издевательство над рабочими» [2: 27-28]; «его практическая производственная деятельность была также диверсионной, подрывной. Маскируясь тем, что плохие угли, плохая сталь, плохое дутьё Микулинский систематически делал брак на самых ответственных деталях паровоза с целью вызвать аварии и крушения поездов»... «в период...выборов в Верховный Совет Микулинский заявил, что ему выборы совершенно не нужны, что плакаты, лозунги, иллюминация к выборам – это безобразия, это глупая трата средств и энергии, и что вместо того, чтобы тратить средства на произ-

водство, их тратят на такую чепуху, как выборы в Верховный Совет»; «сам был в своё время католическим активистом, активно участвовал в работе польской католической общины Гайворона и в постройке в Гайвороне костёла в период империалистической и гражданской войны» [2:29-30]. Одночасного допиту звинувачуваного та свідків із метою встановлення об'єктивних даних не проводилось.

У кінці листопада 1937 р. оперативний співробітник ОДТО сержант держбезпеки Мінчин та його начальник – лейтенант держбезпеки Шичанін складають звинувачувальний висновок у справі Мікулинського, пропонуючи «*рассмотреть на Тройке по первой категории*», що означало розстріл [2: 32]. Але Особлива нарада зупиняє вибір вироку на 10 роках таборів. Свій термін Мікулинський відбував у Івдельлазі Свердловської області, п/в 232, 3 загін лагпункту №1.

Зауважимо, що так звана Особлива нарада не є судовим органом у повному розумінні цього терміну. Основою ж справедливого судочинства є реальний, а не формальний доступ до процедури з усіма атрибутами судового контролю, тобто, за сучасними європейськими нормами, право на справедливий суд є перш за все право на суд! У цьому Мікулинському було якраз і відмовлено.

Дотримуючись послідовності матеріалів кримінальної справи зазначимо, що 18.06.1940 р. Мікулинський звернувся до Управління НКВС по Одеській області зі скаргою: «*Дело моё вёл следователь Менчик (Минчин, прим. авт.), который три раза допрашивал меня. 20.11. он предъявил мне устное обвинение во вредительстве на производстве. В ответ на мою просьбу вызвать на очную ставку кузнеца-мастера и механика цеха следователь обругал меня матерщиной, продержал 5 часов на стойке, после чего отправил в камеру.*

21.11 тот же следователь предъявил мне новое обвинение в том, что я будто бы состоял членом польской церковной общины и занимался контрреволюционной работой. Второе обвинение, как и первое, было мною категорически отвергнуто как наглый клевет-

нический вымысел, причём я просил следователя допросить целый ряд свидетелей и навести справки на заводе о моём политическом лице, работе и поведении. На третьем допросе я снова настойчиво просил вызвать свидетелей, в чём следователь мне отказал, пояснив мне, что в этом нет никакой надобности, т.к. наведением справок он установил, что на заводе я работал хорошо и вредительством не занимался, а также, что я только состоял членом церковной общины, но никакой контрреволюционной работой не занимался. Когда я отказался подписать и этот вымысел, т.к. никогда членом церковной общины не состоял, следователь начал меня убеждать в том, что это существенного значения не имеет, так как дело будет разбираться в линейном суде на ст. Гайворон, где, если свидетели докажут мою невиновность, будет привлекаться к ответственности тот, кто на меня донёс.

Будучи доверчивым и неопытным с одной стороны, а также желая скорее попасть на суд, где я безусловно доказал бы свою невиновность, я поддался на удочку следователя и подписал протокол.

10.12 меня перевели в киевскую тюрьму, куда меня сопровождал тот же Менчик. На вопрос, куда меня везут, он ответил, что меня будут судить в Киевском суде, и я понял, что я обманут.

22.02.38 г. мне было объявлено постановление Особого совещания о лишении меня свободы на 10 лет. Следователь в этом деле сыграл незавидную роль, заставив меня...подписать наглую ложь.

Считаю, что я арестован по доносу тех же церковников, в число которых меня включил следователь, отомстивших мне за антирелигиозную борьбу с ними и вот на каком основании.

В 1930 г., когда наш завод испытывал острую нужду в бронзе для паровозных подшипников, я на производственном совещании внёс предложение снять колокола с костёла. Предложение было принято и выполнено лично мною и молотобойцами Иваном Яворским и Петром Никулюком, которые могут это подтвердить в любое время.

В ответ на угрозы церковников, что придёт время, когда я заплачусь за эти колокола, я подал сельсовету мысль о закрытии этого рассадника темноты. Сельсовет мою мысль осуществил, проведя

соответствующую анкету среди рабочих завода и в посёлке... Вместо того, чтобы проверить весь материал по этому делу, о котором я рассказал, и привлечь к ответу подлых клеветников, следователь сумел, наоборот, сфабриковать из меня религиозника и члена той общины, с которой я так активно боролся...» [2:41-42].

Стиль та мова наведеного документа дають усі підстави вважати, що Мікулінському, людині з нижчою освітою, допомагали його складати. Тим не менш, наведені факти свідчать про процесуальну неграмотність, кричущу несправедливість та відверте фальшування матеріалів (з погляду Конвенції), допущені при розслідуванні справи.

У грудні 1940 року справа на Мікулінського потрапляє на перегляд до УНКВС по Вінницькій області. Було повторно передопитано тих самих свідкі. З них Яхниця, наприклад, повторив, що Мікулінський був у костьольній общині, спілкувався з іншими поляками, які проживали у Гайвороні, «были случаи, когда он заявил: «Стахановцы повышают производительность труда, а нам за это снижают расценки. Какое же это стахановское движение, когда не дадут больше заработать...»; «Перед выборами в Верховный Совет СССР Микулинский также высказывал свои недовольствия: «Зачем расходуют такие деньги на разные украшения, плакаты и лозунги, можно вполне обойтись без этих затрат, а эти деньги использовать на дело»...; «О какой-нибудь вредительской работе я также ничего не знаю»; «К работе Микулинский относился добросовестно, особенно был требовательный к молодобойцам и администрации завода... Считался он ударником. За отличную работу премировался»... [2:51].

Свідок Підскальський: «В одном из разговоров со мной Микулинский высказал сожаление о старой жизни: «Сейчас жизнь с каждым днём становится хуже против старой жизни. Вот я считаю ударником, а что мне даёт это ударничество? Раньше мы жили лучше, чем теперь»; ...«о проводимой вредительской деятельности Микулинского мне ничего было неизвестно. В 1937 году у Микулинского был брак в работе, но этот брак никак не мог быть расценен

как вредительство... Никакой вредительской деятельности за Микулинским я не замечал» [2:53].

Свідок Зернов: «Мои высказывания следователь Минчин записал совершенно по-другому»; «Я работал сверловщиком на заводе и по работе с Микулинским не соприкасался. Слышал, что он считался хорошим работником, всё время выполнял тяжёлые работы, числился ударником, несколько раз премировался» [2:54].

Сумлінне ставлення Мікулинського до праці підтвердили свідки Миколок Петро Лукич, Горчинський Василь Гурович, Фернець Ілля Карпович [2:55-57]. Позитивну характеристику видав йому 18.12.1940 р. і завод [2:60], втім, 25 грудня 1940 р. УНКВС по Вінницькій обл. прийняло рішення «жалобу осужденного Микулинского К.И. оставить без последствий за отсутствием оснований к пересмотру ранее вынесенного решения по делу» [2:64-65].

Повторного перегляду справа дочекалась тільки 1954 року за скаргою дружини Мікулинського – Юлії. Постановою президії Кіровоградського обласного суду № 44-У-151-с від 04.04.1959 року постанову Особливої наради при НКВС СРСР від 26 грудня 1937 року стосовно Мікулинського Карла Йосиповича було скасовано, а справу припинено «за отсутствием состава преступления» [2:112-113].

Незважаючи на те, що на час реабілітації Мікулинського Конвенцію вже було прийнято країнами Європи, а її положення були відомі юристам інших країн, постанова президії Кіровоградського обласного суду була секретною, про що й свідчить літера «с» у номері документа. Можна погодитись, що «судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи **національної безпеки** (виділено авт.)», але, здається, що тисячі подібних постанов було засекречено з інших міркувань, «коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя» [1], у даному випадку розсекреченість могла зашкодити інтересам самої держави, затьмарити старанно створюваний нею імідж.

Справа Мікульського – типовий приклад багатьох тисяч подібних справ, сфальшованих каральними органами СРСР у період так званого «Великого терору». Проаналізована з позицій сучасної нам Конвенції, вона дає яскраві приклади безкарного порушення тодішніми оперативниками та слідчими, суддями та прокурорами основних прав людини, зокрема – права на справедливий суд, на суд взагалі. Справа містить також і документи про застосування незаконних методів слідства, фізичного примусу. Ось один із прикладів: *«Минчин... во время допроса угрожал пистолетом и требовал, чтобы я говорил всякие небылицы, но я отказывался это делать, тогда Минчин писал протокол, какой ему был нужен, и требовал от меня подписи, что мною под силой угроз и насильем со стороны Минчина делалось, но за что я расписывался, я совершенно не знал. Так было по делу Микульского, так было и по другим делам»* (свідок Підскальський, 16.12.1958 г.) [2:81].

Тема «fair trial», «справедливого суду», є актуальною і в наш час, коли часто порушуються резонансні судові справи як проти відомих особистостей, так і проти рядових членів суспільства. Наше звернення до справ періоду порушень законності має стати для працівників правоохоронних та судових органів інформацією для роздумів та застереженням від зловживань, оскільки нашою метою є розбудова сучасної демократичної правової держави.

Бібліографія:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, info@pravo.news;
2. ДАКО, фонд 8907, опис 2-р, спр. № 4688

«ТЕМНИЙ ЛІС» ПИЛИПА БЕМА

У нашому сучасному календарі є декілька скорботних дат, одна з них – День пам'яті жертв політичних репресій.

Побудова та підтримання функціонування держави неможливі без певної частки примусу. Але все залежить тільки від кількості того примусу, від його інтенсивності, вектору скерованості та кінцевої користі для суспільства.

Від часів Езопа відомі байки про стосунки влади й людини, багатих та бідних. Зі шкільної програми ми добре пам'ятаємо сатиричні та іронічні твори байкарів ХІХ сторіччя росіянина Івана Крилова, що перекладав французького поета Жана де Лафонтена та українця Леоніда Глібова. Усі вони часто користувались у своїй творчості алегоріями, виводячи в образах тварин характерних представників світу людей. Спробуємо й ми, методами й цитатами з відомих усім байок, переповісти та прокоментувати одну досить сумну історію людської долі.

Й. Сталіна свого часу називали і «батьком народів», і «другом дітей», і «великим кормчим», але був він, насамперед, єдиною людиною на теренах Союзу РСР, яка вирішувала шляхи, способи й методи побудови соціалізму. Справа це була нова й досі невідома, тому його теорії сприймалися, як «з місця в кар'єр» й реалізовувались миттєво та безвідмовно. Наприкдад, сказав вождь, що класова боротьба посилюється в міру зростання успіхів у справі побудови соціалізму – то значить так тому й бути. Треба розширювати та зміцнювати каральні органи всередині країни. Чим не ситуація з глібовської байки «Вівці та собаки»:

*Один заможний господар
Надумався Вовків злякати.
Що, – каже, – той вівчар
Собак дві сотні назбирати!*

І «назбирали»: практично у кожному районі області було створено відділи або відділення НКВС. Є люди – потрібно показати працю з реалізації ідеї вождя. Навіть через 20 років по революції та громадянській війні невдоволених соціальними експериментами влади вистачало. Досить було й просто збіднілих та голодних, роззутих та роздягнених. Чи були всі вони ворогами влади? Однозначно й не скажеш. Почали до них «придивлятися», та ще й «уважно», як начальство вимагало, бо ж «вороги за кордоном не дримали». Меткий Глібов наче у воду дивився:

*Здається б, і гаразд було:
Вовки полохатъ перестали, –
Так друге лихо піросло:
Свої Собаки шкодить стали.
Аж жаль бере, як розказать:
З Овечок перше вовну драли,
А далі м'яса забажали
Та й ну щодня Овець качать.
До осені звели отару...
Зосталось, може, з пару,
Та й тих упорали під темну ніч,
Щоб більше не кортіло.*

Замість поліпшення життя простих людей, вирішення економічних проблем країни було обрано шлях репресій, шлях примусу або просто фізичного знищення. Зрозуміло, що Глібова у ЦК Компартії не читали, тому й мала країна десятки, сотні тисяч ув'язнених, засланих, розстріляних. Як писав Крилов, «у сильного всегда бессильный виноват».

Радянський Союз керувався «єдино вірним», «єдино правильним» джерелом натхнення: вченням Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна. Кришталеві води цього джерела не можна було не те, що скаламутити – скося дивитись на них було небезпечно. «Собаки» влади (а у байці Крилова це голодний Вовк) одразу ж ставали на захист «вічно живої теорії»:

*Как смеешь ты, наглец, нечистым рылом
Здесь чистое мутить питье Мое
С песком и с илом?
За дерзость такову
Я голову с тебя сорву.*

Привід знаходили без вагань та без довгих пошуків. Наприклад, Бема Пилипа Якубовича, 1912 року народження, спочатку звинуватили у шпигунстві (та зрозуміло ж: він-бо німець за національністю!). Коли той, ошелешений таким недолугим звинуваченням, почав відмовлятися, йому одразу ж привели свідчення про контрреволюційну діяльність:

«Вопрос: *Вы обвиняетесь в том, что проводили шпионскую работу в пользу иностранных государств. Признаёте себя виновным в предъявленном Вам обвинении.*

Ответ: *Виновным себя в предъявленном обвинении я не признаю.*

Вопрос: *Вы лжёте. Следствие располагает данными о том, что Вы являетесь германским шпионом. Требуем дачи правдивых показаний по существу предъявленного Вам обвинения.*

Ответ: *Шпионской деятельности я не проводил.*

Вопрос: *Вы, как антисоветски настроенный элемент, проводили среди колхозников контрреволюционную агитацию, направленную на подрыв колхозного строительства. Извращали в контрреволюционном духе Сталинскую конституцию. Дискредитировали мероприятия, проводимые партией и Совправительством» [а. с. 12].*

Бем, звісно, всі звинувачення заперечував [а. с. 12-13]. Втім, слідство не поспішало. Бема заарештували 12 лютого 1938 року, довідку з сільради про його соціальний стан «син крупного кулака-експлуататора» [а. с. 10] взяли у квітні того ж року, у квітні ж допитали кількох свідків, які підтвердили такі висловлювання Бема: «Советская власть выдумывает разные способы, чтобы обмануть крестьян, говоря, как будто добровольный заём, а по существу это только вылазка, это грабёж народа», «Советская власть ежегодно забирает хлеб; колхозники возле хлеба работают и потом приходится покупать хлеб и голодать», «Советская

власть помогает Испании, вывозят туда продукты и товары, а мы здесь и весь народ в Советском Союзе голодает и ходят оборванными» та под. [а. с. 18-21]. Частково ці висловлювання Бем визнав [а. с. 22-23].

Його допити було продовжено вже у вересні 1938 року. Свою «провину» він визнав повністю [а. с. 14, 23]. Далі – майже за Криловим:

– Ах, я чем виноват?

– Молчи! Устал я слушать,

Досуг мне разбирать вины твои, щенок!

Ты виноват уж тем, что хочется мне кушать, –

Сказал и в темный лес Ягненка поволок.

«Вовк» – «Особлива трійка» при УНКВС по Миколаївській області 26 вересня 1938 року визначила йому покарання у вигляді восьми років таборів (читай – «темного лісу») [а. с. 28]. Бема П.Я. реабілітовано у квітні 1989 року [а. с. 33].

Нехай читачі, а у першу чергу – можливі родичі несправедливо репресованого Пилипа Якубовича, пробачать мені звернення до жанру байки. Я просто хотів показати живучість деяких стосунків між людиною та тоталітарною владою. Як писав Глібов,

На се коротка річ:

Дурний порядок – дурне й діло.

САМОТНІЙ «ШПИГУН»³³

В організованій більшовиками кривавій вакханалії під час пошуку винних у провалі побудови соціалізму, репресивні органи країни демонстрували «верноподданность», розкриваючи не тільки цілі антирадянські організації, але й окремих «ворогів». Вважаємо за доцільне навести приклад долі однієї простої людини.

Постанови про початок попереднього слідства, обрання запобіжного заходу та притягнення як звинувачуваного, складені у серпні 1937 р., містять приблизно той самий текст, з якого стає відомим, що *«Вольнский Абрам Иосипович, 1893 года рождения, еврей, гражданин СССР, продавец облторга, проживает Роза Люксембург, 5, в 1924 году нелегально прибыл из Польши как перебежчик, при обстоятельствах, не заслуживающих доверия, подозревается в причастности к шпионской деятельности в пользу иностранных разведывательных органов... оставление Вольнского Абрама Иосиповича на свободе может дать ему возможность скрыться от органов следствия и суда»* [а. с. 1-4].

19 серпня 1937 р. малописьменний сержант міліції, який своє власне прізвище «намалював» олівцем так, що прочитати його однозначно неможливо, а прізвище відомої німецької революціонерки Розі Люксембург «викарбував» як «роза Люксембург», видучив у Волинського паспорт, *«письма изаграницы – 2, заявления – 4, документ написанный нерусским росчерком, справку от 10.12»* [а. с. 6].

Перший допит Волинського було проведено 31 серпня 1937 р. Відповідаючи на запитання слідчого, він пояснив, що весною 1920 р. разом із дружиною виїхав до м. Гродно (на той час – Польща), де й проживав до 1923 р., коли його було з Польщі вислано

³³ ДАКО, фонд 8907, оп. 2-р, спр. №11519-п

³⁴ Документи подаються у їх оригінальному варіанті, без правки численних помилок (Авт.).

назад до СРСР. У м. Гродно лишилися проживати батьки та два брати дружини. Вона мала з ними листування до 1927 р. За час проживання у Польщі Волинського (за його словами) двічі затримувала місцева поліція, звинувачуючи у більшовизмі, але після нетривалого утримання під вартою відпускала без пред'явлення звинувачень [а. с. 9].

Наші слідчі виявились такими ж прямолінійними:

«Вопрос: Следствие требует рассказать о Вашей шпионской работе в пользу Польши.

Ответ: Всё отрицаю.

Вопрос: Установлено, что Вас арестовывали не полицейские власти, а управление дифензивы, не так ли?

Ответ: Меня арестовывали полицейские, это я хорошо помню.

Вопрос: Значит, в тот момент, когда управление дифензивы вас арестовало, осуществило Вашу вербовку и после чего перебросило на Советскую сторону. В этом следствии требует Вашего признания?

Ответ: Всё отрицаю» [а. с. 9].

Три тижні Волинського не турбували допитами, а 21 вересня 1937 р. у нього знову запитують те ж саме: «Следствие располагает данными о том, что вы были перебросены из Польши в СССР польскими разведывательными органами с целью шпионажа. Требую правдивые показания.

Ответ: В 1923 году меня польское правительство выслало из Польши как подданного СССР, а в Польшу я выехал в 1921 году из гор. Кирова, я приехал вместе со всей семьёй в город Минск и из Минска совместно с лицами, которые жили на территории СССР после империалистической войны переехал в Польшу, где и прожил до 1923 года».

Відзначимо необачність, або ж тонкий та дуже небезпечний для ситуації гумор підслідного, який зізнається (чи натякає чекістам?), що «за период времени нахождения меня в Польше я был два раза арестован, обвиняли меня в том, что я большевик и как будто бы я работал, будучи в СССР, в ЧК. При аресте меня содерживали не больше по 8-10 часов, после чего освобождали. Будучи в

Польше, я всё время работал в железоскобяном магазине в частника Гарбульского.

Вопрос: Вы даёте не правдивые показания, следствие вторично ставить вам вопрос о том, что вы занимались на территории СССР шпионской деятельностью. Требую дать правдивые показания.

Ответ: Шпионской деятельностью на территории СССР я не занимался. Меня польская разведка не перебрасывала в СССР для шпионских целей, а выслала меня как подданного СССР...».

«Виліпити» шпигуна з Волинського не виходило, принаймні, йому таке амплуа не подобалось, він його заперечував, а доказів у слідства не було ніяких. Але ж людину вже арештовано! Намагаючись врятувати обличчя, слідство змінює курс: «**Вопрос:** Следствие располагает данными, что вы, работая в системе кулпрому-союза агентом по снабжению, проводили активную к.-р. деятельность с целью срывов производственных заданий.

Ответ: В проведении к.-р. деятельности на производстве я отрицаю, так как я очень мало был на производстве, больше всего находился в командировках, а также за весь период моей работы не было таких случаев, чтоб срыв производственных планов был по моей вине, т.е. в несвоевременной доставке сырья для производства» [а. с. 10].

Для підтвердження своєї нової версії слідчі допитали двох співробітників Волинського – Білого Миколу Васильовича та Андреева Миколу Терентійовича. Допитував їх співробітник на прізвище Криворучко з відповідним прізвищу почерком, тому прочитати ці процесуальні документи важко; з них, утім, можна зрозуміти, що Волинський несвоечасно постачав на виробництво окремі матеріали, а також «сознательно создавал настроение против Соввласти среди рабочих артели путём несвоевременной выдачи рукавиц спец. для рабочих, в результате чего 20 человек рабочих обожгли и порезали себе ноги и руки» [а. с. 12-16].

Практично за свідченнями цих двох осіб Волинського Особливою нарадою при НКВС СРСР за протоколом від 4 жовтня 1937 р. було засуджено до 10 років виправно-трудоного табору [а. с. 21].

У квітні 1940 року прокуратура УРСР провела додаткове розслідування за справою Волинського. Доказів його ворожої діяльності не встановлено, а повторно допитані свідки Білий та Андреев заявили, що у 1937 р. їх змусили підписати не читаючи протоколи їх допитів [а. с. 22-25].

Волинського було реабілітовано 30 червня 1989 року.

Матеріалів про долю Волинського, такого собі самотнього спочатку шпигуна, а потім шкідника, про членів його сім'ї у справі немає. Воно й зрозуміло: чи ж буде хвилювати велику машину держави доля одного з її маленьких гвинтиків, яких були незліченні тисячі?

СІОНІСТИ З ЦЕНТРУ МІСТА ³⁵

Тут уже йшлося про те, як сіонізм «рулив» у містечку Златопіль, але на кінець 1920-х років чекістські органи більшовизму проявляли до тодішніх дисидентів певну толерантність щодо міри покарання. З часом ця «толерантність» перетворилась на нічим зовні не зумовлену звичаю жорстокість. Про це – в історії ще однієї «націоналістичної організації».

У середині 1930-х наше місто – Зінов'ївськ, пізніше Кірово – було райцентром Миколаївської області, але вже жило в очікуванні перетворення на обласний центр (область було утворено у січні 1939 р.). Зрозуміло, що нову область було утворено не тільки з суто територіальних міркувань, але й з огляду на індустріально-аграрний потенціал Кіровоградщини, здобутки її населення. Могли враховуватись і «здобутки» міського відділу НКВС. Чи були вони незаперечними? За нормами того часу – так!

У період з 4 січня по 18 квітня 1938 р. Кіровський міський відділ НКВС арештовує 18 осіб єврейської національності за звинуваченням в участі в «контрреволюционной шпионской сионистской организации, которая ставила своими задачами проведение активной борьбы с Советской властью», ст.ст 54-10, 54-11 КК УРСР [а. с. 209]:

1. Берман Лев Мойсейович, 1898 р.н., уродженець та мешканець м. Кірово, вул. Гоголя, 64, плановик «Головборошна», освіта незакінчена середня;

2. Бродяньський Герш Якович, 1908 р.н., ур. с. Красносілки Черкаського округу, проживав м. Кірово, вул. Береславська, 2, робітник заводу «Червона Зірка», з нижчою освітою;

3. Верховський Давид Йосипович, 1903 р.н., ур. та мешканець м. Кірово, вул. Держинського, 52, заввідділом метвиробів міжрайбази обласпоживспілки, з нижчою освітою;

³⁵ ДАКО, фонд 8907, опис 2-р, спр. № 4848-фнд

4. Медведик Яків Григорович, 1903 р.н., ур. та мешканець м. Кірово, вул. Тимірязева, 72, заввідділом постачання панчішної фабрики, з нижчою освітою;

5. Торчинський Арон Борисович, 1893 р.н., ур. та мешканець м. Кірово, вул. Держинського, 63, лікар маслозаводу № 12, з незакінченою вищою освітою;

6. Меєрзон Давид Григорович, 1893 р.н., ур. та мешканець м. Кірово, вул. Тимірязева, 31, заввідділенням вендиспансеру, з вищою освітою;

7. Бик Арон Ісерович, 1894 р.н., ур. та мешканець м. Кірово, вул. Чапаєва, 48, єврей, бухгалтер панчішної фабрики, з нижчою освітою;

8. Касанов Лейб Бенціонович, 1899 р.н., ур. м. Лисянка Київської обл., проживав м. Кірово, вул. Гоголя, 64, завмайстернею артілі «Текстильшвей», з нижчою освітою;

9. Білоцерківський Михайло Григорович, 1899 р.н., ур. с. Велика Виска, мешкав м. Кірово, вул. Островського, 10, бухгалтер кондитерської фабрики, освіта середня;

10. Пінес Давид Фішелевич, 1883 р.н., ур. м. Лужани Гродненської губернії (на той час – Польща), мешкав м. Кірово, вул. Володарського, 20, викладач єврейської мови школи № 10, освіта неповна вища;

11. Коган Михайло Ушерович, 1901 р.н., ур. с. Мар'янівка Великописківського р-ну, мешкав м. Кірово, вул. Тимірязева, 68, бухгалтер заводу «Червона зірка», освіта неповна середня;

12. Немировський Абрам Лазаревич, 1893 р.н., ур. м. Бобринець, мешкав м. Кірово, вул. Гоголя, 72, завскладом кондитерської фабрики, з нижчою освітою;

13. Бахмутський Соломон Григорович, 1902 р.н., ур. м. Добровеличківка, мешкав м. Кірово, вул. Тимірязева, 77, заступник комерційного директора цегельних заводів міста, освіта нижча;

14. Медовий Соломон Соломонович, 1904 р.н., уродженець та мешканець м. Кірово, вул. Компанійця, 46, технорук хутряного цеху артілі інвалідів «Червоний прапор», освіта нижча;

15. Лейтман Ісак Михайлович, 1908 р.н., ур. м. Баку, мешкав

м. Кірово, вул. К. Лібкнехта, 52, економіст артлі імені 2-ої п'ятирічки, освіта середня;

16. Злобінська Ріва Абрамовна (жінка Лейтмана), 1902 р.н., ур. с. Вершино-Кам'янка, мекала м. Кірово, вул. К. Лібкнехта, 52, бухгалтер заводу «Озет», освіта нижча;

17. Волинська Вікторія Ісаївна, 1896 р.н., ур. с. Велика Виска, мешкала м. Кірово, вул. Луначарського, 22, вихователь дитбудинку, освіта середня;

18. Базелян Годя Ізрайлевич, 1895 р.н., ур. м. Торговиця Київської губ., мешкав м. Кірово, вул. Пролетарська, 26, ваговик залізничної станції м. Кірово, освіта нижча.

З названих осіб раніше під судом та слідством не були Берман, Торчинський, Меерзон, Бик, Білоцерківський, Пінес, Коган, Бахмутський, Волинська, Базелян.

Бродянский у 1926 році *«был арестован органами ГПУ за принадлежность к сионистской организации, просидел под арестом 19 дней и был отпущен»* [а. с. 10], Верховський *«в 1924 году арестовывался органами ГПУ за принадлежность к сионистам, просидел под арестом 17 дней и был освобождён»* [а. с. 14], Медведик *«в 1933 году арестовывался прокуратурой и был судим по ст. 97 УК УССР к 4 годам лишения свободы, меру соцзащиты отбыл»* [а. с. 20], Касанов *«не судился, арестовывался в 1926 году за участие в контрреволюционной сионистской организации Елисаветградским ГПУ»* [а. с. 40], Немировский *«судился в 1935 году по ст. 99 УК УССР на 6 месяцев принудработ»* [а. с. 60], Медовой *«арестовывался органами ГПУ в 1932 году за золото, после шести месяцев был освобождён»* [а. с. 70], Лейтмана було двічі (у Баку та у Москві відповідно 1926 та 1931 року) засуджено до заслання на 3 роки [а. с. 75], Злобінська *«в 1926 году арест. органами ГПУ за принадлежность к к.-р. сионистской организации и была выслана в Ср. Азию на 3 года. В 1931 году была арест. органами ГПУ и выслана в Зап. Сибирь на 3 года»* [а. с. 80].

Арешти осіб єврейської національності за участь у «контрреволюційних сіоністських організаціях» – відгомін політичної боротьби у СРСР у 1920-ті рр. Повторні арешти тих же осіб –

свідчення класичної для чекістських органів СРСР практики покарання за одним і тим же звинуваченням (так, наприкінці 40-х – на початку 50-х років минулого століття особи, які відбули отримані 1936-38-го рр. терміни позбавлення волі у таборах, автоматично засуджувалися до висилання та поселення у «курортних» районах країни: Перм, Воркута, Колима, береги річок Об, Лена, Єнісей тощо).

У справі № 4848 звертає увагу порядок підшитих у ній документів. Так, постанови про арешт, ордери на обшук та їх протоколи, анкети арештованих залучені до справи у хронологічному порядку. А от розділ протоколів допитів відкриває протокол допиту Бермана (арештований 30 березня 1938 р.) від 8-9 квітня того ж року. Години допиту не вказано, але дата – 8-9 квітня – свідчить про те, що Бермана допитували вночі. Показовим є й задокументований діалог зі слідчим:

«Вопрос: *Вы арестованы и привлекаетесь к ответственности как участник антисоветской сионистской организации. Намерены ли вы давать следствию правдивые показания по существу предъявленного обвинения?*

Ответ: *Я решил полностью рассказать о своей долголетней контрреволюционной деятельности. В предъявленном обвинении признаю себя виновным полностью. Заявляю следствию, что до дня своего ареста я являлся активным участником антисоветской сионистской шпионской организации.*

Вопрос: *Когда вы стали на путь борьбы с Советской властью?*

Ответ: *На путь борьбы с Советской властью я стал в 1919 году. В этот период времени в гор. Елисаветграде, ныне Кирово, оформилась и развернула работу сионистская организация ЦСП, Сионистская Социалистическая Партия. Первоначально я сочувствовал этой организации, а в 1919 г. связался с ней организационно. Как убеждённый сионист, в соответствии с общей тактикой нашей организации, я непосредственно принимал участие в деятельности организации, направленной против Коммунистической партии и Советской власти» [а. с. 91-92].³⁶*

Далі Берман називає таких людей: Сафро Зейлік, Теплицька

Циля, Бродяньський Григорій, Верховський Абрам, Цукерман, Гольман Мойсей, Коган Михайло, Торчинський Арон, Штейнвер Ілля, Резніченко Михайло, Бродський Мойсей, Кошков Йосиф, Фарберштейн Давид, Пекар Пейся, Бріліант Михайло, Портна Роза, Касанов Лейб, Файберштейн Володимир, Медведик Елік, Верховський Давид, Злобінська Ріва, Пінес Давид, Волинська Вікторія, Лейтман (чоловік Злобінської), Немировський Абрам, Мерзон, Медведик Яків, Медовий тощо [а. с. 93-108].

Він також пояснює, у чому полягала діяльність організації: «На нелегальних зборах членів організації при участі беспартійних ми компрометували національну політику Компартиї, організовували лекції о Палестині, популяризували керівників сионістського руху доктора Герцеля³⁷, Жаботинського³⁸ і т.п... Крім того, нашим комітетом були організовані сионістські ячейки в Ново-Миргороді, Златополі, Первомайскі і др. місечках» [а. с. 93].

Наступним до справи долучено протокол допиту Бродяньського Герша Яковлевича від 29-30 березня 1938 року, де той зізнається, «що в сионістській організації я займав видне положення і приймав активне участь в сионістському русі» [а. с. 109],

---

³⁶ Тут і далі мову цитованих документів, орфографію імен та прізвищ збережено (Авт.).

³⁷ Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії: Теодор (Бін'ямін Зеве) Герцль (* 2 травня 1860, Пешт – 3 липня 1904, Едлах, Австро-Угорщина) – австро-угорський письменник єврейського походження, журналіст, основоположник ідеології політичного сіонізму, провісник створення єврейської держави і засновник Всесвітньої сіоністської організації.

Герцль народився у Пешті, Королівство Угорщина, в єврейській родині вихідців із Земуну (передмістя Белграда). У віці 18 років Теодор переїхав з родиною до Відня, де навчався на юридичному факультеті Віденського університету. Пізніше Теодор присвятив себе журналістиці й літературі, працював кореспондентом газети *Neue Freie Presse* в Парижі, періодично їздив до Лондона і Стамбула. Пізніше, на посаді літературного редактора *Neue Freie Presse*, він написав кілька комедій для віденської сцени. З молодих років Герцль брав участь в політичній ліберально-націоналістичній асоціації *Burschenschaft*. З 1895 року почав боротися проти антисемітизму, а з 1896 року фактично став лідером новоствореного сіоністського руху, залишаючись ним до своєї смерті. На честь Теодора Герцля названо місто Герцля.

³⁸ Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії: Володимир (Зеве) Євгенівич Жаботинський (06 (18) жовтня 1880, Одеса, – 4 серпня 1940, Нью-Йорк) – єврейський письменник і публіцист, один з лідерів сіоністського руху; співзасновник держави Ізраїль та його збройних сил (Гагана).

а також називає імена членів організації: Садовніков Ізраїль, Садовнік Ріва, Машакова Гетя, Немировська Ліза, Верховський Давид, Цукерман, Хазан Євсей, Хазан Майор, Тенлицька Ніна, Тоблянська Вася, Злобінська Ріва тощо [а. с. 110-115]. Слідчий, заступник начальника 4 відділу УДБ УНКВС по Миколаївській обл. лейтенант держбезпеки Гольдштейн закінчив допит «оптимістичною» фразою: *«Вы многое утаили из практической деятельности контрреволюционной организации и обошли молчанием о террористической деятельности организации. Вы будете изобличены об этом на дальнейших допросах»* [а.с. 116].

Дозволимо собі припустити, що такий порядок подачі документів (першими йдуть протоколи з визнанням провини, видачею спілників тощо) зумовлений можливістю хай побіжної, але перевірки справи представниками партійних органів та прокуратури, які входили до складу так званої «трійки».

Далі йдуть матеріали допиту Давида Верховського від 8 січня 1938 року, усього два питання й дві відповіді:

«Вопрос: *Вы арестованы, как участник контрреволюционной организации, дайте правдивые показания по этому вопросу.*

Ответ: *Я не являюсь участником контрреволюционной организации.*

Вопрос: *Вы говорите неправду: следствие располагает достаточно проверенными данными о том, что вы являетесь контрреволюционной организации, я требую от вас дачи правдивых показаний по этому вопросу.*

Ответ: *Я никогда ни в какой контрреволюционной организации никакого участия не принимал»* [а. с. 118].

На допиті 15 січня того ж року Верховський тричі поспіль заперечує свою участь у організації: *«Никогда никакого участия я ни в какой контрреволюционной организации не принимал и никакой контрреволюционной деятельности я никогда не проводил... Я ещё раз категорически утверждаю, что никогда никакого участия ни в какой контрреволюционной организации я не принимал и никакой контрреволюционной деятельности я не проводил... Я ещё раз утверждаю, что никогда никакого участия ни в какой контррево-*

люционной сионистской организации я не принимал и никакой контрреволюционной деятельности я никогда не проводил» [а.с. 119]. Але навіть виголошене тричі, за казковими канонами, заперечення своєї провини не допомагає. За справу береться вже відомий нам Гольдштейн, і ось 14 квітня 1938 року Верховський «решил говорить правду и полностью рассказать следствию о своей долголетней контрреволюционной работе. Ко дню ареста я являлся участником антисоветской сионистской организации по гор. Кирово» [а.с. 120]. Свою згоду співпрацювати зі слідством він підтверджує, називаючи прізвиська Сафро, Торчинського, Бермана, Бродяньського, Касанова, Фенбернштейна, Лева, Медведика.

Аналогічна ситуація склалася і з Медведиком Яковом Григоровичем. На допиті 8 січня 1938 року він категорично заперечував причетність до контрреволюційних організацій та контрреволюційної ж діяльності, але вже 14 квітня того ж року, «убедившись в том, что следствие вполне достаточно располагает материалами, изобличающими меня, как участника антисоветской сионистской организации, я решил чистосердечно рассказать о своей долголетней антисоветской деятельности. Я полностью подтверждаю, что до дня ареста являлся активным участником контрреволюционной сионистской организации, существовавшей в гор. Кирово» [а. с. 129]. Він назвав прізвиська Пекаря, Бика, Бродського, Шулова, Немировського, Білоцерківського, Бермана, Верховського, Медового, Касанова, Торчинського, Еренштейна, Бахмутського.

Медовий, з його досвідом перебування під арештом, так само категорично відмовився від звинувачування [а. с. 162] під час очної ставки з Берманом, який назвав його одним з учасників «антисоветской сионистской организации, руководителем которой являюсь я». Медовий заявив: «показания Бермана я не подтверждаю» [а. с. 206].

Не зізнався й Базелян, навіть на останньому допиті 18 квітня 1938 р. (а саме цим числом датований звинувачувальний висновок).

Приклад мужності виявили жінки. Ріву Злобінську допитували тричі, 5, 7 січня та 18 квітня 1938 р. Вона категорично заперечувала свою причетність до будь-якої контрреволюційної діяльності й не

назва жодних прізвищ [а. с. 165-171]. Вікторія Волинська (єдиний допит 18 квітня 1938 р.) заявила, що «с 1914 года по 1916 год примыкала к сионистской организации, посещала собрания и интересовалась этой организацией. После 1916 года я никакого участия в антисоветской сионистской организации не принимала» [а. с. 173].

Свідчення звинувачуваних зводились до визнання їхньої участі у організаціях «Гехалуц»³⁹, «Маккабі»⁴⁰ та агітації місцевого єврейського населення за виїзд до Палестини. Протоколи допитів свідків не містять інформації щодо підривної діяльності осіб, що проходять по справі. Незважаючи на провокативні питання, слідство не змогло довести підривної, шпигунської, терористичної діяльності тієї групи осіб, яких штучно поєднали в організацію. Тим не менше 18 квітня 1938 року звинувачувальна постанова за підписом оперуповноваженого 4 відділу УДБ УНКВС по Миколаївській обл. мол. лейтенанта держбезпеки Куринського, затверджена начальником відділу Шевченком, починає свій рух інстанціями. У тексті зазначено: «Проведенным по делу следствием установлено, что в гор. Кирово в 1931 году возвратившимся с высылки активным участником сионистской организации Сафро была заложена контрреволюционная шпионская сионистская организация, которая ставила своими задачами проведение активной борьбы с Советской властью путём:

1. Свержение Советской власти, ориентируясь на интервенцию фашистских государств;
2. Проведение шпионажа в пользу иностранных фашистских государств;
3. Проведение вредительства и диверсии с целью ослабления мощи Советского Союза;
4. Блокирование всех сионистских организаций в общесионистский блок для перехода к более острым формам борьбы с Соввластью» [а. с. 309].

³⁹ від «халуц» – з івриту буквально «піонер», «першопроходець» активісти заселення Ерец-Ізраїлю.

⁴⁰ «Маккабі» – всевітня єврейська спортивна організація, створена на межі XIX-XX століть. Названа на честь Макавеїв.

Більшість звинувачених начебто «зізнались» у інкрімінованому, не зізнались лише Злобінська, Волинська, Базелян, які, за текстом постанови, повністю викриті свідченнями інших фігурантів справи.

Нагадаємо, що постанову написано 18 квітня 1938 року, а згідно з постановою «трійки» УНКВС по Миколаївській обл. від 20 квітня того ж року усі вісімнадцятеро були засуджені. Волинська й Базелян отримали по 10 років таборів, решту ж розстріляли 21 червня 1938 р.

За скаргами родичів справу переглядали у 1939 та 1940 рр., але вирок було залишено без змін, за винятком Базеляна, якого, за постановою слідчої частини УНКВС по Кіровоградській обл. від 9 січня 1940 р., з-під варти звільнено [а. с. 345]. Подальша доля цієї людини невідома.

Далі, без емоцій, мовою документів про долю Вікторії Волинської: «Из Мариинска в отдел «А» МГБ СССР, исх 173 от 1 мая 1948 года, ...о высылке наряда на этапирование в ссылку заключённой Вольинской Виктории Исаевны, 1896 года рождения, урож. с. Виски Вискинского района Одесской области.

Арестована 8 апреля 1938 года Кировским ГО НКВД УССР, осуждена тройкой УНКВД Николаевской области 20. 04-1938 г. на 10 лет за участие в а/с шпионской организации.

Срок истёк 6 апреля 1948 года. Больная туберкулёзом, инвалид. В ссылку направляется как участник а/с организации» [а. с. 346].

Медична комісія с. Чумакове Новосибірської обл. (акт від 19 березня 1949 р.) визнала, що Волинська не придатна до фізичної та розумої праці, потребує сторонньої допомоги [а. с. 350].

Жінці було всього 52 роки, хто ж надав їй цю «сторонню допомогу»?

Чи не жалкувала вона всі ці роки фізичної та духовної каторги про свою тверду позицію під час слідства, бо її товаришів і знайомих було просто розстріляно, а розстріляних – реабілітовано, нехай і посмертно? [а. с. 613-625]

СИН РОБІТНИКА-ПУТИЛІВЦЯ ⁴¹

Справа № 5211-фпд, заведена Олександрійським міським відділом УНКВС по Дніпропетровській області проти Брадебурга Олександра Адамовича, 1882 р.н., уродженця м. Ленінграда, за ст.ст 54-6, 54-10 та 54-11 КК УРСР (шпигунство та антирадянська діяльність) 19 серпня 1937 року, є, на наш погляд, своєрідним віддзеркаленням політичної картини того часу.

З анкети звинувачуваного: *«Брадебург Александр Адамович, 1882 года рождения, уроженец г. Ленинград, сын рабочего-путильовца, образование высшее, учитель, женат, три дочери, с 17 по 21 гг. был членом ВКП(б), выбыл механически, с 1919 по 1921 служил в Красной Армии фельдшером, в 1919 г. был фельдшером в Украинском полку армии Петлюры, в 1930 г. был судим за растрату профсоюзных денег на 2 года лишения свободы с заменой на 8 месяцев принудработ; арестован как участник контрреволюционной шпионско-фашистской организации»* [а. с. 6-7].

Все практично вирішилось при першому ж допиті 19-20 серпня 1937 р.: вже на шосте по порядку запитання слідчого *«Вы врѣте, Вы не только имели знакомых немцев, но и связаны с немцами по шпионской работе* (до речі, жодних об'єктивних доказів підривної та шпигунської діяльності Брадебурга слідство не виявило і виявити не могло. Справа є чистою фікцією, вигадкою, маячнею, характерною для шпигуноманії, що панувала у Країні Рад того часу прим. авт.) *Предлагаем Вам дать правдивые показания по существу этого»*.

Брадебург дає відповідь *«Я готов дать следствию откровенные показания. Я действительно с 1918 года по 1926 год являлся агентом немецкой разведки и занимался шпионской деятельностью в пользу Германии* (і знову ж таки, жодних реальних підтверджень

⁴¹ ДАКО, фонд 8907, опис 2-р, спр. № 5211.

цієї «шпигунської діяльності» не наведено! прим. авт.).
С 1926 года связь со мной была прервана и от шпионской деятельности я отошёл» [а. с. 8].

Саме це зізнання й лягло в основу звинувачувального висновку та відповідно рішення «Наркома Внутренних Дел СССР и Верховного Прокурора СССР от 18.10.1937 г. /протокол №8/», за якими Брадебурга О.А. було розстріляно 27.10.1937 р. [а.с. 53-54]. Ось така страшна фабула, але абстрагуймось від неї та розглядаймо матеріали справи як історичний фон.

Звернімо увагу на пункт анкети про соціальне походження – «сын рабочего-путловца». Радянська фільмографія про Леніна та революцію створила архетип такого робітника, суворого дядька з сивіючими вусами, який то допомагає вождєві втекти від «сатрапів царату», то виступає на зборах, агітуючи за більшовиків, то мозолястою рукою бере гвинтівку і йде відстоювати колиску революції та її «надбання» від знавіснілих білогвардійських орд Корнілова, Врангеля, Духоніна, Каледіна, Денікіна, Колчака (оберіть потрібного за місцем та часом подій фільму) та інших ворогів щастя трудового народу. Хто подав цей пункт анкети у такому вигляді? Сам Брадебург, намагаючись підкреслити свою сімейно закорінену відданість радвладі, чи слідчий – з метою показати фатальне переродження дітей героїв революції?

ДОЛЯ «РЕЗИДЕНТА»-2 ⁴²

А ось ще одна схожа історія, але більш складна за сюжетом, щоб не сказати за фантазмагоричністю.

Його арештувало Головне Управління Держбезпеки НКВС Союзу РСР у Москві 4 листопада 1936 р., звинувативши у проведенні контрреволюційної пропаганди та зв'язках із білоемігрантами за кордоном.

На першому ж допиті у Бутирській в'язниці 5 листопада 1936 р., з'ясувавши, що арештований був матросом торгового флоту та відвідував порти Німеччини, Голандії, Італії, Туреччини тощо, слідчий Мещеряков почав вимагати від нього зізнань у зв'язках із білоеміграцією та виконанні її завдань, а також у намірах залишитися за кордоном. При наступних допитах слідчий конкретизував свої питання, посилаючись на свідчення: *«О своей связи с немкой, проживающей в Германии, Вы сами рассказывали ряду лиц, в частности, кое-что говорили и своей жене, Поповой Эсфири Иосифовне, которая подтверждает это в своих показаниях»* [а. с. 22].

Фігурант справи – Войцехівський Борис Федорович, 07.08.1911 р.н., ур. м. Кірово Одеської обл., член АКСМ, після закінчення двох курсів морського технікуму у м. Херсоні, у 1931-1936 рр. був моряком торгового флоту (пароплави «Ріон», «Київ»), у серпні 1936 р. прибув до Москви, працював ст. рульовим газоходу № 2 на будівництві каналу Волга – Москва. Проживав із дружиною, старшою за нього на 5 років, яка до того ж мала 7-річного сина від першого шлюбу.

Із наявних матеріалів справи можна зробити припущення, що саме ця жінка стала джерелом інформації про деталі закордонних контактів Войцехівського. Мотиви її дій невідомі.

⁴² ДАКО, фонд 8907, опис 2-р, спр. № 5211.

Оскільки «вся контрреволюционная деятельность обвиняемого Войцеховского Б. Ф. проходила на территории УССР (г. Одесса), где находятся все связи последнего, а также и свидетели по данному делу», до Одеського Управління НКВС було переслано справу й етаповано Войцехівського [а. с. 5-15].

На перших допитах Войцехівський заперечував будь-які контакти з іноземцями, але в результаті детального опрацювання усіх його зв'язків, службових, дружніх, родинних, слідство зуміло накопичити значну базу свідчень, які зрештою змусили Войцехівського розповісти про свої контакти з молодою німкенею у порту Гамбурга. Декілька невинних зустрічей двох молодих людей, які не володіли мовами, дали підстави Борису Воцехівському розповідати деяким знайомим та родичам про свою буцім-то «наречену», до якої він будь-якої миті може приїхати жити.

У матеріалах справи є й згадка про те, що Борис розповідав батькові про невдалу висадку нелегалів із радянського торгового судна у грецькому порту Пірей. Слідство спробувало навіть звинуватити Бориса у провалі акції, але це було вже зовсім нереально та абсолютно безглуздо, тому тему закрили.

1 лютого 1937 р. слідчий Гольдлюст проводить очну ставку між звинувачуваним та його рідними: батьком, матір'ю та сестрою, які підтверджують, що Войцехівський Борис у 1933 р. розповідав їм про наявність у нього знайомої дівчини у Німеччині. Пусті балачки та вихваляння молодого хлопця (на той час Борисові було 22 роки!) погано йому прислужилися: слідство починає звинувачувати його у намірах зрадити Батьківщину та залишитися на постійне проживання за кордоном. Мати Бориса, Ксенія Войцехівська, одразу зрозуміла всю небезпеку ситуації і їй стало погано. Протокол закінчується приміткою слідчого «очная ставка прекращена вследствие истерического припадка свидетеля Войцеховской» [а. с. 77]. До речі, Ксенія Войцехівська невдовзі померла, так і не доживши до моменту засудження її сина й чоловіка.

Продовжуючи «розкручувати» справу, слідчі знаходять та долучають до неї матеріали про те, що батько Войцехівського,

Федір, у кінці 1933 р. пробув під арештом 4 місяці за звинуваченням у шкідництві, яке не було доведено; що дядько звинувачуваного Трохим служив у царській армії; що брат дружини одного з дядьків Макаров Микола Петрович проживав за кордоном та начебто був пов'язаний із білою еміграцією тощо.

Серйозним пунктом звинувачення стало й те, що Войцехівський Борис Федорович, комсорг на пароплаві, ще й був секретним співробітником транспортного відділу НКВС, мав завдання інформувати про ситуацію та настрої в екіпажі пароплава. Про це він розповів батькові та одній зі своїх жінок – Цеханович. У звинувачувальному висновку цю обставину подано так: *«Как изменник Родине обвиняемый Войцеховский Борис, являясь секретным сотрудником 6-го отдела УНКВД, разглашал своё сотрудничество с органами НКВД и методы работы органов НКВД, т.е., предал интересы Советской власти»* [а. с. 205].

Автор цього «юридичного» опусу сержант держбезпеки Козинець «ліпить» із сім'ї Войцеховських цілу контрреволюційну організацію, яка мала наміри здійснення *«террористических актов над руководителями Советского государства под руководством заграничных белогвардейских организаций РОВС'а»*⁴³. Войцехівський Борис тут був *«явкой в этих целях и средством связи, пользуясь заграничным плаванием»* [а. с. 204-206].

Жодних показів свідків, речових доказів по справі немає, але «трійка» при УНКВС по Одеській області приймає на віру фантасмагоричну маячню Козинця й 10 вересня 1937 р. виносить рішення про розстріл Бориса, Федора й Трохима Войцехівських. Це рішення виконане 5 жовтня того ж року [а. с. 207 – 212].

За скаргою Клавдії Войцехівської, вдови Трохима Войцехівського, справу у грудні 1955 року взято до перегляду. Військовий трибунал Київського округу 12 липня 1956 р. визначив, що справа має бути припиненою за відсутністю складу злочину, а рішення «трійки» від 10.09. 1937 р. скасоване [а. с. 164-165]. Войцехов-

⁴³ РОВС – «Российский общевойинский союз» (Авт.)

ського Бориса при цьому вважати засудженим за ст. 109 КК УРСР⁴⁴ до двох років ув'язнення «в общих местах заключения» [а. с. 161]. На наш непрофесійний погляд, подібне звинувачення не витримує жодної критики.

Отака собі чергова шпигунська історія на підтвердження відомого прислів'я про те, що мовчання – золото. Щоправда, дехто може замислитись над тим, чи мала право на існування країна, у якій можливі описані нами події.

Хтось може почати проводити історичні паралелі та небезпечні порівняння, та чи варто?

Просто скажемо: «Світла пам'ять безневинно убієнним...»

---

⁴⁴ Ст. 109 КК УРСР. *Злоупотребление властью или служебным положением, т.е. такие действия должностного лица, которые оно могло совершить единственно благодаря своему служебному положению и которые, не вызываясь соображениями служебной необходимости, имели своим последствием явное нарушение правильной работы учреждения или предприятия или причинили ему имущественный ущерб, или повлекли за собой нарушения общественного порядка или охраняемых законами прав и интересов отдельных граждан, если эти действия совершались должностным лицом систематически или из соображений корыстных, или иной личной заинтересованности, или хотя бы и не повлекли, но заведомо для должностного лица могли повлечь за собой тяжёлые последствия, влечет за собой лишение свободы со строгой изоляцией на срок не ниже шести месяцев.*

Примечание 1. Под должностными лицами понимаются лица, занимающие постоянные или временные должности в государственном (советском) учреждении, предприятии, а равно в организации или объединении, на которые возложены законом определенные обязанности, права и полномочия в осуществлении хозяйственных, административных, профессиональных или других общегосударственных задач.

Примечание 2. Должностные лица профессиональных союзов за совершенные ими служебные преступления (растрата, взятка и т.д.), если они привлечены к ответственности по постановлениям профессиональных союзов, отвечают, как за преступления должностные.

ПЕРЕДВОЄННА «ЗАЧИСТКА», або ЧИ ВВАЖАТИ ТАКЕ ВЕЗІННЯМ? ⁴⁵

Термін «п'ята колона» став популярним після подій громадянської війни у Іспанії. З тих пір він перетворився на кошмарний сон підрозділів політичної поліції та контррозвідки майже всіх країн світу, а боротьба з цим явищем – на один з основних напрямів їхньої повсякденної діяльності. Своєчасно виявити та знешкодити потенційних зрадників, колабораціоністів, посібників ворога, просто панікерів, не допустити виникнення організованого підпілля – над цим перед війною працювали і спецоргани Радянського Союзу.

...Йшов третій день війни. Начальник 1 відділення секретно-політичного відділу Управління народного комісаріату держбезпеки по Кіровоградській обл. мол. л-т держбезпеки Гайдук розглядає *«материалы о преступной деятельности Куперимидта Григория Наумовича, 1905 года рождения, уроженца г. Одессы, по национальности еврея, гражданства СССР, беспартийного, исключённого из ВЛКСМ, инженера з-да «Красный Профинтерн», який проживав за адресою: м. Кіровоград, вул. Дзержинського, 49. Гайдук встановлює, що «Куперимидт в 1928 году, проживая в гор. Одессе и являясь членом ВЛКСМ, принадлежал к троцкистской оппозиции, за что в том же году из комсомола был исключён.*

После исключения из ВЛКСМ, Куперимидт начал ещё больше активизировать антисоветскую троцкистскую деятельность в Ильичёвском районе города Одессы. 24-го октября 1928 года на квартире Куперимидта состоялось совещание троцкистов Ильичёвского района, где под его руководством было принято целый ряд постановлений о троцкистской работе в районе.

Куперимидт был связан с 15-тью троцкистскими группами

---

⁴⁵ № 10744-П

района, которыми руководил он лично и снабжал их литературой. Под его руководством были выпущены листовки о якобы неправильной высылке Троцкого. В 1929 году Купершмидт был арестован за преступления, предусмотренные ст. 54-10 и 54-11 УК УССР и Особым совещанием при Коллегии ГПУ УССР от 10.04.29 г. был приговорён к высылке за пределы УССР сроком на три года.

В 1935 году Купершмидт, проживая в г. Харькове, был также арестован органами НКВД за антисоветскую троцкистскую деятельность и по ст. 54-10 и 54-11 Особым совещанием при НКВД СССР был осужден к 3 годам ИТЛ.

С 1939 года Купершмидт также, как и раньше, группирует вокруг себя антисоветский элемент, и проводит вражескую работу, как например: 25 августа 1940 года Купершмидт по вопросу Указа Президиума Верховного Совета СССР от 26 июня 1940 года заявил: «...Я рассматриваю это мероприятия не как укрепление трудовой дисциплины и как укрепление оборонной мощи нашей страны, а как возвращение к крепостному праву...» [а. с.]. 25 червня 1941 року Купершмідта було арештовано та ізольовано у внутрішній тюрмі УНКДБ.

На допитах Купершмідт розповів, що народився і проживав у м. Одесі, в родині – приватного кравця. До 1929 року навчався спочатку у 1 казньоному єврейському училищі, а далі у Одеському індустріальному інституті. «В том же 1929 году был взят в политизолятор сроком на три года за антисоветскую троцкистскую деятельность. В изоляторе пробыл 6 месяцев и был освобождён, так как подал декларацию об отходе от деятельности троцкистов.

После освобождения закончил институт и в 1930 году приехал в г. Харьков работать на завод ХПЗ... В 1935 году был вторично арестован органами НКВД и по ст. 54-10, 54-11 осужден к 3 годам ИТЛ за принадлежность к антисоветской троцкистской организации. Наказание отбыл в 1939 году и поступил работать на завод «Красный Профинтерн» инженером смежного цеха» [а. с. 11-12].

Склад родини на момент арешту: «Мать Берта Савельевна, проживала в г. Одессе при своей дочери, Шварц Зинаиде Наумовне; брат Михаил, 37 лет, проживал в г. Одессе, ул. Мещанская, 20, место

работы неизвестно; брат Самуил, 42 лет, проживал в г. Харькове, ул. Клары Цеткин, 25, работал в швейной промышленности контролёром; брат Семён, 25 лет, проживал в г. Москве, работал мастером-контролёром на авиазаводе; сестра Циля, 43 лет, проживала в г. Одессе, работала в швейной мастерской на железной дороге (её муж – Минцер Мориц Михелев)» [а. с. 11].

Купершмідт розповів також, що, «*пребывая в комсомольской организации в Ильичёвском районе г. Одессы, полностью разделяя троцкистские взгляды по вопросам индустриализации страны, по вопросу правого уклона и ряд других вопросов. В основном, был согласен с троцкистской платформой*» [а. с. 12]. Його діяльність у троцькістській організації полягала у розповсюдженні троцькістської літератури, пропаганді ідей Троцького, а також у зборі пожертв для допомоги сім'ям висланих троцькістів. Будь-яку троцькістську діяльність після відбуття покарання у 1939 році він категорично заперечував [а. с. 13-18].

17 липня 1941 року у звинувачувальному висновку по справі було зазначено про соціальну небезпечність Купершмідта як засудженого у минулому троцькіста. Матеріали справи було направлено на розгляд Особливої наради при НКВС СРСР, а самого Купершмідта у зв'язку з наближенням до міста німецьких військ етаповано до в'язниці м. Красноярська, де 5 січня 1942 року Особливою нарадою «*за антисоветскую агитацию*» його було засуджено до 10 років виправно-трудових таборів. Покарання він відбував там же, у Красноярських таборах («Краслаг») [а. с. 26].

Відомостей про його подальшу долю у справі немає. Реабілітований 30 червня 1989 року.

Загальновідомо, що історія не має умовного способу. Не будемо гадати, як жилося засудженому у таборах, але можна уявити собі його долю, якби він залишився у Кіровограді. До лав РСЧА призвати могли не встигнути, а от доля осіб єврейської національності на тимчасово окупованій німцями території була незавидною. От і замислимося: чи допомогла нашому персонажу висилка у далекі краї, чи врятувала вона йому життя? Правду люди кажуть: «Невідомо, де знайдеш, а де й загубиш»!

«ОБЛИЧЧЯ» КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ТА КОЛЕКТИВІЗОВАНИХ

Комуністична партія полюбляла фантастичні за своєю неральністю плани. Одним із таких став план колективізації, що зародився 1928 р. Ним, зокрема, передбачалося створення великих колективних господарств на основі 20% (а для України – 30 %) селянських дворів, таким чином збільшуючи обсяг сільгосппродукції на 150%. Окрім економічної мети (повний контроль над громадянами країни), план мав ще й політичну: панування над самостійним колись селянством та ліквідацію «шкідливого буржуазного впливу» приватної власності. Не буде перебільшенням сказати, що колективізація з її спустошливими наслідками стала

однією з найжахливіших подій в українській історії. Більшовики завжди доводили, що рано чи пізно колективне сільське господарство має замінити дрібні селянські господарства. Вони усвідомлювали, що переконати селян погодитися з таким поглядом буде процесом довгим і нелегким, особливо після тих поступок, що селяни отримали за непу. Реакція селян на створення в 1920-х роках колгоспів та радгоспів була малообнадійливою – до них вступило лише 3 % усіх сільськогосподарських робітників СРСР.

Радянські плани розвитку промисловості спиралися на те, що держава зможе дешево купувати зерно у селян. Це дало б їй змогу як забезпечувати хлібом робочу силу в містах, що невпинно зростала кількісно, так і продавати його за кордон, прибутки з чого, в

свою чергу, йтимуть на фінансування індустріалізації. Але селяни вважали запропоновані державою ціни (часто вони становили лише одну восьму ринкових) надто низькими й відмовлялися продавати збіжжя. Роззлючений непокірністю селян, яку він назвав «саботажем», Й. Сталін вирішує, що для виконання п'ятирічки необхідно встановити над селянством як економічний, так і політичний контроль. Відтак без усякої попередньої підготовки він наказує розпочати рішучу кампанію «суцільної колективізації».

Й. Сталін закликав до «ліквідації куркульства як класу». Проте визначити, хто саме є куркуль, було не просто. Підраховували, що вони складали близько 5% селян. Але зображення урядом куркулів як «кровопивців-лихварів» та «експлуататорів» своїх односельців рідко відповідало дійсності. Оскільки багато давніх куркульських родин було знищено під час громадянської війни «куркулями» нерідко ставали колись убогі селяни, що завдяки натужній праці розбагатіли за непу, тому куркулями оголошували багатьох середняків. Для бідняків, які практично не мали нічого, але теж не бажали вступати до колгоспів, винайшли споріднений термін – підкуркульник.

Розкуркулення сягнуло апогею взимку 1929/1930 рр. Найпоширенішою його формою стала депортація. Зпонад мільйона українських селян, експропрійованих радянським режимом на початку 1930-х рр., близько 850 тис. депортували на Північ, де багато з них, особливо діти, загинули. Деякі депортовані, зокрема молодь, втікали із заслання. Разом із тими, кому пощастило уникнути депортації, вони нишком приєднувалися до міської робочої сили (приймати на заводи куркулів заборонялося).

Так перестала існувати велика частина найбільш працездатних і продуктивних господарів в Україні.

ТИПОВА ІСТОРІЯ ⁴⁶

Не минула згадана біда й нашу землю.

Ось така типова історія трапилась у колишньому Грушківському районі області. Кримінальна справа відкривається довідкою № 48 від 14.03.1938 р. Новоселицької сільради Грушківського району Одеської (тоді) області. Процитуюмо увесь документ, зберігаючи орфографію: *«Справка Характеристика Видана Новоселицькою сільрадою проте що Вертипорох Василь Вікторів у 1930 році був активним організатором кулацьких волинок проти колективізації за що був роскулачений та висланий як судимий до позбавлення волі терміном на три роки за межі України. 1934 року Вертипорох Василь Вікторів повернувся в село Новоселиця працює на радгоспі. Купив хату телку. За час перебування свого у селі він весь час тримає тісний звязок с кулаками які працюють на радгоспі а також с кулаками та активними релігійними людьми і помічаєця конрриволуційних анти радянських агітаціях. Сельрада его уважає Вертипорох Василя Вікторович як кулака соціально небезпечного для радянського суспільства. Що і стверджується»* [а. с.1].

Далі йдуть протоколи допиту свідків, за матеріалами яких 14 березня 1938 р. був заарештований Вертипорох Василь Вікторович, 1878 р.н., малограмотний, різноробочий радгоспу. 16 березня того ж року було заарештовано його односельця Лагодира Гаврила Івановича, 1877 р.н. Обоє у 1930 р. не виконали державне завдання з сільгосппоставок, тому були розкуркулені, їхнє майно розпродане, а вони – вислані до північних районів СРСР.

Після відбуття покарання обоє чоловіків повернулись до Новоселиці, планували займатися господарством, але свідки-«доброчинці» допомогли слідству викрити факти їхньої ворожої діяльності: *«Подговаривали рабочих совхоза бросить работу и тем самым сорвать посевную кампанию, дискредитировали совет-*

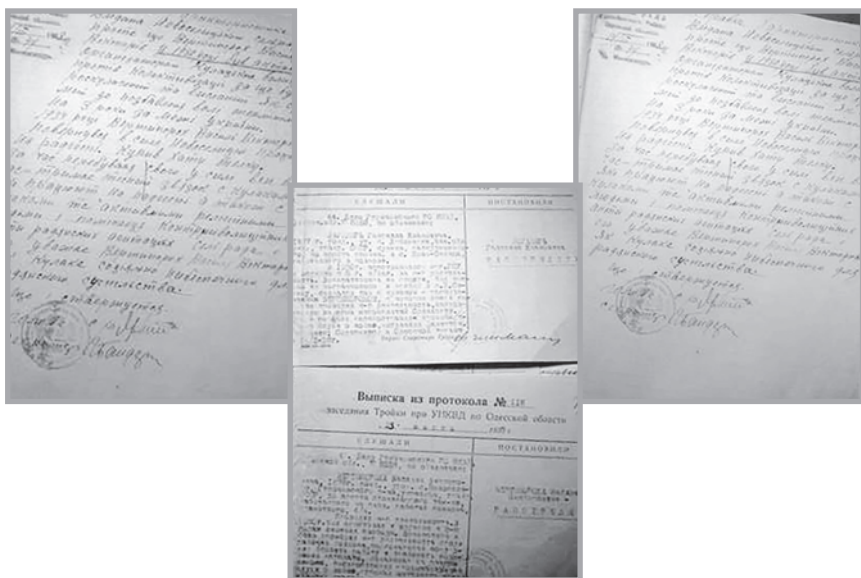
⁴⁶ Справа 9503-п

ское строительство, сожалели за старым строем, распространяли провокационные слухи о войне, восхваляли германский фашизм» [а. с. 39-40].

«Трійка» при УНКВС по Одеській області на своєму засіданні вже 23 березня 1938 р. ухвалила розстріляти звинувачуваних, що й було зроблено без жодних вагань та спроб касаційного перегляду справи 28 березня 1938 р. [а. с. 31-34].

Мабуть, владі були потрібні швидкі й реальні приклади своєї «принципової позиції», якщо протягом всього двох тижнів справу було розпочато, розслідувано й реалізовано.

Розстріляно двох дьяків поважного (на момент арешту їм було по 70 років) віку, які пережили колективізацію, вижили в умовах заслання й повернулися до родин тільки заради того, щоб потрапити під кампанію боротьби проти куркульства і бути похованими у невідомих могилах жертв масових репресій часу побудови «світлого майбутнього» для усієї країни...

ДО НИТКИ Й БІЛЬШЕ... ⁴⁷

Багатьом із читачів добре відоме старе єврейське прислів'я: «Спочатку вони жили бідно, але потім їх ще й обікрали». Радянська держава, за періоду якої більшість людей жила без розкошів, запровадила у своєму законодавстві пункт про конфіскацію на користь країни майна засуджених за деякими статтями Кримінального кодексу. Подібна практика існує й донині, але, хоча іноді й чуємо про вилучення у дохід держави маєтків, автомобілів, заводів тощо деяких нечистих на руку високопосадовців, покращення у власному житті не відчуваємо, оскільки державні кишені такі великі, що в них все губиться.

Метод збагачення країни за рахунок майна її громадян використовується, мабуть, ще з часів виникнення самої держави як способу устрою суспільства. Колись конфісковували амфори з вином та оливою, вілли римських сенаторів, а колись – лише діряві чоботи: сприйняття ж бо багатства було дуже різним у різні часи. Як приклад наведемо деякі акти про вилучення майна у засуджених за антирадянську агітацію (ст. 54-10 КК УРСР) учасників так званої «контрреволюційної військової організації» у колишньому Новогеоргіївському (нині Світловодському) районі нашої області. За справою арх. № 3557-п проходить більш як 60 осіб мешканців Новогеоргіївська та навколишніх сіл: Подорожнє, Калантаєво, Свиначо-Павлівка тощо.

Справу було порушено 01.04.1938 р., оскільки *«група лиц на території Новогеоргиевского района проводили повстанческую контрреволюционную работу и в момент начала вооружённого восстания должны были войти в более крупные военно-повстанческие соединения и действовать под руководством штаба»*.

Ці люди важко працювали на землі, але за свою працю отри-

⁴⁷ ДАКО, фонд 8907, оп. 2-р, спр. № 3557-п

мували копійки. Звісно, подібна ситуація не сприяла вихованню доброго ставлення до влади, яку люди критикували за недолугі господарські рішення, за політичні помилки: так, Сизько П.М. казав, що «при царе носили крестьяне деревянное ярмо, а Советская власть надела на вас железное ярмо» [т. 2, арк. 18]; а Білецький М.П. – що «нет никакой разницы между колхозами и панскими экономиями, раньше работали на пана, а теперь на Сталина» [т. 1, арк. 169]. Не обходило і без різких проукраїнських та, відповідно, антиросійських та антисемітських суджень з боку інших фігурантів справи: «Хлеб идёт весь в Россию, российский народ белый хлеб кушает, а украинский гибнет с голоду»; «Раньше Украина была независима ни от кого и всем богата была, а сейчас всё отдаёт в Россию, а сама с голоду гибнет»; «Нам Россия ничего не даёт и мы ей ничего не дадим»; «Евреи сосут из нас кровь и нами управляют»; «Скоро придёт конец тому, что евреи будут нами руководить, ещё доживём до того, что не одному коммунисту и еврею насыплем хлеба в живот, так как мы делали раньше»; «Вот придёт к нам германский вождь Гитлер, тогда посмотрите, какая будет жизнь»; «Сов. власть – это самая террористическая форма руководства»; «Якира расстреляли за то, что он хотел сделать добро для Украины, ... хотел отделить Украину от этих кацапов» та под. [т. 2, арк. 12, 16, 18, 21, 52, 56].

Деякі з цих висловлювань слідчі зрозуміли як терористичні з підозрою на «центральный терор».

З матеріалів справи видно, що уся «військово-повстанська» діяльність дядьків із Новогеоргіївського району зводилась до критики влади: жодних відомостей про їхні спроби організуватись та добути зброю не зафіксовано. Утім, всіх їх було засуджено до вищої міри покарання з конфіскацією особистого майна.

У названій нами справі акти про вилучення майна зведені у один том. Ці акти вражають своєю цинічністю, оскільки у них йдеться про конфіскацію здебільшого предметів особистого користування, таких як білизна, взуття тощо. Не хочеться вірити, що держава мала набуток за рахунок таких речей, як «кальсьони старі», «білизна

ношена», «труси та майка старі», «чоботи юхтеві старі» та подібне, але саме так вказано у актах про вилучення майна!

За скаргами родичів розстріляних у 1956 р. було проведено додаткове слідство у справі, яке виявило значні порушення соціалістичної законності з боку працівників НКВС. Зокрема, побиття заарештованих та примусу свідків до надання потрібної слідству інформації. Власне існування «військово-повстанської» організації на території нинішнього Світловодського району не було доведено. Невинно убієнних та пограбованих до нитки, на жаль, вже не повернеш, а от кому та як реалізувала конфіскація «країна робітників та селян»? На які величні проекти побудови соціалізму було передано виручені гроші?

НЕ СТРІЛЯЙТЕ У ПІАНІСТА... 48

Ця історія напряму пов'язана з попереднім матеріалом, оскільки Павлюковський Микола Юхимович, 1887 р.н., уродженець с. Подорожнього, з сім'ї священнослужителя, вчитель школи с. Калантаєва, був одним із розстріляних за участь у сфабрикованій органами НКВС «військово-повстанській організації» у Новогеоргіївському районі.

Спочатку увагу до справи привернув том з актами про конфіскацію особистого майна засуджених. На тлі вилучених у більшості «повстанців» старих чобіт та зношеної спідньої білизни у Павлюковського забрали... рояль! Так, саме рояль! Мимоволі «аплодуеш» слідчим: рояль – ознака інтелігентності, а наявність хоча б одного інтелігента, та ще й з «попівської» сім'ї, у «контрреволюційній організації» виразно розширює її класовий склад, доводить розповсюдженість ідеї у певних колах суспільства, надає можливості далі фантазувати щодо ймовірних зв'язків «повстанців» із закордонними антирадянськими та релігійними центрами тощо. До того ж інтелігент може за потреби і програму ідеологічну скласти, і прокламацію написати грамотно й переконливо – заклятий ворог, одним словом.

«Не стріляйте у піаніста», – казали техаські ковбої. Полтавські чекісти (під час описуваних подій Новогеоргіївський район належав до складу Полтавської області) вестернів не бачили й не читали, тому про це правило не знали: Павлюковського визнали винним за ст. 54-10, 54-11 КК УРСР («антирадянська агітація та пропаганда») та розстріляли. Реабілітовано його було 1956 р., про що повідомлено вдову, Павлюковську С. Н., яка на той час проживала у с. Калантаєво [т.4, арк. 364].

«Піаніста» розстріляли, рояль конфіскували. З акту про вилучення від 08.09.1938 р. № 8 видно, що при цьому був присутній секретар сільради с. Калантаєво такий собі Руденко. У тому ж акті [т.5, стор. 39] є примітка: «Рояль прийнятий на збереження», а прийняв його той самий політично правильний оборонець

⁴⁸ ДАКО, фонд 8907, оп. 2-р, спр. № 3557-н

інтересів держави Руденко. Скажіть після цього, що наш народ не любить музику!

Одного з тих, хто вів слідство 1938 р., Петрова В. Н., 1911 р.н., допитали 1956 р. Він пояснив: *«Существовала ли на территории Новогеоргиевского р-на в указанный период времени контрреволюционная военно-повстанческая организация, мне об этом не известно... По указанию начальника Новогеоргиевского РО НКВД Рога Григория... я брал арестованного и начинал его допрашивать о принадлежности его к контрреволюционной военно-повстанческой организации, но принадлежал ли тот арестованный, с которым я работал, к к/р военно-повстанческой организации, мне не было известно, так как какими-либо объективными данными по этому вопросу я не располагал, а знал только со слов Рога»;*

«при допросах арестованных меры физического воздействия к ним применялись»;

«при допросах свидетелей часто приходилось их уговаривать дать показания о том или ином арестованном... Эти случаи допускались тогда, когда арестованный находился в тюрьме, а конкретный фактов его преступной деятельности не было» [т.4, арк. 269-277].

Було допитано і Рога Г. І., 1903 р.н., який, зокрема, засвідчив, що *«существовала ли такая организация на территории Новогеоргиевского района, мне не известно... при допросах арестованных применялись меры принуждения для получения признательных показаний» [т.4, арк. 437-444].*

Додатково опитані 1956 р. свідки Чернищенко, Шевченко, Сергета та ін. підтвердили застосування до них у 1938 р. фізичного насильства з боку працівників НКВС з метою змусити підписати сфальсифіковані слідчими протоколи допитів та очних ставок.

Вам цікаво, а де ж, власне, той рояль? Родина Павлюковського з проханням до влади повернути незаконно вилучене майно або відшкодувати його вартість не зверталась (принаймні, у справі про це не йдеться). Може, його пізніше забрали до районного Будинку культури; може, у свою чергу, конфіскували німецько-фашистські окупанти; а, може, й просто спалили інструмент у хатній пічі під час однієї з холодних воєнних зим... Це вже питання для місцевих істориків-краєзнавців.

КУПЛЕТ ДЛЯ ДУЕТА, або ЧАСТІВКА ЯК ВИД «АНТИНАРОДНОЇ» ТВОРЧОСТІ ⁴⁹

З постанови про початок попереднього слідства (орфографію оригіналу збережено): *«Ткаченко Павлина Семёновна и Ткаченко Мария Ивановна систематически занимались к-р розлагательской работой среди колхозников, чтобы к-зники не выходили на работу, составляли песни против руководителей партии и Правительства...»* (28 июля 1937 г.) [а. с. 1].

У своїй постанові від 27 липня 1937 року прокурор Витязівського району Анохін пише: *«Ткаченко Павлина Семёновна... составляет к-р песни против руководителей партии и Правительства и эти песни поёт среди колхозников»* [л. д. 3], в такій же постанові щодо Ткаченко Марії Іванівни він пише, що та, окрім *«песенного творчества»*, займалась *«розлагательской работой среди стахановцев с тем, чтобы таковые не выходили на работу»* [а. с. 12].

Учасниці «дуету» утримувались у тюрмі м. Кірово, де їм 25 вересня 1937 року було оголошено про притягнення до суду як звинувачуваних [а. с. 4, 13].

Ткаченко Павлина (Паулина) Семенівна, 1887 р.н., уродженка та мешканка с. Ставровка Витязівського р-ну, з селян-середняків, утриманка, малограмотна, 1929 року була під судом за підбурювання жінок до розбору коней із колгоспу. Її родичка (жінка чоловікового брата), Ткаченко (Гичка) Марія Івановна, 1904 р.н., ур. м. Бобринець, проживала у с. Ставровка, колгоспниця, родом із сім'ї коваля. Її батько, Гичка Іван Тимофійович, працював до

---

⁴⁹ *срр. № 1934*

1928 року у власній кузні у с. Буховецьке, мав двох учнів-підмайстрів, не розкуркулювався, але його було обкладено *«твердим податком»*, внаслідок чого він 1930-31 року виїхав до м. Краматорськ [а. с. 24]. На момент арешту у Ткаченко М. було четверо дітей: Рая (12 років), Ніна (10 років), Леонтій (6 років) та Володимир (2 років).

Обидві Ткаченко (у матеріалах справи вони часто фігурують як *«Ткаченкови»*, [а. с. 64-65]) колгоспну реальність сприймали без описаного в газетах та книгах того часу ентузіазму – скаржились на низький рівень життя та практично безоплатну працю. У як основне звинувачення їм висувалось саме співання *«к-р песен»* [а. с. 31, 35-40]. Ось як це відображене у протоколі допиту одного з свідків: *«Ткаченко Мария стала петь песню к/р характера, направленную на подрыв авторитета руководителя партии и правительства, в похабной форме упоминая Гитлера, одновременно на подрыв мощи колхоза»* [а. с. 33].

Ткаченко Марія: *«В мае месяце я была в больнице в ожидании приёма, возле меня сидел незнакомый мальчик и пел: «день, день, трудодень, дайте хлеба хоть на день»* [л. д. 24]. Вона проспівала цю частівку у присутності трьох сусідів.

Виписка з протоколу засідання трійки при УНКВС по Миколаївській області від 4 грудня 1937 року стосовно Ткаченко: за *«антисоветскую агитацию»*, виступи *«против мероприятий партии и правительства»*, клевету на *Советскую власть и руководителей партии и правительства»*, *«распространение к-р песни»* *заклучить в исправтрудлагерь сроком на 10 лет»* [а. с. 46, 47].

Термін Марія відбувала у Кіровській обл., Кайский р-н, Вятлаг НКВД [а. с. 57].

У травні 1939 року за неодноразовими скаргами чоловіка та дітей Марії Ткаченко до відповідних установ [а. с. 54-60] обставини справи з її засудження було відправлено на повторне розслідування. При цьому було встановлено, що свідків було допитано з порушеннями норм соцзаконності: окремих із них змушували підписувати не читаючи протоколи їхніх допитів [а. с. 68], довідки, що негативно

характеризували Ткаченко, були видані сільрадою під примусом із боку співробітника НКВС та под. Фактів проведення ворожої антирадянської діяльності не встановлено. Постановою УНКВС по Кіровоградській області від 15 серпня 1939 року рішення трійки по Миколаївській області від 4 грудня 1937 року скасовано, а засуджених Ткаченко Павлину Семенівну та Ткаченко Марію Іванівну визнано необхідним з-під варті звільнити [а. с. 82-83].

Справу було здано до архіву. Можете не вірити, але таке, хоча й нечасто, але траплялося.

Тепер щодо пісні. З розпорошених у справі матеріалів можна відтворити її текст: *«Сидит баба в бур'яни и считаєт трудодни, день – трудодень, дай, Сталин (варіант – Гітлер) хлеба хоть на день»*.

Чому звернення до двох тодішніх політичних лідерів, зрозуміло: Сталін керував Радянським Союзом, а до Німеччини, Гітлерові, відправляли звідси цілі ешелони хліба. Просити було доцільно в обох, хтось, може, й зглянувся б.

«Трудодень» був умовною одиницею оплати праці членів колгоспу. Трудодні нараховувались по-різному, залежно від виду праці, що виконувалась, та від ставлення бригадира чи рахівника до конкретного робітника. Натуроплата за трудоднями видавалась, як правило, у кінці сільськогосподарського року. Грошова оплата була дуже незначною, тому колгоспникам було непросто придбати товари промислової групи (одяг, взуття, ін-струмент та інвентар).

Тож і лишалося терпіти та з горя співати, хоча, як бачимо, співання деяких частівок у неперевереній компанії могло привести до потрапляння на казенне утримання, можливості познайомитись із далекими північними районами «неосяжної Батьківщини».

ВІН НАСМІЛИВСЯ ПОРІВНЮВАТИ СТАНДАРТИ ЖИТТЯ... ⁵⁰

Навіть незначні події, дотичні до революцій, змінюють долі людей. Про це подумалось при перегляді матеріалів припиненої карної справи на Машуренка Савелія Федоровича, якого звинувачували у проведенні антирадянської агітації (ст. 54-10 КК УРСР). Провадження по справі розпочато 27 липня 1935 року економічним відділом Управління держбезпеки Київського обласного Управління НКВС України, хоча ще 5 липня 1935 року вже було допитано «як свідків» (зазвичай, свідків допитують уже в межах порушеної справи – прим. авт.) Рувинського Мотя Янкелевича (1888 р.н.) та Шмарка Євмена Ілліча (1877 р.н). Обоє – чорнороби на відгодівельному пункті Олександрівського цукрозаводу, за анкетами – малописемні. «Свідки» зазначали, що Машуренко «одобрял фашистскую политику Германии, что в Германии рабочему классу живётся гораздо лучше, чем в СССР, т.к. Гитлер всё время оказывает рабочим денежную помощь и кроме того сами условия жизни в Германии намного приятнее и лучше, не то, что на Украине, рабочему приходится быть в тяжёлых условиях» [а. с. 9]; «высказывал, что здесь в СССР жизнь для рабочих никуда не годная.. а в Германии совсем дело другое, там власть фашистская, которая даёт хорошую жизнь народу» [а. с. 11]; заявляв, що «у нас в Германии гораздо лучше, там рабочий вырабатывает больше, чем у вас в СССР и кроме того в Германии правительство идёт навстречу безработным, оказывая им помощь, а в Советском Союзе жизнь для рабочих трудная и тяжёлая» [а. с. 14].

Дружина Машуренка, Текля, «тоже выражает большое недовольство против Соввласти и партии, высказывает открыто, что в Советском Союзе нет жизни, рабочие голодают, живут в

⁵⁰ МАШУРЕНКО Савелій (спр. № 6926-н)

тяжѣлых условиях, в то время, когда в Германии рабочий живѣт спокойно и ни в чѣм не нуждается» [а. с. 9].

На першому ж допиті Машуренко розповів свою життєву історію: *«Выехал я из России в 1913 году, в то время я служил на действительной службе – рядовым под Варшавой в сапѣрном батальоне, где рассказал одному солдату о том, что в 1905 году во время забастовки меня ранили казаки в руку. Указанный солдат Олифиренко (убит во время войны) донѣс начальству об этом, после чего фельдфебель начал меня преследовать, и я решил бежать за границу, наш батальон был расположен в 22 километрах от германской границы. В марте месяце я дезертировал и перешѣл границу в сторону Германии» [а. с.19].*

Перебуваючи на території Німеччини, Машуренко працював здебільшого на сільгоспроботах, добровільно пробув біля півроку у таборі для військовополонених, певний час був безробітним. 1929 року вступив до лав компартії Німеччини, де формально перебував до виїзду на батьківщину у січні 1935 року. Як свідчить він сам, *«в коммунистической партии я никакой активной работы не вѣл, только посещал собрания, когда ещѣ партия была на легальном положении, и платил членские взносы» [а. с.19].* Про перспективу депортації він здогадувався й раніше, тому 1934 року звертався до радянського консульства з проханням надати йому можливість залишитися у Німеччині, але консул йому не допоміг [а. с 21]. У січні 1935 року поліція попередила Машуренка про те, що його з сім'єю буде відправлено до СРСР, оскільки він перебував у компартії та відвідував збори цієї, на той час вже забороненої у Німеччині, організації. *«Меня вместе с семьѣй посадили в поезд и под конвоем доставили на польскую границу, где мне дали на руки паспорта и билеты до границы Сов. Союза» [а. с 21].*

На допиті 26 липня 1935 року Машуренко назвав прізвища 12 людей серед колег по роботі та односельців, які відвідували його вдома. *«Все перечисленные лица приходили и спрашивали меня о жизни в Германии и почему я оттуда уехал. Я в свою очередь им рассказал, что в Германии мне жилось хорошо, несмотря на то,*

что я два года был безработным, т.к. Гитлер всем безработным давал пособие, говорил также, что Германия хочет забрать Украину, как богатую страну, об этом я слышал ещё в Германии от фашистов, у которых мне приходилось работать иногда на поле... С момента своего приезда в Советский Союз никакой к-р работы я не проводил, я часто сопоставлял условия жизни в Германии и Сов. Союзе, говорил, что рабочему классу в Германии живётся при фашистах хорошо, лучше, чем здесь, в Советском Союзе... По моим убеждениям, Гитлер является другом рабочего класса, стоит за него, помогает материально безработным. Приводил в пример себя, что хоть я в Германии был два года безработным, но жил лучше, чем здесь, получая пособие, установленное для всех безработных. В Сов. Союзе же я, хоть и работаю, но приходится голодать, и никто помощи не оказывает. Кроме того, говорил, что германские фашисты добиваются свержения Советской власти в России и только ожидают войны, которую должна начать Япония» [а. с. 22-23].

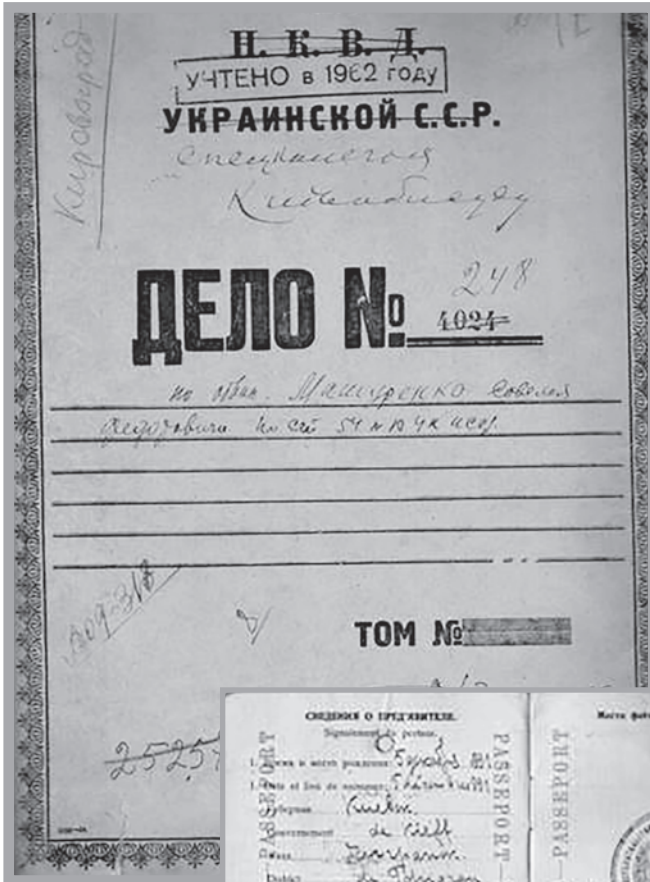
Оце й увесь «склад злочину», який слідство довело шляхом допиту сімох свідків. 22 жовтня 1935 року спецколегія Київського обласного суду у закритому засіданні засудила Машуренка С.Ф. до трьох років ув'язнення у виправно-трудовах таборах без поразки в правах [а. с 62]. Відомостей про його подальшу долю у справі немає. Машуренка було реабілітовано 10 липня 1991 року [а. с. 63].

І нарешті обіцяне про революцію – у 1905-07 рр. у Росії відбувалися події, названі істориками пізніше революцією. Чи поранили тоді козаки молодого хлопця Савку Машуренка, чи ні – достеменно невідомо, але от яка з цього вийшла історія...

Короткий коментар автора, який не хоче, щоб читачі звинувачували і його (вкупі з Савелієм Машуренком) у контрреволюційній пропаганді та вихвалянні фашизму як політичної течії, а Гітлера – як друга робітників і безробітних. Усі наведені цитати взяті зі справи № 6926 і автором цього допису не перекручені. На початку 30-х років минулого століття після приходу до влади у Німеччині уряду Гітлера Радянський Союз підтримував із ним

Палітурка кримінальної справи на Машуренка

Копія сторінок радянського закордонного паспорта Машуренка, за яким він проживав у Німеччині

Просьба ²⁵⁶
49
вз, ч. в. в. в. н. (с)
Шоварича прошу вас
вернуть внимание
тому что вы мне известили
что мне чю коммуниста
выдали из Украины
лучше не голою заче
имею заче чю
Котел прикат в свое
одно ступню. Свою
и берете заче и
израильского ара
Дунал оулет
не скажетесь кура
я там работал
но не воем чю
доев Св. м. м. м.
64 риф. в. Мелку А

6
Стоит Д. риф. Я чю
живу под чю в рифе
но я еще сати невола
но ни кому невола не говор
терплю и сучаю мочет
сучаю лужа и вти чю
я поступил каравоту
мне дали полоне 5 ту
доб. Картошки чю
сучаю сучаю и чю
чю. Мелка в чю в чю
на 2 риф. это чю
и чю. мне чю
заче чю чю
вас чю чю чю
не как чю чю чю
чю чю чю
Мочуренко
Св. чю 22. 7 35 чю

Копія звернення Машуренка до Центрального Комітету
Компартії. Саме цей документ, здається, викликав до
нього увагу з боку органів держбезпеки.

досить близькі політичні, економічні та військові зв'язки. Інженери та техніки з Німеччини будували для нас заводи й електростанції, наші військові тренували німецьких льотчиків, танкістів, хіміків (про що багато інформації у відкритих джерелах). Може, саме знаючи про це, Машуренко наївно розповідав сусідам (а пізніше – слідчому на допитах) про реальні умови життя робітника у Німеччині на прикладі власного життєвого досвіду. Може, цей досвід був обмеженим або якимось винятковим, але порівняти ж йому й справді було з чим: радянська влада, на той час, не була у змозі забезпечити своєму населенню декларовані більшовиками умови життя: люди недоїдали, промислові товари були у страшному дефіциті. Поширеним явищем було й безробіття.

Об'єктивно кажучи, Машуренка засудили за чесну розповідь, за правдиві свідчення про життя у Німеччині, яким він його бачив на власні очі. Треба водночас зазначити, що у 1937-38 рр. він би за ті самі «свідчення» дуже просто отримав би 5-10 років таборів, а за невдалого збігу обставин – навіть і вищу міру покарання.

Не знаю, як сьогодні живеться у Олександрівці простим робітникам, селянам і безробітним, але у сучасній Німеччині (вже й без Гітлера, про якого там не рекомендовано згадувати) працівник отримують гідну зарплатню, а безробітні – пристойну матеріальну допомогу.

От бачите, не брехав Машуренко! Правда, схибив трохи: повернувся додому...

«ПЕРЕБІР» КОНТРРОЗВІДКИ ⁵¹

Елементарна логіка підказує, що, готуючись до війни проти Радянського Союзу, фашистська Німеччина була зацікавлена у створенні та ефективному функціонуванні на нашій території сітки своїх прихильників. За тією ж логікою, викривати подібні угруповування, нейтралізувати їх вплив, припиняти їхню ворожу діяльність, вести оперативні ігри з супротивником мала б наша контррозвідка. Певно, що читач зустрів звіти про кількість викритих до війни агентурних груп ворога, про попередження нанесення ними значних збитків народному господарству та військовій міці країни тощо. Швидше за все, так воно й траплялося, і шана й подяка тим, хто своєю важкою невидимою працею зупиняв руку ворога, але як щодо тих, хто штучно створював подібні «ворожі організації», а потім «героїчно» їх знищував?

Влітку 1937 року, а саме 2 червня, уповноважений 3 відділення Кіровського міськвідділу НКВС УРСР лейтенант держбезпеки Готліб (прізвище, до речі, не викликає сумнівів у його німецькому походженні), *«рассмотрев материалы о преступной деятельности гр. КЕЛЛЕРА Антона Петровича, КЕЛЛЕРА Каспера Петровича, ШМИДТ Иосифа Ивановича, ШАЦ Антона Антоновича, ФОЛЬК Петра Иосифовича и ВИНИГЕРА Антона Ивановича, выразившиеся в том, что они входят в к.-р. фашистскую группу, проводят к.-р. фашистскую деятельность, ориентируясь на вооружённую интервенцию и захват Украины Германией. Одновременно данная группа связана с германским консульством в гор. Одессе»* постановив розпочати попереднє слідство щодо діяльності названих осіб [а. с. 1].

Поступово кількість «учасників групи» розросталась. Якщо на початку слідчого процесу до неї належали:

⁵¹ ДАКО, фонд 8907, опис 2-р, спр.№

«1. Келлер Антон Петрович, 1876 г.р., ур. с. Эльзас Зельцского р-на, немец, б/п, с низшим образованием, в прошлом крупный кулак и лишенец, столяр завода «Красная Звезда», ул. Профинтерна, 47;

2. Келлер Каспер Петрович, 1892 г.р., ур. колонии Майнгейм Зельцского р-на, немец, с низшим образованием, в прошлом крупный кулак и лишенец, столяр Военстроля, ул Профинтерна, 51;

3. Шмидт Иосиф Иванович, 1887 г.р., ур. с. Кандель Зельцского р-на, немец, с низшим образованием, в прошлом кулак и лишенец, чернорабочий завода «Красная Звезда», ул. Профинтерна, 44;

4. Шац Антон Иванович, 1902 г.р., ур. с. Майнгейм Зельцского р-на, в прошлом кулак и лишенец, без определённых занятий, ул. Клинцовская, 105;

5. Венингер Антон Иванович, 1891 г.р., немец, с низшим образованием, без определённых занятий, ул. Р.Люксембург, 1;

6. Фольк Пётр Иосифович, 1911 г.р., ур. колонии Майнгейм, немец, из кулаков, без определённых занятий, ул. К. Маркса, 43» [арк. 2-35], то вже 19 червня той самий оперуповноважений Готліб виносить постанову про притягнення у якості звинувачуваних ще 8 осіб:

«1. Бергер Христиан Филиппович, 1911 г.р., ур. с. Александровки Снегирёвского р-на, немец, грузчик Совмуки, ул. Р. Люксембург, 1;

2. Фетч Иван Георгиевич, 1906 г.р., ур. с Александровки Снегирёвского р-на, сын кулака, ул. Интернациональная, 53;

3. Браун Эмиль Андреевич, 1913 г.р., ур. Раздельнянского р-на, немец, сын кулака, грузчик, ул. Ярмарочная, 4;

4. Шифмахер Иосиф Иосифович, 1888 г.р., ур. с. Эльзас, немец, бывший кулак, грузчик, ул. Р. Люксембург, 1;

5. Ландграф Иосиф Яковлевич, 1913 г.р., ур. хут. Мадрово Зельцского р-на, немец, рабочий завода «Красная Звезда», ул. Выгонная, 3;

6. Фриц Иван Иосифович, 1897 г.р., ур. Раздельнянского р-на Одесской обл., немец, грузчик, ул. Интернациональная, 53;

7. Ген Андрей Христианович, 1906 г.р., ур. колонии Нейбург Спартакковского р-на, немец, Союзмука, грузчик, ул. Карабинерная, 16;

8. Фриц Андрей Вильгельмович, 1914 г.р., ур. с. Эльзас, немец, ра-

бочий заводу «Красная Звезда», Каменный пер., 1» [а. с. 38-77]. 20 червня 1937 р. прокурор м. Кірово Шапіро затверджує постанову про притягнення до справи у як звинувачуваного Гегеля Піуса Миколайовича, 1913 р. н., кучера Заготзерно, вул. Таврічна, 26 [а. с. 79].

З погляду сьогодення спробуємо з'ясувати, що ж об'єднувало названих осіб. По-перше, національність, місце народження та проживання до факту переїзду у м. Кірово. По-друге, соціальне походження та негативне ставлення до влади, яка позбавила їх та їхні сім'ї статків. По-третє, низький соціальний статус на момент арешту. По-четверте, проживання по сусідству (мешкали поруч у одному районі міста обидва Келери та Шмідт; в іншому – Шац, Венінгер, Бергер, Шифмахер, Ген; на відстані 10-15 хвилин пішки від них проживали Фетч та Фріш).

Так, фігуранти справи мали достатньо підстав для невдоволення радвладою та методами керівництва країною Компартією, але так само невдоволені були й серед осіб інших національностей, про що об'єктивно свідчать матеріали кримінальних справ, які зберігаються в Державному архіві Кіровоградської області. Так, у випадку нової інтервенції капіталістичних держав проти СРСР ці люди могли б стати реальною опорою нової влади, реалізаторами її політики на теренах «першої у світі держави робітників та селян». От тільки невідомо, чи стали б вони фізично винищувати своїх політичних опонентів, як це зробила радянська влада? У справі про ці наші припущення документів немає.

Стандартне для тих часів звинувачення у контрреволюційній агітації та пропаганді висунуте всім п'ятнадцятьом. Слідство намагалось його довести, але ВСІ звинувачувані його заперечували. Заперечували аж до самого кінця, коли вже й обвинувачувальний висновок було підготовано й надруковано. Вони визнали, що збиралися разом, проводили вечірки з випивкою та дівчатами й жінками (але погодьтеся: багатьом з них на той час було до 40 років, коли ж ще гуляти?), співали пісень (народних та релігійних). Так, визнали декотрі, під час спілкування велися розмови про тогочасні

політичні події, які були на передніх шпальтах газет того часу (процеси проти Троцького, Зінов'єва, Бухаріна, Тухачевського тощо), але антирадянських поглядів із цих питань не висловлювалось.

У запасі слідчих НКВС був ще один козир: звинувачення у шпигунстві. Об'єктивно для шпигунства треба мати доступ до секретів, який навряд чи мали вантажники «Союзборошна» та їздові, робітники та теслярі. Є у шпигунства ще одна об'єктивна сторона – оплата зрадників. От тут у слідства були дані про отримання декотрими з фігурантів грошей з німецького консульства в Одесі. Сума у 20 марок того часу зараз для нас ні про що не говорить, якою була купівельна спроможність цих грошей майже 80 років тому – невідомо, тож чи мало сенс за них продавати/купувати Батьківщину, ризикуючи своїм життям та долею рідних?

У цій ситуації, чи то кажучи правду, чи то відводячи від себе підозру, А.П. Келер, людина вже поважного віку (він 1876 р.н.), розповів: *«В 1918 году в период оккупации Украины Германией у меня на хуторе находились на квартире три германских офицера. Перед их отъездом они пригласили меня с тем, чтобы уплатить за квартиру и питание. Я безусловно в то время не нуждался и отказался у них взять деньги, они мне хотели дать 165 марок. Когда они увидели, что я категорически отказываюсь принять от них деньги, то один из этих офицеров, фамилию которого я не помню, мне сказал, что если так, то они эти 165 марок вложат в берлинский государственный банк на моё имя и когда они мне будут нужны, то я смогу их получить и тут же добавил, что в России настанет такое время, когда эти деньги мне ещё сильно нужны будут и пригодятся.*

Эти три германских офицера написали расписку, под которой все расписались и мне её дали.

В 1933 году на моё имя по адресу г. Кирово, Профинтерна, 47, пришло из германского консульства в Одессе письмо, в котором консульство просило, чтобы я явился за получением денег, захватив с собой расписку 3-х германских офицеров с обязательством их вклада на моё имя 165 марок в берлинском райхсбанке.

После получения данного письма я взял расписку и поехал в Одессу

к германському консулу, мене прийняв помічник консула, котрому я сдал расписку 3-х германских офицеров и он мне выдал 82 германских марки, заявив, что остальные я получу дополнительно. В 1934 году через Кировское отделение торгсина от тех же офицеров я получил ещё 20 германских марок.

Точно не помню, кажись в 1935 году я написал письмо германскому консулу в г. Одессе, чтобы он сообщил в Германию тем офицерам, чтобы они мне больше ничего не присылали, поскольку это опасно и якобы всех тех, кто получает деньги из Германии, берут здесь на учёт. И с этих пор я больше никаких денег или других видов помощи из Германии не получал» [а. с. 86-88].

Оперуповноважений Готліб не заспокоюється й продовжує «рити землю»: «Следствие располагает материалами, что вы были завербованы для шпионской деятельности в пользу Германии немецкими офицерами-оккупантами, дайте по этому вопросу подробные показания... проводя контрреволюционную обработку немцев вы выполняли задание иностранной разведки. Дайте правдивые показания» [а. с. 105]. Келер всі звинувачення заперечував, а довести свою позицію слідство не спромоглося.

Справа містить матеріали й про використання таких «заялених», але тим не менш ефективних методів добуття інформації, як використання «наседки» – підсадних агентів НКВС. Так, у камеру до Шмідта «підсаджували» Кравцова й Коробкіна, яких потім допитали у як свідків. При них Шмідт говорив, що у СРСР вибори не є вільними і що за релігію переслідують. Це Шмідт підтвердив і на очній ставці [а. с. 237-239]. На Шмідта «добули» додатковий «компрометуючий матеріал»: за даними свідка Андреева, він «повільно стачував нас на станках та не приймав участі у суспільно-політичному житті» [а. с. 276].

Три сотні сторінок рукописних та друкованих протоколів допитів та довідок, які протягом двох місяців долучалися до справи (до речі, ЖОДНИХ речових доказів та об'єктивно підтверджених свідчень у справі немає), 10 серпня 1937 року викристалізувались у звинувачувальному висновку, за яким «трійка» при УНКВС

по Одеській області 28.08 1937 р. постановила усіх п'ятнадцятьох розстріляти як учасників «контрреволюционной фашистско-немецької кулацкої групуировки». Постанову виконано 11 вересня того ж року.

Справу переглядали 1940 року за скаргою рідних, але «мотивів для внесення протесту» виявлено не було. Матеріалів про реабілітацію у подальші роки справа так само не містить. То як будемо вважати: «перебрала» контррозвідка чи ні?

У будь-якому разі до вже названих прізвищ засуджених варто додати прізвища тих, хто цю «справу» створив, хто її вів і «переможно» закінчив. Це Готліб, Березинський, Рудницький, Мазніченко, Спектор, Шапіро та багато інших, чії прізвища та оперативні псевдоніми у матеріалах справи не фігурують...

ШКІДЛИВИЙ «ПРОШАРОК» ⁵²

Творець, короткочасний лідер та багаторічний фетиш радянської країни В. І. Ленін розглядав людей не як індивідуальностей, а як представників окремих класів та соціальних груп. Людина як самостійна особистість поза класом для Леніна просто не існувала. Він був твердо переконаний у безсуперечному праві на існування тільки для одного класу – пролетаріату. Що ж до селянства, то він був достатньо стриманим, зазначаючи при цьому, що цінував бідняків та найманих сільгосппрацівників. «Что же касается буржуазии – этот социальный класс был объектом его искренней ненависти. Ленин ненавидел буржуазию сильнее, чем помещиков, а либералов сильнее, чем самодержавие».⁵³

«Большевизм и интеллигенция, большевизм и культура – понятия несовместимые. Воинствующее невежество, которое было стержневой сущностью большевизма, агрессивно нетерпимо к таланту во всех его проявлениях, будь то блестящий ученый, талантливый писатель или рачительный хозяин-крестьянин. «Верные ленинцы» были сплошь людьми малограмотными... Люди, которые ничего не создали своими руками, не в состоянии уважать чужой труд. А как известно, в революционеры шли недоучившиеся студенты, неистовые ниспровергатели, разрушители».⁵⁴

Анненков, який одного разу розмовляв з Ленінін, наводить такі слова «вождя світового пролетаріату»: «Вообще, к интеллигенции, как Вы знаете, я большой симпатии не питаю, и наш

⁵² Окремі приклади переслідування представників інтелігенції; за матеріалами Держархіву Кіровоградської обл.

⁵³ Режим доступу http://www.politology.vuzlib.su/book_o257_page_14.html

⁵⁴ Матеріали III Міжнародної конференції «КГБ: вчора, сьогодні, завтра»; Москва, 1994г. Общественный фонд «Гласность», Фонд Дж. Сороса «Культурная инициатива»»

лозунг ліквідувати безграмотність отнюдь не следует толковать как стремление к народжению новой интеллигенции. Ликвидировать безграмотность следует лишь для того, чтобы каждый крестьянин, каждый рабочий мог самостоятельно, без чужой помощи, читать наши декреты, приказы, воззвания. Цель вполне практическая. Только и всего».⁵⁵

Сприйняття інтелігенції у країні постійно змінювалось залежно від історичної ситуації та домінуючої думки ЦК партії. Здавалося б, «ІНТЕЛІГЕНЦІЯ, і, жін. 1. збірн. Люди розумової праці, що мають спеціальні знання з різних галузей науки, техніки й культури»⁵⁶, які могли б стати рушієм прогресу країни, водночас викликали стійку підозру, недовіру, а часом і відверту ненависть. Про це виразно пише Євген Сверстюк у своєму есе «НАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ»: «Розкіш життя світиться в утворенні тієї верхньої верстви, яка, всупереч людським чварам і диким інстинктам, береже в собі голос вічності – мудрість традиції, гідність і незалежність думки.

Плебейська епоха класової боротьби і «прискороного прогресу» розорала ту ниву, що її культивувала дворянська й різночинна інтелігенція. Традиція, гідність, незалежна думка стояли впоперек дороги, торованої «диктатурою пролетаріату». «Интеллигенции покедова не трогать», – розпорядились більшовики і стали сортувати її та формувати в загони. Для початку вони їй перекрыли кисень. Одна частина була забракована відразу – це «безнадійна» інтелігенція, визнана непотрібною або шкідливою. Решта складала іспит, де треба було довести свою готовність служити партії, і по трохи опускалась».⁵⁷

Становище «прошарку», практично відсутній зв'язок із матеріальною сферою робить інтелігенцію «незакоріненою». Проте, на думку Василя Кременя, «є речі, котрі назавжди зали-

⁵⁵ Анненков Ю. Воспоминания о Ленине. Новый журнал, Нью-Йорк, 65, 1961, с. 140

⁵⁶ Словник української мови: в 11 томах. — Том 4, 1973. — Стор. 36.

⁵⁷ Режим доступу: ukrlife.org/main/sverstuk/intel.htm

шаються в житті народу, без яких він не може існувати, – мораль, історія, культура, мова, духовність. Творцем і носієм цього надбання була і є інтелігенція... Національну самосвідомість формує національна інтелігенція, творча діяльність якої продукує науку, знання, мистецтво, культуру загалом. Звідси – необхідність наявності в самодостатній державі здорової, активної інтелігенції.

Але що таке інтелігенція і які основні віхи її розвитку? Відповідь на це питання дає змогу визначити її роль у творенні сучасної освіти, або «суспільства знань» як основи модернізації Української держави.

Термін «інтелігенція» набув в Україні потужного звучання в 60-ті роки ХІХ століття. Уявлення про неї спочатку було своєрідним синонімом колективної совісті і просвітництва. Згодом концепт інтелігенції стали пов'язувати з критицизмом – щодо феодалських та державних порядків і Російської, і Австро-Угорської імперії, до складу яких тоді входила Україна. На цій ниві формувалися стратегії розвитку української національної культури, виявлялася її самобутність у контексті національної свідомості з перспективою утворення незалежної держави. У силу цього інтелігенція розумілася як відносно цілісна група інтелектуально розвинених людей, об'єднаних спільною опозиційністю до існуючої влади. Інтелігент – це не лише представник інтелектуальної діяльності, а людина високої ідеї, яка присвятила себе турботам про суспільну справу, служінню правді, істині, справедливості».⁵⁸

Позиція презирливого ставлення та недовіри до інтелігенції на довгі роки стала свого роду установкою для каральних органів СРСР. Гірка чаша репресій не оминула й українську інтелігенцію. Широко відомі долі Миколи Скрипника, Леся Курбаса, Сергія Єфремова, Миколи Хвильового та ін., але жертвами стали іще багато представників культурного прошарку України.

---

⁵⁸ Освіта і інтелект: роздуми про інтелігенцію, 2008-05-22. Автор: Василь Кремень (<http://www.dt.ua>)

«НЕДОЛІКИ» ОСВІТИ ⁵⁹

Нижче на прикладі короткого проміжку життя конкретної людини хочемо показати ставлення держави до представників освічених верств населення (саме ДЕРЖАВИ, а не тільки органів НКВС, оскільки каральні органи були «озброєним загоном партії», єдиної керівної сили в країні Рад, яка приймала рішення та контролювала їхню реалізацію).

На нашу думку, радянська епоха – епоха лозунгів, а деякі лозунги, заклики, максими та історичні слогани мають досить дивну долю: за зовні начебто простим змістом приховується безліч приглумлених значень, що можуть привести (а часто й приводять!) до неочікуваних наслідків. Одним із таких девізів є відома теза Маркса та Енгельса про те, що пролетарям немає чого втрачати, окрім власних кайданів, а отримати вони можуть цілий світ. На період виголошення цієї тези (середина XIX сторіччя, період написання відомого «Маніфесту Комуністичної партії») автори могли досліджувати та класифікувати клас пролетарів здебільшого за зразками робітників підприємств Німеччини та Англії. Їм важко було передбачити шляхи розвитку, особливості та перспективи становлення «передового класу» у Російській імперії.

Запозичена із західної філософської думки ідея потрапила до мізків представників соціального прошарку дрібних ремісників та крамарів, вихідців із районів межі осідлості (це твердження не слід сприймати як прояв націоналізму чи антисемітизму, достатньо ознайомитись зі статистикою національного та соціального складу революційних осередків на теренах колишньої імперії). Ідею оцінили, препарували на складові і потім оцінили ще раз, зробивши такі проміжні висновки: «Ми – пролетарі і нам треба скинути кайдани» (у процесі «скидання кайданів» було знищено 300-

⁵⁹ ДАКО, фонд 8907, опис 2-р, спр. № 8661-н

літню монархію та зруйновано державу); «Нам належить увесь світ» (буквально через декілька місяців після Жовтневого перевороту почався експорт революції, «радянські» республіки було створено, хоча й не надовго, навіть у Баварії, Угорщині, Ірландії).

Використання ідеї на цьому не зупинилось, «аналіз» йшов далі: «Зняті нами кайдани лишились та чекають на нові руки» (і розгорнувся процес переслідування представників інших класів та соціальних верств); «ми здобули світ, а хтось має лишитися його назавжди» (і було створено каральні загони «найпрогресивнішого класу», які винищували всіх «інших»).

Так виникли передумови для створення Орвелового «1984» з його пролами, новомовою, міністерствами «миру», «правди» та под. У ще одному зі своїх творів-антиутопій («*Animal Farm*», є декілька перекладів українською під різними назвами) Орвел, від імені свиней, що захопили владу, стверджує: «*Всі тварини рівні, але свині рівніші за інших*». Подібним же чином ця ідею реалізувалась на практиці «соціалістичного будівництва» під час революції та громадянської війни, не забула про неї держава й у середині 30-х років минулого сторіччя, оскільки у такий спосіб можна було спробувати виправдати та пояснити провал комуністичного експерименту.

І якщо «червоний терор» 1917-1920 років, про який виразно пише професор Мельгунов, хоч якось можна віднести на рахунок «гарячки бою», то репресії проти інтелігенції, зокрема технічної, розумного пояснення не мають і не можуть мати. На наше переконання, одним із таких виразних представників інтелігенції, які могли б (за цитованими вище словами Кременя) відіграти важливу «роль у творенні сучасної освіти», або «суспільства знань» як основи модернізації Української держав», саме й був «громадянин Варавін» (архівна кримінальна справа № 8661-п, опис № 2р, фонд № ФП 5907, Державний архів Кіровоградської області).

Варавіна Олександра Костянтиновича, 1899 р.н., уродженця с. Боголюбовки П'ятихатського району Дніпропетровської області, сина служителя культу (псаломщика), безпартійного, з вищою освітою, плановика шахти №2 «Укрбурвугілля», м Олек-

сандрія Кіровоградської обл., було заарештовано Олександрійським райвідділенням Управління НКВС УРСР по Миколаївській (нині Кіровоградська – прим. авт) обл. 27 червня 1941 р., справу заведено 30.06.1941р. Процитуємо (мовою оригіналу) постанову про арешт: «*Варавин А. К. ... в 1919 г. добровольно вступил в петлюровскую банду и был произведен в чин хорунжего. Будучи в петлюровской банде, окончил ещё одну школу, откуда вышел офицером, после разгрома банды на Украине Варавин бежал в Польшу, а оттуда в Чехословакию*».

Видається своєчасним, перервавши цитування, привернути увагу до рівню освіченості слідчих Олександрійського райвідділення УНКВС. Посилання на кшталт «чин хорунжего», «окончил ещё одну школу, откуда вышел офицером» свідчать про нерозуміння ними навіть системи офіцерських звань: «**ХОРУНЖИЙ**, жого, чол., іст. 1. Особа, що носила прапор або корогву війська; прапороносець... 2. У XVII-XVIII ст. на Україні – особа, що входила до складу генеральної старшини й головним чином інспектувала військо, а також була охоронцем великого полкового і малого прапора... 3. Перший офіцерський чин у козачих військах дореволюційної Росії, який відповідав підпоручику й корнету; особа, що мала цей чин».⁶⁰

Ми дозволили собі цей абзац, оскільки прикладів кричущої неграмотності, відсутності елементарних знань, необхідних, на нашу думку, співробітнику спеціальних служб, що вирішують долю людини, дуже багато у справах досліджуваного нами історичного періоду. Це явище, до речі, може бути й підґрунтям упередженого ставлення слідчих та оперативного складу до представників інтелігенції.

«*В 1933 г. по ликвидированной ИНО («Иноземный відділ», служба зовнішньої розвідки та контррозвідки – прим. авт.) УГБ НКВД на Украине контрреволюционной организации т. называемых «украинских эсеров» стало известно о предполагаемой переброске на Украину Пражским центром ЦК УПСР (Українська партія со-*

---

⁶⁰ Словник української мови: в 11 томах. — Том 11, 1980. — Стор. 131

ціалістів-революціонерів, прим. авт.) бывшего петлюровского офицера, эмигрировавшего в 1920 г. с остатками петлюровской банды – некоего Варавина Александра Константиновича, для проведения контрреволюционной деятельности и выполнения шпионских заданий чешской политполиции и разведки...

2 апреля 1935 г. Варавин, приняв сов. гражданство в полпредстве СССР в Праге, прибыл на Украину и на ст. Шепетовка был арестован. В процессе следствия Варавин признался в своём участии в украинской эсеровской организации за кордоном, а также, что он по своему политическому убеждению является украинским националистом. Будучи в петлюровской банде, боролся за осуществление идеалов «Самостийной Украины» [а. с. 6].

В анкеті арештованого читаємо, що він мав вищу освіту за спеціальністю інженер-гідротехнік. Додатково Варавін пояснив, що з 1922 р. до 1927 р. навчався у сільгоспакадемії, м. Подебради (Чехословаччина); з 1927 р. до вересня 1934 р. служив у різних підприємств у як інженер-гідротехнік; з жовтня 1934 р. до квітня 1935 р. проживав у м. Мукачево, постійного місця роботи не мав [а. с. 10].

На питання анкети № 15 («Служба в полиции, жандармерии, карательных органах, в белых и других к.-р. армиях, участие в бандах и восстаниях против Соввласти (когда и в качестве кого)») Варавін відповідає, що закінчив петлюрівську школу у 1921 році у м. Вадовіце, отримав звання хорунжого, а на № 17 («Каким репрессиям подвергался при Соввласти») – що у 1935 р. був заарештований по прибутті до СРСР прикордонними військами НКВС ст. Шепетівка, судимий за к.-р. шпигунську діяльність на 5 років, покарання відбув, повернувся у 1940 р. [а. с. 6].

Цю інформацію він додатково підтвердив на допиті від 06.07.41 р., але свою ворожу діяльність заперечив: «3 апреля 1935 г. на ст. Шепетовка был арестован органами НКВД и направлен в г. Киев. Под следствием находился с 4 апреля по 28 мая 1935 г. и был осужден Особым совещанием при НКВД СССР к 5 годам ИТЛ. Обвинялся по ст. 54-6 и 54-11. Наказание отбывал в Ухто-Печорских лагерях. В 1940 г. 2 апреля был освобождён... в предьявленном

обвинени себя виновным не признаю, так как я никем не перебрывался, а выехал в СССР по своему собственному желанию. Находясь на территории СССР никакой шпионской деятельностью не занимался» [а. с. 10].

Варавіна допитували тричі: шостого, восьмого та дванадцятого липня 1941 року. Він повідомив, що у боях проти Червоної Армії на боці білополяків (до речі, з часу тих самих боїв минуло на час слідства 20 років! – прим. авт.) участі не брав, після закінчення бойових дій до СРСР не повернувся за власним бажанням, бо боявся («Не возвратился в СССР я по личному желанию, из чувства страха») [а. с. 11, 12]. Незважаючи на відсутність доказової бази, звинувачувальний висновок по справі безапеляційний: «...обвиняется в том, что, будучи враждебно настроен по отношению Советской власти в 1919 г. вступил добровольно в Петлюровское училище, откуда вышел офицером, с Петлюровскими бандами участвовал в боях против Красной Армии и при разгроме их бежал в Польшу. Будучи в Чехословацкой хозяйственной академии, примыкал к Украинской эсеровской организации, в 1935 году был переброшен в СССР чешской разведкой с целью шпионажа, т.е., в преступлениях, предусмотренных ст. 54-б, 54-13 УК УССР... Вещественных доказательств нет».

Швидкий наступ німецьких військ (м. Кіровоград було зайнято 5 серпня 1941 р.) зумовив евакуацію так званого «спецконтингенту» на схід країни. Справа Варавіна до суду не дійшла: фігурант помер 27 жовтня 1941 р. у тюрмі № 17 м. Усть-Каменогорська від хвороби серця (так у свідостві тюремного лікаря).

Не будемо гадати про теоретично можливі варіанти ставлення «чеського шпигуна» до німецької окупаційної влади, але маємо приклад ставлення радянської влади до закордонних фахівців, та ще й прихильників ідеї «самостійної України» (до речі, шахти Олександрійського буровугільного басейну нині перебувають у занедбаному жалюгідному стані, але списати це виключно на справу Варавіна неправильно)...

Переслідування, арешт, смерть кожної окремо взятої людини – трагедія, яка водночас уособлює у собі певну типовість, харак-

терну для часу, суспільного устрою, конкретного соціального класу чи прошарку. Справа Варавіна, ще раз підтверджує існування міфу про інтелігента як людину з браком волі, постійними ваганнями та сумнівами, яка, тим не менш, перманентно бореться проти влади. Влада ж, у свою чергу, не терпить спротиву, навіть вигаданого, й завжди готова завбачливо нанести удар перша.

«Руководящая и направляющая сила», партія невтомно «перевиховувала» інтелігенцію, намагаючись різними методами (у тому числі й «чекістськими») позбавити її таких рис, як співчуття, відповідальність, моральність, турбота про народ, заохочуючи її до послуху, а не до опору. У результаті слабка інтелектуально-духовна основа Радянського Союзу стала однією з причин його занепаду й розпаду.

Обстоюючи погляд, що історична наука має освітлювати шлях у майбутнє, зазначимо, що прояви сучасного споживацтва, руйнуючи моральні, духовні підвалини суспільства, позбавляючи його віри у цінності, в інтелект, у знання, швидко й ефективно перетворює населення, народ на натовп, безлику масу, на давньогрецький охлос. Країні ж для поступу потрібна високоморальна, гуманістична еліта. Країні потрібна інтелігенція, яка використовує спеціальні знання в інтересах своєї Вітчизни.

Малоймовірно, що місце поховання людини з закордонною освітою, українського патріота Варавіна вдасться відшукати у безмежних степах навколо Усть-Каменогорська. Більше шансів на це – у могил колишніх співробітників Олександрійського РВ УНКВС. Сподіватимемось, що, як і вони, й інші руйнівники та критики нашої країни підуть у вічність, а «інтелігенція для виконання своєї історичної місії може й повинна, спираючись на філософію людиноцентризму, використовувати і мораль, і знання, і інтелект, і владу для досягнення своєї мети – виховати інноваційно мислячу людину. Тільки вона може гідно виконати величні завдання із творення й розбудови нової України».⁶¹

---

⁶¹ Василь Кремень *Освіта і інтелект: роздуми про інтелігенцію*, 2008-05-22 (<http://www.dt.ua>)

«МНЕ НЕ ХОТЕЛОСЬ БЫ, ЧТОБЫ РУССКИЕ ВЕРНУЛИСЬ НА УКРАИНУ...»*

Мабуть, грубуватий вислів про пришивання до одного місця «бубенчика» був не дуже поширеним півстоліття тому, інакше чи змогли б «лицарі Дзержинського» «пришити» лікареві-гінекологу «бубенчик» контрреволюційної діяльності? А таки ж пришили! Пришили «чистими руками», розмірковуючи «холодною головою» та порадившись з «гарячим серцем».

Доля їхньої чергової жертви відносно складна, хоча й не містить нічого об'єктивно видатного. Вікторія Едуардівна Буч народилась 1915 року у с. Катериненталь Варварівського району Миколаївської області. Її мати померла 1932 р., батька, вчителя місцевої школи, було репресовано 1937 р., доля його невідома. 1937 року було також заарештовано та вислано батькового брата. У сім'ї Вікторії було ще троє синів та три дочки, однак зв'язків із ними Вікторія не підтримувала. До школи вона пішла шести років, провчилась до шостого класу, потім працювала у місцевому колгоспі, а 1932 року поїхала до Одеси навчатися при робітфаці медичного інституту. З 1934 по 1939 рр. навчалась у Одеському медінституті, отримала фах доктора. Її було направлено на роботу до с. Березівки Устинівського району Кіровоградської області, де вона завідувала лікарнею до приходу німецьких військ. З жовтня 1942 року проживала у місті Бобринець, працювала завідувачкою акушерсько-гінекологічним відділенням місцевої лікарні.

За національністю Буч – німкеня, чого й не приховувала. Цілком природно, що місцева влада видала їй папери «фольксдойче», що дало право на отримання продовольчого пайка та на певні інші пільги. Допитані по справі свідки розповіли, що до складу пайка входили масло й м'ясо, консерви та пшеничний хліб, була навіть і горілка [а.с. 18, 20, 22].

* ДАКО справа № 7881

І все то було б добре, якби не прагнення окупантів до поліпшення рівня медичинського обслуговування населення, через чого вони 1943 року відправили Вікторію Буч на стажування до міста Зальцбург для підвищення кваліфікації. Слід визнати, що Бобринець і Зальцбург мають одну спільну рису: обидва міста не змінювали своїх назв. На цьому подібність закінчується. Наш Бобринець – радше містечко, а от австрійський Зальцбург – місто велике, університетське. Тут і замок на горі великий, і річка повноводна. Зальцбург – батьківщина Моцарта, тому вся торгівля сувенірами та солодощами у ньому пов'язана з іменем композитора. Мені довелося побівати там декілька років тому, погуляти старовинними вуличками та торговими галереями, випити кави у кафе «Моцарт», прицінитися до різнокольорових – жовтуватих, зеленкуватих, білих шматків кристалічної солі – символа міста (Saltz – німецькою «сіль»). Виразні та приємні враження не втрапили своєї гостроти й дотепер.

Реально припустити, що наша доктор, яка, а правди ніде діти, навчалась в Одесі, та постійно проживала ж у березівках, устимівках та бобринцях, була приємно вражена чистотою, організованістю та красою своєї історичної батьківщини. Про це вона й згадала у розмовах із колегами, не підозрюючи навіть, що тих скоро допитають у якості свідків. Звичайна людська заздрість та такі звичні для пересічного радянського трудівника щоденні злидні промовляли вустами однієї з її колег: *«Из Германии она привезла для себя подарок, а именно: 2 пальто, зимнее и демисезонное, туфли, шерстяное платье, кофту шерстяную и другие вещи, эти вещи я видела собственными глазами. Вернувшись из Германии, она восхищалась немецким строем и порядком, немецкой наукой и т.д. Она говорила: «немецкая наука достигла очень много интересного и нового в медицине, всё там аккуратно и красиво построено»* [Л.Д.,20]. А ну визнайте чесно: чи багато змінилось за ті 70 років, що пройшли після війни?

У розмовах із колегами Буч вимовила ще одну фразу: *«Мне не хотелось бы, чтобы русские вернулись на Украину, придут и опять*

бойся НКВД и ночами не спи» [л.д. 22], але, погодьтеся, для цих слів вона мала достатньо особистих причин. Слідство висунуло їй звинувачення у сприянні зміцнення фашистського режиму, однак Буч заявила: «Признаю себя виновной только в том, что я состояла в числе лиц, именовавшихся “фольксдойче”, и получала особый паёк, продукты питания. В том, что я способствовала в установлении немецко-фашистского режима, в этом себя виновной не признаю, так как я не способствовала, а просто обыкновенно работала в должности врача, как и другие врачи» [л.д. 26]. «Бубенчик», що його намагалося «пришити» їй слідство у липні 1944 року, мав назву ст.58-1а КК УРСР «зрада Батьківщині» та означав 10 ро-ків виправтрудо-таборів. Дали їй «побожеськи», «усього» тільки 5 років та направили до Чорногорського табору.

Тільки 1 вересня 1964 року Вікторія Едуардівна Буч (у шлюбі Шоленберг), яка проживала на той час у Новосибірську, звернулась до Верховного суду УРСР із проханням про перегляд її справи. У грудні 1964 р. президія Кіровоградського обласного суду визнала засудження Буч безпідставним [а.с. 61-62]. «Пришитий білими нитками» «бубенчик» продзвенів 20 років!

ГІРКА ПРАВДА ПАНОТЦЯ ⁶²

20 років – період, за який можна зробити свої власні, достатньо об'єктивні висновки щодо характеру чинної влади. За ці 20 років після Жовтневого перевороту територією прокотилися громадянська війна та декілька хвиль голоду, було проведено кампанії з колективізації та індустріалізації. Люди мали можливість отримати гіркий та суворий життєвий досвід, достатній для висловлювання думок про владу та зробити прогнози щодо її подальшої долі. От тільки час для подібних роздумів уголос був не найкращий, оскільки влада організувала чергову кампанію, цього разу – з виявлення «ворогів народу».

Під цю кампанію потрапив і Вожаков Адріан Іванович, 1887 р.н., який, «являясь благочинным церкви в г. Александрии, под видом религиозных обрядов, группировал вокруг себя других священнослужителей, а также лиц, контрреволюционно настроенных против Соввласти. Во время богослужения Вожаков под видом проповеди в 1936, 1937 гг. открыто проводил контрреволюционные агитации, заявляя: «Видите, верующие, до чего довела Советская власть, что в этом году будет голод такой, как был в 1932/33 году, а поэтому нужно молиться Богу». Кроме того, Вожаков доказывал, «что скоро будет война с Германией и Советский Союз будет побежден и уничтожен, а поэтому нам необходимо быть подготовленными к свержению Соввласти, если кто не будет молиться Богу, то с приходом другой власти также будет уничтожен» [а. с. 1-а]. Раніше, 1919, 1924, 1931 рр., арештовувався органами радвлади як служитель культу. 11 вересня 1937 року Вожакова було звинувачено у проведенні контрреволюційної агітації (ст. 54-10, ч. I КК УРСР), заарештовано та ув'язнено.

Вожакова було допитано усього двічі: 22 вересня та 15 жовтня 1937 року. Він визнав, що після закриття церкви у місті Олександрії

⁶² ДАКО, фонд 8907, опис 2-р, спр. № 9726-н

дрії, проводив обряди хрещення дітей на квартирах окремих громадян, а також на прохання церковного активу, склав листа до органів центральної виконавчої влади України з проханням не закривати церкву [а. с. 31-33]. Тут слідчий Кривошеєв звинуватив Вожакова у тому, що, визнаючи несправедливим рішення ВУЦВК (Всеукраїнський Центральний виконавчий комітет), він тим самим протидіяв заходам радвлади [а. с. 32-33]. Проведення ним антирадянської агітації Вожаков заперечував.

Допитані у справі свідки Андрієнко В. Т., Мунтянова М.І., Браницький Є.С., Бугрій Г.Т., Поліщук М. Є., Середа О.І. підтвердили, що Вожаков проводив обряди хрещення на дому, закликав молитися Богу та виховувати дітей у християнському дусі. Він також говорив про голод 1933 року, критикуючи за нього радянську владу, та казав про скору війну Радянського Союзу та Німеччини, при якій Союз буде розбито та знищено [а. с. 4-19].

До справи долучено покази свідка Мазуренка Федора Пилиповича, 1910 р.н., лейтенанта 122 стрілецького полку Червоної армії, який 10 вересня 1937 року бачив із власного подвір'я, як людина у чорній рясі записувала щось до нотатничка, стоячи поблизу будинків, де мешкали заарештовані службовці 122 полку Рубан та Суровцев. Прізвище Вожакова у тексті протоколу не згадується, але цікавість викликає таке: «**Вопрос:** Скажите, для какой цели указанный Вами поп записывал номера домов ныне арестованных работников полка?

Ответ: Это мне неизвестно, но догадываюсь, что для какой-то определённой цели» [а. с. 13]. Цей діалог наводить на думку не тільки про якусь клінічну хворобливу підозрілість, а й про те, що слідчий прагнув додатково звинуватити Вожакова у шпигунстві чи у причетності до змови військових. Чого вартий один тільки «глубокомысленный» натяк свідка на якусь нікому не відому, але, мабуть, дуже важливу й секретну «определённую цель»!

Покази свідків Вожаков підтвердив тільки у частині проведення ним церковних обрядів на дому, свої висловлювання про голод та неминучу війну заперечував [а. с. 21-23; 32-33].

28 жовтня 1937 року Олександрійське районне відділення УНКВС склало та скерувало на розгляд так званої «судової трійки» при УНКВС по Миколаївській області звинувачувальний висновок по справі на Вожакова. Виписка з протоколу «трійки» № 3 від 2 листопада 1937 року: *«Вожаков Адриан Иванович, 1887 года рождения, ур. м. Добровеличковки Одесской обл., священник, трижды арестовывался органами ОГПУ-НУВД за к.-р. деятельность. Обвиняется в том, что во время совершения религиозных обрядов под видом проповедей проводил к.-р. агитацию. Кроме этого доказывал, что скоро будет война с Германией и Советский Союз будет побеждён, а поэтому надо быть подготовленными к свержению Соввласти. После закрытия церкви Вожаков у себя на дому совершал религиозные обряды – крестил детей и проводил к.-р. деятельность. Арестован 11 сентября 1937 г. Содержится под стражей в тюрьме г. Днепропетровска»* [а. с. 36]. Рішення «трійки» виконане 25 листопада 1937 року [а. с. 37]. Даних про місце поховання Вожакова немає. Його реабілітовано 21 квітня 1989 року за Указом Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. *«Про додаткові заходи щодо відновлення справедливості відносно жертв репресій, які мали місце в період 30-40-х та на початку 50-х років»* [а. с. 39]. Жодних дій щодо додаткового розслідування обставин справи, виявлення та допиту свідків так званої «контрреволюційної» діяльності Вожакова з метою її підтвердження чи заперечення не здійснено.

Наведена нами справа Адріана Вожакова – ще одне свідчення того, як влада того часу, не бажаючи визнати перед народом свої економічні та політичні помилки, вважала за краще просто знищувати людей, які мали сміливість викривати ці хиби та недоліки. Ця справа є й прикладом боротьби влади з проявами релігійності населення, з окремими отцями церкви. Вже тільки під час суворих випробувань війною влада пішла на певне примирення з церквою, визнавши її вплив на свідомість населення та роль у його патріотичному вихованні.

СУД ШВИДКИЙ... ТА Ж ЧИ СПРАВЕДЛИВИЙ?*

Головною характерною рисою так званих «правоохоронних» органів на території нашого проживання була «правильна» звітність: скільки чого виявлено та розкрито, ким та як припинено, скільки, кого та як швидко засуджено, співвідношення видів покарання та под. Очевидним прикладом «боротьби за показники» є справа № 8048-фпд зі звинувачення гр-ки Солонцевої Софії Ксенофонтівни, 1910 р.н., яка народилась у с. М. Бабанка, мешкала на хуторі Обланка Дубровської сільради колишнього Витязівського району тоді ще Одеської обл. за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР [Держархів Кіровоградської обл., фонд 8907, опис 2].

Постанову на її арешт було підписано бобринецьким районним прокурором Пацюковим (ну як не підкреслити «виразні» прізвища у Бобринці того часу: то прокурор Пацюков, то слідчий Гадулко!) 29 листопада 1937 року. І ця постанова, і постанова про обрання запобіжного заходу, винесена того ж дня Бобринецьким РВ НКВС описують «ворожу діяльність» Солонцевої одним реченням: *«Высказывала контрреволюционные похабные слова по адресу Советской власти, её руководителей и вождя трудящегося народа тов. Сталина»* [а.с. 2, 3].

Підтверджує це й низовий орган влади, Дубровська сільрада: *«Справка. Дана Бобринецкому райотделу НКВД в том, что гражданка села Обланка Дубровского сельсовета Солонцова Сонька по социоложению по с/совету считается доч крупного кулака, который до революции имел 300 десятин земли та весь с/г реманент, а также имел постоянных рабочих 3-4 человека. Сама Солонцова занимается антисоветской агитацией, агитирует против вывечення законоположення про выборы до Верховной рады, выражаясь в тому, що когда*

* ДАКО спр. №8048

мы эти выборы не знали, как это раньше было, то мы краще жили» (орфографія оригіналу збережена) [а.с. 5].

Звернули увагу, що слово «доч» написано без потрібного у російському варіанті м'якого знака? Точнісінько так само написано воно у протоколах допитів, що їх писав слідчий Федусенко, та у звинувачувальному висновку [а.с.12, 14, 22]. Деталь дрібна, але ж цікавий збіг помилок!

Отже, листопад закінчується, на порозі річниця «Сталінської Конституції» (її було прийнято 5 грудня 1936 року), а де ж матеріал для переможних звітів? Слідство допитує Солонцову в день арешту, 29 листопада 1937 року [а.с. 7-8], прилучає до матеріалів протоколи допитів чотирьох свідків від 27 листопада [а.с. 9-18], протоколи очних ставок від 28 та 29 листопада [а.с. 19, 21] (один із протоколів навіть не містить дати, [а.с.20]). Нагадаю: кримінальну справу порушено 29 листопада 1937 року, тому всі слідчі дії мали проводитись ПІСЛЯ 29 числа! Очну ставку зі свідком Ревенком проведено та задокументовано, незважаючи на неприявні стосунки між учасниками слідчої дії, що могло вплинути на об'єктивність свідчень [а.с.19].

Основні «крамольні» судження Солонцової, які слідство виявило та задокументувало, зводяться до такого: *«Сколько стахановцы в совхозе не будут работать, но ничего не получают от Советской власти. При царизме было лучше: не надо было работать в совхозе, работали в своём хозяйстве и жили лучше»*; *«Новая Конституция – это обман для рабочих, как были рабочие в нужде – так и есть»*; *«Сталин для рабочих ничего хорошего не сделал, он ведёт страну к гибели»*; *«хороших людей расстреляла Советская власть (при обговоренні процесів над Тухачевським та Якіром), а когда расстреляют Сталина?»*; *«в совхозах сколько ни будешь работать – за труд не получишь»*; *«стахановцы выслуживаются перед Советской властью и им платят за труд других рабочих»* [а.с. 10-21]. При усій їх зовнішній спрямованості проти радянської влади, деякі з цих висловлювань (особливо ж із висоти нашого

сьогоднішнього історичного досвіду) можна назвати правдивими, а, може, навіть і прозорливими.

На звинувачувальному висновку, складеному відомим нам Федусенком, відсутня дата, але матеріали справи розглянуто «трійкою» при УНКВС по Миколаївській області вже 1 грудня 1937 року, тобто через два дні! Вирок – 10 років виправтрудо-таборів [а.с. 23]. Покарання Солонцова відбувала у Південтаборі (Южлаге) НКВС, його відділеннях в Улан-Уде, Тайшеті, Заудинську. Вперше зі скаргою на неправильне засудження звернулась до Верховного Прокурора СРСР у січні 1940 року, та цю скаргу кіровоградська прокуратура, що проводила за нею розслідування, визнала безпідставною [а.с. 24-26].

Повторне звернення у квітні 1966 року спричинилось до додаткового розслідування обставин справи, у ході якого з'ясувалось, що батько Солонцової мав середняцьке, а не куркульське господарство, і не розкуркулювався [а.с. 47]; тексти протоколів допитів свідків у 1937 році їм не пред'являлись, а підписували вони їх тому, «*что доверяли сотруднику НКВД*» [а.с. 42].

Свідок Ревенко не зміг пригадати очну ставку з Солонцовою, свідок Педан заявила, що проти Солонцової не свідчила, участі у очній ставці не брала [а.с. 44, 40]. Матеріалів про конкретні факти антирадянської діяльності Солонцевої в ході додаткового розслідування не виявлено.

Президія Кіровоградського обласного суду 25 червня 1966 року скасувала постанову «трійки» при УНКВС по Миколаївській області від 1 грудня 1937 року щодо Солонцової С.К. та справу припинила за відсутністю у її діях складу злочину [а.с. 55-56]. У квітні 1992 року комісія Бобринецької райради у справах поновлення прав реабілітованих затвердила рішення про виплату Солонцовій грошової компенсації за період відбування покарання та публікацію у районній газеті повідомлення про її реабілітацію [а.с. 58-59].

Голова Дубровської сільради Кирило Мишук, який видав органам НКВС довідку про Солонцову, загинув на фронті під час

Великої Вітчизняної війни [а.с. 36], слідчого Федусенка ми не шукали – який сенс?

Сенс має ще раз нагадати, як заради «боротьби за чистоту ідеалів» (точніше – заради «красивої» звітності!) за декілька днів «злипували» справу, у якій вирок – уже на 23-ій сторінці, і за типовим для того часу звинуваченням 27-річну жінку відправили споруджувати залізницю, яку за півсотні років почнуть гордо величати «БАМ – комсомольська будова століття». Зарплату ж їй за цю підконвойну рабську працю віддадуть тільки через 55 років! Кому за це подякувати?

«МАЗНЯ» МАЗНІЧЕНКА ⁶³

Я зрозумів, що знаю цю людину, щойно відкрив архівну кримінальну справу. Тобто, знаю не особисто, але я чув про неї. Після революції та до війни родина моєї матері винаймала помешкання, дві кімнати на розі Пермської та провулку Горького, неподалік пожежного депо міста. Цей двоповерховий будинок зберігся й досі, колись у ньому розміщувалась бактеріологічна лабораторія.

Бабуся часто згадувала «матушку Ольгу» як інтелігентну, порядну, чесну людину, а моя мати навіть брала у неї початкові уроки фортепіано та спілкувалась із її дочкою. На жаль, мої дитячі спогади дуже туманні, практично втрачені, але прізвище «матушки Ольги» було Новіцька...

...У липні 1937 року помічник оперуповноваженого 3-го відділу Кіровського міського відділу УНКВС сержант держбезпеки Мазніченко подає своєму керівництву довідку [а. с. 1], з якої, власне, і пішла вся ця справа. Зверху на документі позначка «БЫВШИЙ ПЕТЛЮРОВЕЦ» та «Укр.К/Р».

«Новицкий Евгений Андреевич, 1892 года рождения, происходит из семьи священника-тихоновца, украинец, с высшим образованием. До 1926 года проживал в гор. Первомайске, где и родился. В настоящее время проживает в гор. Кирово, работает преподавателем музыки и пения в 15-й школе. Семья состоит из 3-х человек.

Новицкий в прошлом офицер царского флота, скрывался от Соввласти в первые месяцы революции, затем стал на открытый путь борьбы с оружием в руках, принимал участие в расстрелах коммунистов, особенно в период отступления из Первомайска.

Новицкий деятельное участие принял в петлюровском движении: явился организатором первомайского украинского шовинистического «гуртка», составленного исключительно из петлюровцев, ставивших своей целью «самостийну Украину».

⁶³ ДАКО, фонд 8907, opis 2-р, spr. № 9726-п

Новицкий располагает петлюровскими к/р связями как на Украине, так и за границей, с которыми ведёт переписку с изложением в ней к/р шовинистического характера песен, которые распространяет в кругу своих знакомых.

Новицкий был тесно связан с видными работниками Первомайской денкинской контрразведки и всё время проживал вместе с денкинцами до отступления последних, после чего скрывался от Соввласти. На протяжении ряда последних лет Новицкий ведёт разъездной образ жизни, скрывая своё пребывание и посещение отдельных городов Украины, что является подтверждением связей Новицкого, кои ведут определённую к/р работу.

Новицкий проявляет недовольство к существующему строю, заявляя: «Как только коммунисты почувствуют себя твёрдо, так и начинают всех бывших людей терроризировать, одновременно нажимают на всё население, дабы укрепить своё положение». Це – повний текст довідки. Далі – підпис самого Мазніченка, його начальника Березівського, та резолюція начальника міжрайонної опергрупи Рудницького червоним олівцем: «АРЕСТОВАТЬ. 27.07.37».

Не виправдовуючи автора емоційної резолюції Рудницького, спробуємо оцінити інформацію з довідки: офіцер імператорського флоту, практично «адмірал Колчак у степах України»; священник зі зброєю в руках розстрілює комуністів під час відступу тих; таємний агент денкінської контррозвідки та співмешканець її видатних співробітників; їздить країною до невстановлених знайомих, які проводять якусь невизначеного характеру роботу; та ще й листування веде із законспірованими петлюрівцями, обмінючись із ними текстами пісень! На відміну від розтиражованого радянською пропагандою образу революційного матроса перед очима постає такий собі контрреволюціонер у смугастому тільнику з хрестом на шиї та сувоєм нот україномовних пісень під пахвою. Одразу зрозуміло: це ворог, що 20 років переховувався від караючого меча ВЧК!

Резолюцію виконали вже наступного дня. Згадки про повідомлення прокурора, отримання його санкцій на слідчі дії справа

не містить. При обшуку було вилучено різні ноти на декількох аркушах, збірки революційних та піонерських пісень та радіоприймач СІ-235 [а. с. 4].

За анкетою Новіцький Євген Андрійович народився 27 грудня 1892 року у с. Казарня Херсонської губернії, має вищу загальну та середню спеціальну освіту. Арештовувався ЧК, а потім ДПУ 1921 року (перебував під арештом біля місяця), 1929 року (перебував під арештом біля трьох місяців), 1931 року (просидів біля півроку); підстава для всіх затримань – контрреволюційна діяльність (за аббревіатурами того часу – к/р, к.р., або крд) [а. с. 7].

Допитувати Новіцького починають тільки 1 вересня, мабуть, з огляду на його вчительську професію. Допит за традиціями того часу починають тривіальним питанням: *«Вы, Новицкий Е.А., являетесь членом к.р. организации. Дайте следствию показания об обстоятельствах и времени вступления в к.р. организацию. Ответ: О существовании к.р. организации я не знаю и ни в какую к.р. организацию не вступал и не являюсь членом таковой»*. На запитання слідчого про те, де був та чим займався з 1917 до 1922 року Новіцький розповів, що 1917 року закінчив історичне відділення Петроградської духовної академії та у липні добровільно пішов служити на флот, щоб уникнути мобілізації. У грудні 1917 р. покинув флот та переїхав до м. Первомайськ, де й проживав безвиїзно до 1925 року, працюючи у жіночій гімназії, а потім в Українській драматичній трупі.

Жодним чином не аргументуючи свої запитання, слідчий вимагає від Новіцького дати свідчення про збройну боротьбу проти радвлади, участь у вбивствах комуністів та знайомство з репресованими членами так званої СВУ (Спілка визволення України). Цілком можливо, що слідчий оперує матеріалами першого арешту Новіцького Певомайською ЧК 1921 року (справа їх не містить), але якщо той був тоді хоч трохи замішаний навіть у спробах спротиву владі, то чого ж його звільнили й виправдали, а не розстріляли, *«керуючись пролетарською правосвідомістю»*, у буремний період громадянської війни?

Новіцький звинувачення заперечує, тоді слідчий посилається на якісь документи періоду перебування фігуранта у м. Кірово: *«Следствие располагает документами о том, что вы в 1927 году вошли в состав к.р. организации по вербовке Любавского, которая ставила своей целью свержение Соввласти путём интервенции и подрывной вредительской работы изнутри. Дайте исчерпывающий ответ по данному вопросу с изложением Вашей проведенной к.р. работы.*

Ответ: *Да, действительно, в 1927 году меня завербовал Любавский в к.р. организацию, поручив мне проводить вредительскую работу в деле искусства. Будучи привлечённым к уголовной ответственности органами ГПУ в 1929 году я этого не говорил, а в 1931 году я дал эти показания и в данное время большего показать ничего не могу»* [а. с. 10-11].

З вересня 1937 року Мазніченко виносить постанову про допущення до справи матеріалів 1931 року по звинуваченню Новіцького Є.А. Це протокол допиту Новіцького від 11 травня 1931 року, де той пояснює, що 1925 року прибув до Єлисаветграда з Первомайська, влаштувався працювати викладачем співів до залізничної школи та до школи №8, завідувачем якою був Любавський Микола Іванович. Із часом та після певної кількості розмов про політичну ситуацію в країні, Любавський повідомив Новіцького про існування в місті контрреволюційної організації, яка ставила за мету *«вредительство во всех отраслях социалистического строительства, и, как конечная цель – свержение Советской власти путём вооружённого восстания при поддержке западных капиталистических государств, путём интервенции»* [а. с. 14].

На пропозицію Любавського приєднатись до названої організації Новіцький погодився тільки на початку 1927 року. За свідченням самого Новіцького, *«главной причиной, побудившей меня ко вступлению в к.р. организацию, было моё неверие в силы и возможности Советской власти. Я считал, что Соввласть никогда не сможет собственными силами вывести страну из состояния экономических затруднений. Я также не мог примириться, что роль в управлении государственным аппаратом принадлежит не*

нам, интеллигентам, а рабочему классу. В последние годы я не верил в успехи пятилетки. Всё это вместе взятое привело меня к тому, что я вступил в к.р. организацию.

Что касается моей роли в к.р. организации, то Любавский сказал, что мне, как хормейстеру, преподавателю пения, придётся проводить вредительство в данной области моей работы.

Это вредительство заключалось в том, что я в своих занятиях в школьных группах и хоровых клубных кружках избегал заучивания и демонстрирования на концертах выступления перед пролетарской массой современного революционно-производственного репертуара. Следовательно, я, вместо того, чтобы со сцены агитировать за новую песню, за новый быт, за индустриализацию и т.д. давал слушателям дешёвые, устаревшие песни бытового народного и зачастую сентиментально-мещанского характера. Были случаи, когда ко мне обращались товарищи по профессии за репертуаром, и я вместо свежей революционной песни преподносил им песню устаревшую и отжившую.

Данное вредительство я проводил всё время пребывания в к.р. организации. Другой какой-либо работы в организации я не проводил и никаких сведений ни от кого не получал. Вербовкой в организацию не занимался» [а. с. 15-16].

Читаючи цитовані рядки, я одразу ж живо пригадав «12 стільців» та виведену Ільфом і Петровим монархічну організацію «Союз меча и орала». На щастя Новицького, у слідчого Сулими, який вів його справу 1931 року, вистачило почуття гумору та здорового глузду, щоб припинити провадження. Сержант держбезпеки Мазніченко міг не читати класику радянського гумору, тому перейшов до допиту свідків у справі. Гросфельд Анатолій Соломонович та Маржієвський Леонід Костянтинович повідомили слідству наступну «суттєву» інформацію: «Могу охарактеризувати Новицького как человека грубого поведения по отношению к кружковцам, как большого шкурника, который угрожал оставить работу, если ему не удвоят зарплату. В одной из бесед на тему репертуара и работы хора я предложил Новицькому разучить вещи

Дунаевского, дал ноты, на что Новицкий заявил, что Дунаевского вещи мало музыкальные и являются халтурными.

В одной из бесед на политическую тему Новицкий выразил сомнение в силе Советского Союза и заявил, что окружение сильнее СССР».

За даними свідків, «контрреволюціонер» Новіцький включав до репертуару хору пісню «галицького походження» «Чуєш, брате мій», а одного разу навіть мав намір поставити «церковну пісню Моцарта на іноземній мові»!

«Шпигунську діяльність» Новіцького «безсумнівно» підтверджує така інформація: «Часто практиковал вечеринки на дому, на которых присутствовал военнослужащий авиабригады Ревенко Леонид, который мне говорил, что Новицкий интересуется рядом военных вопросов и чинов военнослужащих, сравнивая их со старыми чинами, причём эти вопросы подымает во время выпивки» [а. с. 17-20]. Тут все зрозуміло: спецслужби ворога вже давно знали про наявність у Радянського Союзу літаків та броньовиків із фанери, але для повноти картини їм конче була потрібна порівняльна таблиця військових звань червоних командирів та офіцерів царської армії двадцятирічної давності!

Наступна сторінка справи – це звинувачувальний висновок. Тут, здавалося б, сарказм та іронія недоречні, але як, будучи при здоровому розумі, спокійно читати те, що я назвав «мазнею» Мазніченка»? Процитую: «Новицкий... окончил в 1917 году историческое отделение духовной академии в г. Петрограде, после чего пошёл добровольно служить в Балтийский морской флот, где был до Октябрьских дней, а после взятия власти Советами в октябрьские дни Новицкий под предлогом болезни дезертировал, отказавшись вести борьбу с контрреволюцией на стороне Соввласти» [а. с. 21]. А й правда, міг же ж випускник Духовної академії стати біля носової гармати «Аврори» та й шмальнути по Зимовому палацу, де контра різна засіла?!

«Новицкий в 1921 году был привлечён к ответственности за содействие денкинской контрразведке в её борьбе с революционным

движением в 1919 году и за участие в петлюровском подпольном заговоре против Соввласти в городе Первомайске» [а. с. 21]. Виправдали його, виправдали тоді! Навіть далеко від стандартів гуманності ЧК виправдала Новіцького у 1921 році!

Параноїдальна маячня Мазніченка про саботаж Новіцького проти пісенно-хорової міці Радянського Союзу не витримує критики. Про шпигунство ж – це взагалі шедевр розпливчастої неконкретності: *«Новицкий неоднократно у себя на дому устраивал вечеринки, куда приглашал военнослужащих авиабригады, интересовался у последних разными военными вопросами для шпионской цели»* [а. с. 21].

Складений вже 7 вересня 1937 року (а й дійсно: чого тягти?) звинувачувальний висновок підписують Мазніченко, Козинець та Рудницький. Слідство рекомендує направити матеріал на розгляд судовою «трійкою» при НКВС УРСР. 10 серпня 1937 року «трійка» при УНКВС по Одеській області, керуючись формулюванням *«в 1919 году принимал активное участие в борьбе с Соввластью и имел связь с денкинской контрразведкой, как бывш. б/офицер являлся активным участником военно-офицерской организации, ставившей своей целью свержение Соввласти путём вооружённого восстания. Дважды арестовывался за к-р деятельность в 1921 г. и в 1931 г. Обвиняется в том, что, работая руководителем хора в Доме учителя, с к-р целью протаскивал в репертуар националистические религиозные и др. к-р вредные песни, проводил разложенческую работу и к-р пропаганду среди кружковцев, прививал им ненависть к Соввласти. Виновным себя признал»*, визначає Новіцькому міру покарання – десять років позбавлення волі у виправно-трудових таборах [а. с. 23]. За гіркою іронією долі він відбував свій термін у місті Свободному, Бамлаг НКВС, 8 відділення, 44 колона.

Треба віддати належне стійкості Євгена Андрійовича: він не припинив боротьбу за своє виправдання та звільнення. Користуючись певним пом'якшенням інтенсивності репресій у 1938 році, вже у квітні 1938 р. він подає скаргу на ім'я Прокурора СРСР Ви-

шинського про своє неправосудне ув'язнення [а. с.25-26]. Водночас з аналогічними заявами до прокуратури України звертається його жінка, Ольга Семенівна. Обидва описують життєвий шлях Новіцького Є. А., у якому немає місця для «придушення революційних подій у Петрограді у липні 1917 року», «збройної боротьби проти Радвлади під час громадянської війни», «антирадянської агітації через пісні» тощо. Навпаки, до заяв додаються позитивні свідчення колег Новіцького про нього, копії газетних статей про успішні виступи хору та інших творчих колективів під його керівництвом та накази про заохочення Новіцького за досягнуті ним успіхи в роботі [а. с. 29-81].

Коли справа надходить для перегляду до УНКВС по Кіровоградській області (серпень 1939 р.), то слідчі одразу ж починають розшукувати тих свідків, яких вони допитували 1937 року, але за даними адресного бюро такі не виявлені, що є трохи дивним та викликає певні сумніви у їх існуванні взагалі [а. с. 86-87]. 10 вересня 1938 року вони допитують як свідка Пузенкіна Сергія Олексійовича, 1881 року народження, вчителя співів, який повідомив: «*Новицького Евгения я хорошо знаю как моего ученика ещё с 1907 года... выходец из семьи духовного звания – отец его был священником... занимался в Елисаветградском духовном училище, через некоторое время занимался в Одесской семинарии в 1909-1910 гг.*

Мне необходимо отметить, что Новицкий я хорошо знаю по совместной педагогической работе. Из разговоров с ним я пришёл к заключению, что он человек хитрый, враждебно относился к Соввласти, но это всё у него было в скрытой форме. Часто в его словах я замечал, что ненависть к власти была. Новицкий был тесно связан с ярким украинским националистом Никитиным Василием Александровичем.

Новицкий часто почему-то ездил в Киев, мотивируя выезд за новыми песнями-нотами.

Мне хорошо известно, что Новицкий один раз подвергался аресту по делу СВУ. В 1931 году Новицкий опять арестовывался органами ГПУ.

Новицкий не знаю точно в каком году был в Японии, мне показывал открытки. Из разговоров о Японии я заметил, что он восхвалял её. В отношении проскальзывания националистического репертуара, то Соловьёв Александр Николаевич мне в 1935 году говорил, что у Новицкого это замечалось, уклон украинского национализма. Другими данными о Новицком не располагаю» [а. с. 84-85].

Не треба бути професіоналом, щоб зрозуміти необхідність проведення певних додаткових слідчих дій: опитати згаданих свідком Нікітіна та Соловійова, з'ясувати питання про поштові листівки з Японії (сам їх собі Новицький писав, у кіоску купив, чи знайома гейша з Токіо надіслала) тощо. Взагалі ж протокол є практично «пустишкою». І дивуватись нема чого: допит проводив слідчий УНКВС Березівський, один із тих, хто підтримав звинувачення у справі Новицького 1937 року. Тут вже навіть не за прислів'ям «ворон воронові...», тут простіше: «Ворон сам собі око не виклює»! Тож і не дивно, що слідчий Березівський у постанові по справі від 13 вересня 1939 року повторив основні пункти звинувачувального висновку, «збагативши» їх при цьому наступними доказами, але не провини Новицького, а власної недолугості: *«Новицкий дискредитировал советские революционные песни и советского композитора Дунаевского. Новицкий также дерзко обращался с кружковцами, изгонял из кружков неподходящих ему людей»* (нема за таке покарання навіть у суворому Карному Кодексі тих часів! Ну от просто не передбачено, як би цього не хотілось прихильникам Дунаєвського! – прим. авт.) *«Новицкий часто восхвалял жизнь и строй фашистской Японии»* (дяка Богові, хоч шпигунство на користь Японії не інкримінував, Новицький же якраз на Далекому Сході, а відти до Японії рукою подати! – прим. авт.)

Отак і відмовили Новицькому у звільненні, а одеський прокурор Беркович ще й додав, що злочинна діяльність Новицького *«материалами дела, а также показаниями свидетелей подтверждается. По данному делу в сентябре месяце 1939 года Кировоградским УГБ УНКВД произведено исследование в связи с поступившей жалобой Новицкого на имя Наркома Внутренних дел и*

дополнительным расследованием к-р деятельность Новицкого подтвердилась. На основании вышеизложенного постановил: наблюдательное производство по делу Новицкого Евгения Андреевича прекратить. Жалобу оставить без последствий Дело вернуть в облуправление НКВД для хранения в архиве» [а. с. 91].

Справа пролежала в архіві до квітня 1989 року, коли Новіцького було реабілітовано на підставі п.1 Указу Президії Верховної Ради Союзу РСР від 16.01.1989 р. «Про додаткові заходи з відновлення справедливості відносно жертв репресій, що мали місце у період 30-40-х та початку 50-х років» [а. с. 94].

Доля самого Євгена Андрійовича Новіцького, його жінки та доньки невідома. Відомі тільки прізвища людей, які своєю зловісною «мазнею» занапали цю сім'ю, і до них ніяк не можна застосувати біблійне «не повинны, ибо не ведают, что творят». Все вони чудово «ведали», але заради продовольчих пайків, «казьонного» обмундирування та кар'єри нищили власний народ на догоду примарним ідеям окремих злочинців при владі...

«СІДАЙ З НАМИ, КОМСОМОЛКО...», АБО ЗА ЩО СІЛИ «ТРУЖЕНИЦЫ СТАЛЬНЫХ МАГИСТРАЛЕЙ»

Під час Жовтневого перевороту Ленін не дарма орієнтував своїх прибічників на швидке захоплення та безумовне жорстке утримання мостів та вокзалів транспорт мав (і має!) важливе значення під час воєнних дій та мирного часу. Так було, так і буде! Транспорт, залізниця зокрема, завжди був під особливим контролем правоохоронних органів. Існували навіть спеціальні підрозділи на транспорті.

Саме цей посилений контроль призвів до того, що у полі зору транспортного відділу управління НКДБ Одеської залізниці опинились дві мешканки Знам'янки – Пляченко Любов Кіндратівна, 1922 року народження, та Гаврикова Ірина Йосипівна, 1921 року народження. Обидві – співробітниці відділу служби руху станції. Їх заплідозрили у проведенні «антирадянської агітації» (ст. 54-10 УК УРСР). Заарештували Пляченко 30 листопада 1945 року, а Гаврикову – 28 січня 1946 року. Дівчатам тоді було 23 і 25 років. Слідство провели швидко. Звинувачувальний висновок дівчатам пред'явили вже 25 лютого 1946 року. Прочитуємо мовою оригіналу:

«Следствием установлено, что Пляченко, будучи антисоветски настроенной, среди своих сослуживцев систематически высказывала клеветнические измышления на советскую действительность, дискредитировала руководителей партии и Советского правительства. Высказывала недовольство на проводимые мероприятия партией и правительством. Осуждала политику Советского Союза по вопросу войны с Германией. Восхваляла условия жизни при оккупантах и клеветала на условия жизни в Советском Союзе». (Особова справа: л.д. 18-32, 31, 57-59, 60-63).

Гаврикова, работая совместно с Пляченко, разделяла её антисоветские высказывания, поддерживала их и в свою очередь среди работников службы движения высказывала недовольство на мероприя-

тия, проводимые партией и Советским правительством, распространяла антисоветские провокационные слухи, клеветала на условия жизни в Советском Союзе, восхваляла жизнь за границей. Дискредитировала руководителей партии и Советского правительства. (Особова справа: л. д. 25-28, 47-48, 59, 67,70)» [а. с. 77].

З огляду на серйозність звинувачень, військовий трибунал Одеської залізниці 12 березня 1946 року виніс їм вирок. Пляченко – п'ять, Гавриковій – чотири роки позбавлення волі з поразкою у правах на три роки кожній. Касаційні скарги було залишено без задоволення.

У серпні 1965 року після протесту Генерального Прокурора СРСР, винесеного на підставі листа Пляченко, Верховний Суд Союзу РСР ухвалив: «Приговор военного трибунала Одесской железной дороги от 12 марта 1946 года и определение Военной железнодорожной коллегии Верховного Суда

СССР от 2 августа 1946 года в отношении Пляченко Любови Кондратьевны и Гавриковой Ирины

Иосифовны отменить и дело о них производством прекратить за отсутствием в их действиях состава преступления».

Перегорнемо поживклі сторінки справи у пошуках підтвердження «антирадянської» діяльності засуджених. Ось дівчата говорять про те, що замість премій балеринам гроші краще було б витратити на літаки для армії. Ось переповідають слова Черчилля про те, що люди у СРСР мають вигляд жебраків, але все ж ходять із портфелями. Згадують, що до введення російських військ у Фінляндію там не було крадіжок. Що перед війною наш уряд відправляв до Німеччини хліб та жири, завдяки чому рівень життя у СРСР різко погіршився. І тому подібне. Скаржились вони й на податок на бездітність, на нестачу одягу. Тобто описували економічну ситуацію того часу. Голод 1947 року, офіційно визнаний радянською історіографією, – об'єктивне підтвердження тому. Схоже, отримуючи калорійні пайки та речове забезпечення, слідчі не відчували проблем населення країни і просто відпрацьовували завдання влади про викриття «антирадянського елемента».

У більшості подібних справ, окрім належних процесуальних документів, зазвичай є папери чи інші матеріали, що несуть певну особистісну характеристику засудженого або віддзеркалюють якусь рису часу. У цій справі знаходимо два такі факти. Лист Гаврикової з табору до матері та протокол особистого трусу Пляченко. Аркуш листа складено трикутником, як складали свої листи солдати-фронтовики Другої світової війни. На ньому стоїть штамп «Просмотрено военной цензурой». На щастя, забуте, а для більшості читачів – незнайоме явище.

У протоколі зазначено, що у Пляченко вилучено службове посвідчення №16819, видане 08.05.1944 р., та комсомольський квиток №16615141, виданий 15 вересня 1944 р. Знам'янським МК ЛКСМУ.

Тобто дівчина пішла працювати одразу після визволення території від окупантів, вступила до комсомолу, що аж ніяк не може свідчити про її антирадянські погляди. Незважаючи на це, слідство вирішило інакше. Комсомолку посадили.

Тому й у заголовок винесено рядок із відомого вірша Павла Тичини («Пісня трактористки», 1933 рік).

НЕБЕЗПЕЧНІ ПРОГУЛЯНКИ ОКОЛИЦЯМИ⁶⁴

Мешканці нашого міста люблять рідні краєвиди. На час описуваних подій зелена зона ще не була вщерть захарашена пластиковим будівельним та сміттям. Тобто, погуляти, подихати свіжим повітрям навіть у межах міста, було де. Так і зробив один чоловік у вересні 1937 року, обравши для свого променаду того дня околицю Старої Балашівки, де вода з водосховища міської електростанції живописно стікає річищем Інгула, утворюючи невеличке озерце. Місцеві тут купаються, ловлять рибу, просто відпочивають на березі. Гребля водночас є залізничним мостом, яким інколи прогуркотить потяг, додаючи елемент індустріальності загалом дуже ідилічному пейзажу.

Отут і з'являється інтрига, прихована у словах «гребля» та «міст», бо вони означають важливі промислово-транспортні об'єкти, до того ж вразливі у диверсійному сенсі. Чи керувався згаданий вище чоловік, красою краєвиду, чи рівнем диверсійної доступності споруд народно-господарського комплексу? Загальна шпигуноманія, яку старанно насаджували у свідомості радянських людей, дає відповідь на питання.

Процитуємо протокол від 24 вересня 1937 р. допиту свідка цього епізоду та, на нашу думку, безпосереднього винуватця подальшого комплексу подій, Лахмана Петра Івановича, 1916 р.н., техніка-нормувальника заводу «Червона Зірка» (стиль та помилки оригіналу збережено – прим. авт.): *«24 сентября 1937 года я, Лахман, ехал на велосипеде к матери, проживающей на Балашовке на ул. Первомайская, дом 32, Лахман Анна Игнатовна. Мой маршрут был мимо плотины районной электростанции г. Кирова. Пе-*

⁶⁴ ДАКО, фонд 8907, опис 2-р, спр. № 4984-п

реехав речку мимо плотини, я заметил не известного мне человека, стоявшего у плотини со стороны Балашовки который тщательно осматривал плотину и местность э.станции и балашовского моста.

Этот чисто одет с портфелем человек для меня был подозрителен но я проследовал мимо его, а поприезде к матери рассказал ей. Мать сказала что это надо проверить.

Я оставил велосипед, а сам ушёл обратно к плотине и этот человек с портфелем прохаживался по тому же месту где я его видел 30-40 минут тому. Я начал идти к охраннику КРЭСа на плотине но он меня не подпустил после чего я его пригласил к себе и высказал подозрения.

Я и охранник Белик задержали не известного доставив его в коммандатуру охраны КРЭСа где неизвестный себя назвал Бутми-де-Кацман Андрей Васильевич...

При задержании Бутми выбросил не известный предмет из кармана, что ни я ни охранник не видели, а видели мальчики настигшие происходящее задержание и якобы проходящие девушки подняли эту выброшенную вещь кто они я не знаю» [а. с. 11-12].

Не можна відмовити «товарищу» (ну не «пан» він і аж ніяк не «добродій»!) Лахману у наявності у нього розвиненого почуття класової правосвідомості: одразу за портфелем розпізнав шпигуна та ще й з подвійним прізвищем! Та й мама молодець: порадила синові перевірити незнайомця. А той ще й із кишені щось підозріле викинув, вражина; правда, що саме – ніхто до пуття не бачив та ще й не знайшов, але ж викидав-таки!

Заради об'єктивності слід визнати, що і гребля, і міст дійсно являють собою важливі господарські споруди. Вони й насправді можуть стати цілями диверсій із боку можливого противника під час військових дій, от тільки чи в такий дилетантський спосіб доцільно проводити їх розвідку?

Затриманим виявився Бутмі-де-Кацман Андрій Васильович, який, за даними анкети арештованого та протоколу допиту від 25 вересня 1937 р., народився 03.09.1892 року у Москві, мав вищу освіту (педагог-математик), прибув до Кіровограда (на той час

Кірово) з Одеси, тимчасово не працював, проживав за адресою вул. Гоголя, 32. Склад сім'ї: жінка, Ванда Костянтинівна (дів. Пекарська), 1893 р.н., доцент хімії Одеського медіну; донька, Ванда Андріївна, 1919 р.н., навчається у будівельному інституті м. Одеси; донька, Вікторія Андріївна, 14 років, навчається у школі [а. с. 7-8]. З подальшого стає відомим, що фігурант певний час викладав математику та механіку в Одеській артилерійській школі та інституті інженерів водного транспорту, в 1931 році був звинувачений як учасник контрреволюційної офіцерської організації та за постановою Особливої наради при ДПУ зісланий на 5 років до Північного краю. Відбував заслання у м. Котлас, потім у сел. Вохма, де працював у школі за спеціальністю до січня 1936 року.

У червні 1936 року повернувся до Одеси, проживав з родиною, працював за спеціальністю на факультеті особливого призначення до серпня 1937 року, коли йому було міліцією заборонено проживання у прикордонній смузі. Бутмі переїхав до Кіровограду, проживав спочатку у готелі «Палас», потім винайняв приватне житло (до речі, поблизу того самого місця, де його було затримано як шпигуна). У працевлаштуванні йому відмовляли з приводу судимості, жив на гроші, що присилала дружина.

Своє перебування поблизу греблі електростанції та залізничного мосту пояснював прогулянкою, будь-яку шпигунську та диверсійну діяльність категорично заперечував [а. с. 9-10]. Втім, що ці заперечення проти залученої до справи такої «вагомої» довідки: *«СПРАВКА компрометирующих материалов на Бутми-де-Кацман. В Кировском горотделе НКВД состоит на учёте БУТМИ-ДЕ-КАЦМАН Андрей Васильевич, 1892 г.рожд, ур. г. Москвы, преподаватель, проживающ. по ул Гоголя № 32.*

Бутми-де-Кацман в 1931 г. был осужден, как член контрреволюционно-офицерской организации, и отбыл ссылку возвратился в Кирово в 1936 г., где в настоящее время проводит контрреволюционную разложенческую работу среди населения.

Кроме того его практические действия подозрительны по шпионажу» [а. с. 2].

Цей «шедевр контррозвідувального аналізу» склав «пом. оперуполномоченный 3 отд. УГБ сержант госбезопасности Мазниченко», погодив «начальник 3 отдела УГБ, сержант госбезопасности Козинец», а затвердив начальник Киргоротдела НКВД лейтенант госбезопасности Шевченко. Прізвища цих людей варто запам'ятати, оскільки саме їхніми зусиллями засідання «трійки» при УНКВС по Миколаївській області 8 грудня 1937 року (протокол № 23) звинуватило Бутмі-де-Кацмана Андрія Васильовича у тому, що він «в прошлом состоял в к.-р. – военной офицерской организации, за что был судим в 1931 г., приговорён к 5 годам ссылки на Север. В 1937 г. в шпионских целях совершил зарисовку Кировской электростанции, имеющую оборонное значение на военный период времени. Проводил к.-р. разложенческую работу среди населения.

Виновным себя не признал. Арестован 3 декабря 1937 г., содержится в тюрьме г. Кирово» та засудило «заключить в исправтрудлагерь сроком на десять лет» [а. с. 16]. Зважте на дати: 3-8 грудня 1937 р. та на цифру «16». Вони досить промовисто свідчать на користь швидкості «меча правосуддя».

Загалом же у цій справі 109 аркушів. Це листи з/к Вятського табору НКВС Бутмі до різних інстанцій із проханням перегляду його так званої «справи», скарги його дружини, довідки-характеристики, матеріали повторних допитів учасників подій. Цікаво, що за свідченнями охоронця електростанції прилегла до її греблі та залізничного мосту територія забороненою зоною не вважалась, ніякого маркування з цього приводу не мала. Місцеві мешканці вільно там відпочивали. Факт позбавлення якогось невідомого предмету фігурантом справи викликає сумніви навіть у самого ініціатора його арешту Петра Лахмана, а щодо якихось дівчат, які це начебто бачили, та хлопця, який цей предмет підібрав, то це взагалі НІЧИМ не підтверджено. І тим не менш, у серпні 1940 року при перегляді справи слідчий слідчастини УДБ УНКВС по Кіровоградській обл. Анзимиров визнає Бутмі-де-Кацмана соціально небезпечним та рекомендує залишити у силі рішення

«трійки» від 08.12.1937 р. Його висновок підтримав начальник слідчої частини мол. лейтенант держбезпеки Сиром'ятников та затвердив начальник УНКВС по Кіровоградській обл. капітан держбезпеки Небораков.

Справу було переглянуто військовим трибуналом Київського військового округу 8 січня 1960 року. «Постановление от 8 декабря 1937 года отменено и дело прекращено. Бутми-де-Кацман А.В. реабилитирован» [а. с. 109]. Членам сім'ї було повідомлено, а от як склалася доля самого Андрія Васильовича, якого лиха година звела на зелених берегах тихого Інгулу з політично пильним та принципово налаштованим проти портфелів молодиком, невідомо. До речі, Лахман Анна Гнатівна, 1890 р.н., на допиті у якості свідка 28 листопада 1959 р. не пригадала епізод із затриманням її сином поблизу греблі електростанції підозрілого чоловіка, тільки повідомила, що її син, Лахман Петро Іванович, член КПРС, який працював на заводі «Червона Зірка», а пізніше у редакції газети, був під час тимчасової окупації території міста розстріляний німцями за участь у підпільній партизанській організації.

Дозволимо собі одне блюзнірське (на перший погляд) питання: там «контрреволюційна офіцерська організація», тут «підпільна партизанська організація», а чи не схожі методики спочатку «створення», а потім і «розкриття» організацій ворожої спрямованості?

І ще: і не міг би Андрій Васильович «постепенно», як кажуть у Одесі, гуляти Дерібасівською з жінкою та доньками? Краєвидів Кіровограда забажалось?

ГОЛОКОСТ ПО-РАДЯНСЬКИ?

Жінку на фото важко назвати привабливою чи навіть просто такою, що впадає у око. Звичайна жінка, яких багато, які живуть та працюють поруч із нами, виховують дітей та онуків. Жінці на фото – 36 років, хоч виглядає вона старшою. Це Віра Соколовська, 1901 року народження. Вона народилася у Іркутську, де її батьки відбували своє перше заслання як члени РСДРП – Російської соціал-демократичної робітничої партії, попередника ВКП(б) та КПРС. Ця організація 1903 року розділилась на дві фракції – більшовиків і меншовиків. Останні сповідували більш демократичні ідеї, обстоювали ширшу опору на інтелігенцію, не сприйняли «наганно-маузерний» метод колективізації та індустріалізації тощо. Більшовики їх за це критичували, а коли забрали реальну владу й силу, то почали за прикладом царського уряду репресувати своїх політичних опонентів.

Віра Соколовська проживала в Одесі з 1902 року, закінчила жіночу гімназію, наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. навчалась на природничому факультеті Одеського університету, відвідувала місцевий клуб меншовиків, де слухала лекції та доповіді. Пізніше вступила до партії меншовиків. Її мати – домогосподарка, а батько, Соколовський Ілля Львович, до 1904 року був членом РСДРП (меншовиків), потім із партійної роботи пішов та займався журналістикою у газеті «Одеські відомості».

За участь у роботі меншовистської організації Соколовську в ніч на 25 квітня арештовують та направляють на заслання до В'ятки терміном на два роки (зауважте, які ліберальні були спочатку більшовики!). 1924 року до заслання у Ташкент строком на 3 роки потрапляє її батько, тому через закінчення терміну свого покарання Віра переїздить до батьків у Ташкент, де знайо-

миться із засланим меншевиком Даєнманом Зейликом Самойловичем та виходить за нього заміж.

У Ташкенті того часу проживало багато меншовиків, за спілкування з якими Соколовську арештовують повторно й залишають на засланні у Ташкенті до 1929 року. Вона прожила в Ташкенті до 1931 року, чекаючи на закінчення терміну заслання чоловіка, а потім разом із ним їде на Урал, до міста Шадринськ, за місцем чергового «туру» свого батька.

Сім'я проживала у Шадринську до 1934 року, потім виїхала до Одеси, де їм відмовили у прописці, і переїхала до Кіровограда. Житло винайняли, а от із роботою не складалось: вони ж бо родичі «трижды презренного врага народа Троцкого» (саме так написано у справі!) [а.с. 30-65].

Соколовську та Даєнмана арештували влітку 1938 року, звинувативши у антирадянській пропаганді та агітації. На час арешту у Соколовської було двоє дітей, Євген, 7 років, та Олександр, 9 років.

Чесно кажучи, меншовикам, незалежно від їх національності, було що закинути своїм колишнім однопартійцям: провали при проведенні колективізації та індустріалізації, голод та розруха на просторах величезної країни, викорінення політичного плюралізму та пригнічення будь-яких проявів суспільного життя, несанкціонованих радвладою та компартією, недолуга та авантюристична зовнішня політика держави тощо.

Подібну критику вважали «антирадянщиною» та реагували на неї просто: звільнення з роботи, заслання, арешти. Увесь цей перелік сповна відчула на собі єврейська сім'я Соколовських. На допитах Віра Соколовська називала людей, із ким контактувала й була знайома (Локерман, Цейтлін, Янкелевич, Кейліс, Малкіна, Гезенцвейг, Левін, Резуль, Штерн, Якобсон, Брук, Заславський та ін. [а.с. 73-78]). Всі вони – члени меншовистської партії, але біль-

шість із них заперечували свої антирадянські погляди, тим більше – проведення антирадянської агітації.

Чи можна у це вірити? Всупереч постійним заявам слідчих на кшталт *«следствие располагает неопровержимыми документами и уликовыми данными о том, что вы являетесь участником анти-советской меньшевистской организации»* [а.с. 116], *«меньшевистского подполья»*, *«меньшевистского центра»* [а.с. 33-39 та багато інших], жодних документальних підтверджень цьому в справі немає. Звинувачення було частково побудовано на матеріалах допитів Кейліса Йосифа Яковича, який помер у кіровоградській тюрмі 28 липня 1937 р. [а.с. 152-а].

Єдиний об'єктивний пункт «звинувачення» Соколовської – її родинний зв'язок із Л. Троцьким: *«Подтверждаю, что я являюсь племянницей Троцкого, но антисоветской работой я не занималась»* [а.с. 39]; *«сестра моей тётки Бронштейн-Соколовская Мария Львовна проживает в г. Кировограде, Карла Маркса, 4, у которой содержатся на воспитании двое детей младшей дочери Троцкого – Нины Львовны – сын Лев Невельсон в возрасте 17 лет и дочь, Валентина Бронштейн в возрасте 13 лет»* [а.с. 87]. Будь-який зв'язок із Троцьким та його однодумцями на території СРСР Соколовська заперечувала, а підтвердити та довести свою точку зору слідству не вдалося, тим не менше, читаємо у звинувачувальному висновку:

«Обвиняются: 1. Соколовская Вера Ильинична, 1901 года рождения, уроженка г. Иркутска, еврейка, гр-ка СССР, служащая, б/п, дочь видного меньшевика, племянница врага народа Троцкого, до ареста работала бухгалтером в 11 и 16 школах г. Кировограда, проживала в г. Кировограде, в том, что она являлась активной участницей меньшевистской контрреволюционной организации, в прошлом за антисоветскую агитацию имела две ссылки.

В Кировограде с 1934 г. по день ареста состояла участницей меньшевистской подпольной организации, где вела активную контрреволюционную деятельность, направленную против политики Коммунистической партии и Советской власти... виновными признали себя частично, в том, что они собирались на квартирах и

опошлияли политику партии. Участие в подпольной меньшевистской организации отрицают» [а.с. 215-218].

Кіровоградським обласним судом Соколовська та її чоловік Даєнман були засуджені за ст.ст. 54-10, 54-11 КК УРСР до 8 років виправних таборів кожен, а після відбуття цього терміну за приналежність до меншовистської організації постановою «Особого совещания МГБ СССР» від 09.02.1949 р. знову на заслання терміном на 10 років.

Постановою кіровоградського обласного прокурора від 07.07 1989 р. Соколовська та її чоловік реабілітовані. Подальша їхня доля невідома, а от відомості про долю їх родичів нам вдалося знайти у спогадах М. Штейнберг.*

У червні-липні 1941 року Штейнберг утримувалась у кіровоградській в'язниці, у складі великого пішого етапу йшла на схід країни. Далі – просто цитати з її спогадів: *«После Аджамки я 30 километров тянула за собой мою сокамерницу Соколовскую Это была старая женщина, лет под семьдесят, совершенно седая, ярко выраженного еврейского типа. Она была рафинированной интеллигенткой. Она приходилась родной сестрой первой жене Троцкого. Только потому её и посадили... Ей было очень трудно идти. Она цеплялась за меня и всё время говорила про свою 15-летнюю внучку, с которой жила. Последним страхом в жизни Соколовской был страх, что эту внучку тоже возьмут. Мне было тяжело тащить её за собой, и я сама стала падать. Она говорит: “Ну, отдохни немного, я пойду одна”. И тут же отстала на два метра. Мы шли последними. Когда я почувствовала, что она отстала, я обернулась, хотела взять её – и увидела, как её убили. Её закололи штыком. Со спины. Она не видела. Но, видимо, хорошо закололи. Она даже не шелохнулась. После я думала, что она умерла более лёгкой смертью, чем все остальные. Она не видела этого штыка. Она не успела испугаться»* [стор. 168-169];

---

* ПАМЯТЬ. Исторический сборник. Выпуск первый. – Москва, 1976. – Нью-Йорк, 1978.

«Да, я могу повторить, что в нашем этапе, в основном, погибали мужчины. Помню ещё одного из них, Седого. Он был до революции редактором газеты "Одесские новости". Когда его взяли, ему было уже далеко за семьдесят – он был глубокий старик. И меня поразило, с какой заботой относилась к нему молодёжь. Его всё время вели под руки, поддерживали по двое. Вели эстонцы, латыши... То ли это были сокамерники, то ли нет – мне трудно сказать, какое это было знакомство. Я не могла выйти из рядов, чтобы с ним познакомиться, но я знала, что это – Седой. Я его всё время видела.

...Его доби́ли, когда выбилась из сил молодёжь, когда никто не мог тащить никого и ничего» [стор. 178].

Мені віриться, що після ознайомлення з цією історією багато читачів визнають нагальність потреби повного зречення від більшовистської ідеології та політичної практики й усвідомлять правильність відмови від топонімів, у яких увічнені імена Леніна, Сталіна, Кірова тощо.

«ВОРОГИ–ГУМАНІСТИ»

Наведемо історії двох мешканців м. Кіровограда, які поєднані приналежністю до гуманної професії.

Огнівцева Софія Вікторівна народилась 1904 року у м. Кіровограді (на той час Єлисаветград) у сім'ї священика. У неї було двоє сестер (Тетяна та Олена) та четверо братів. Старший брат Борис загинув на імперіалістичній війні, брат Микола повернувся з фронту 1918 року, але був розстріляний червоними (за участь у міфічній контрреволюційній організації, придуманій кіровоградською ЧК – прим. авт.). Брат Олександр служив у міліції та був убитий бандою Марусі Нікіфорової, брат Володимир пішов із червоними та був вбитий під Кіровоградом ⁶⁵ [4, с. 12].

З 1920 року Огнівцева працювала у першій радянській лікарні спочатку медсестрою, потім лікпомом, а з 1937 року, закінчивши Дніпропетровський медінститут – лікарем. Цікаво, що кримінальну справу на Огнівцеву за ст. 54-10 було заведено 22 червня 1941 року [4, с. 2-6] на підставі поданої до органів держбезпеки іще 22 травня 1939 року заяви громадянки Соцької Антоніни Олександрівни, 1914 року народження, про антирадянські висловлювання Огнівцевої [4, с. 20-24].

У травні 1939 року Соцька, тоді практикант-медик, чула, що Огнівцева говорила, що *«в старое время рабочим и крестьянам лучше жилось, всего было вдоволь, а теперь рабочие ходят босые и голодные, а хлеб увозят за границу для того, чтобы немцы с нами не начали войны»* [4, с. 23]; Огнівцева звинувачувала у всьому *«вождя партии тов. Сталина»* та жалкувала, що *«нет такого человека, который бы убил Сталина, тогда бы лучше жилось рабочим и крестьянам»*; вона також заявляла, що *«Советская власть хорошая только для евреев и она есть еврейская»* [4, с. 24]. Коли

⁶⁵ ДАКО, фонд 8907, оп. 2-р, спр. № 3033

Соцьку передопитали у травні 1941 року, вона підтвердила зміст своєї заяви від 1939 року.

У справі було викликано та 18 червня 1941 року допитано єдиного свідка, Фрідман Рахіль Мойсеєвну, 1916 р.н., старшу медсестру 1-ої радлікарні, яка не змогла підтвердити ворожі або антисемітські висловлювання Огнівцевої⁶⁶.

27 липня 1941 року (за 9 днів до вступу німецьких військ до Кіровограда) начальник Управління НКВС по Кіровоградській області Небораков затвердив звинувачувальний висновок у справі Огнівцевої (ст. 54-10, ч. 1 КК УРСР), у якому, зокрема, зазначалось: *«Проведенным по делу расследованием установлено, что Огнивцева София Викторовна, дочь священника, судившегося за антисоветскую деятельность в 1935 году к 3 годам лишения свободы, вторично репрессирован в 1941 г., один из её братьев расстрелян советскими войсками за контрреволюционную деятельность в г. Елисаветграде.*

Будучи антисоветски настроенной, Огнивцева С. В. клеветала и высказывала антисоветские взгляды по адресу Советской власти, клеветала и высказывала террористические намерения по адресу руководителей партии и правительства. Допрошенная в качестве обвиняемой, Огнивцева С.В. в предъявленном обвинении виновной себя не признала». Справу передбачалося передати на розгляд Особливої наради при НКВС, але наступ німців уніс свої корективи: в'язнів кіровоградської тюрми було відправлено у східні райони країни. 1 грудня 1941 року в Усть-Каменогорську місцеве Управління НКВС визнало, що *«данных, изобличающих Огнивцеву в контрреволюционной деятельности, не добыто».* Огнівцеву було звільнено⁶⁷.

Колегу Огнівцевої по 1-й радлікарні м. Кіровограда – лікаря Чвалінського Адама Ансельмовича, 1872 року народження, було схоплено трохи раніше, 1 червня 1938 року, та й обвинувачення

⁶⁶ ДАКО, фонд 8907, оп. 2-р, спр. № 3033

⁶⁷ Там само.

проти нього були висунуті більш серйозні: «Является участником польской боевой националистической организации в г. Кирово, проводит активную националистическую контрреволюционную деятельность, занимается шпионажем и подготовкой боевых повстанческих кадров на случай войны в тылу Красной Армии»⁶⁸. При трусі у Чвалинського було знайдено та вилучено старий клинок шаблі, (бо що ж то за повстанець без зброї!). Вже на грудень 1938 року слідство спромоглося відмовитись від звинувачення Чвалинського у шпигунстві (ст. 54-6 КК УРСР), залишивши тільки «популярну» ст. 54-10 (антирадянська діяльність)⁶⁹. З виявленням доказів не складалося, тому терміни слідства двічі продовжувались; справа двічі поверталась до УНКВС по Кіровоградській області для перегляду та дослідження [5, с. 25]. 4 січня 1939 року Чвалинського було звільнено на підписку про невиїзд (поодиноке явище для того періоду, що практично підтверджує безпідставність висунутого звинувачення)⁷⁰.

І на допитах, і у судовому засіданні Чвалинський А. А. не приховував того, що, будучи поляком за національністю, пишався мовою, історією, літературою своєї батьківщини, але проведення антирадянської агітації заперечував. Намагаючись довести обґрунтованість арешту Чвалинського, слідство оперувало такими «компрматеріалами»: фігурант походить із сім'ї дворян, його старший син, Владислав Адамович, заарештований у вересні 1937 року у Запоріжжі «за контрреволюционную работу» (сутність звинувачень не вказано), а синова дружина виявилась італійкою (дід по батьку переїхав до Росії свого часу)⁷¹. Крім того, удова старшого брата Чвалинського 1935 року нелегально виїхала проживати у Польщі⁷².

⁶⁸ ДАКО, фонд 8907, оп.2-р, спр. № 747

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Там само.

⁷² Там само.

Було виявлено іще один «серйозний» факт: у суперечці з тодішнім головлікарем 1-ої радлікарні Рабиновичем Михайлом Семеновичем, Чвалінський зопаду обізвав того словом на означення національності, яке є прийнятним для польської мови, але у мові російській має лайливе значення [5, с. 72-73], що підтвердив Работніков Семен Володимирович, 1904 р.н., єврей, який був присутній при розмові, та Гохман Віра Ісаківна, якій стало відомо про цей факт зі слів Рабиновича ⁷³. Під час очних ставок Чвалінський ці звинувачення заперечував ⁷⁴.

Зі слів самого Чвалінського слідство дізналось, що він був близький до польського націоналістичного руху ще з часів свого навчання у Київському університеті (з 1891 року). Розробляючи цю тему, слідчі радянського органу дізнання настійливо цікавились участю фігуранта у польських організаціях періоду проходження ним служби в армії у Красноярському краї у 1904 році, в Одесі у 1911-1912 рр., у Галіції у 1914-1916 рр. ⁷⁵, ставлячи питання, більш виправдані (судячи за часом подій та їхніми обставинами) для царської охоранки, яка свого часу так само активно боролася з проявами польського (та й будь-якого іншого) націоналізму.

14 листопада 1939 року Кіровоградський обласний суд Чвалінського А. А. виправдав ⁷⁶.

Наведені історії двох представників інтелігенції можуть слугувати підтвердженням до тези про постійний та неослабний контроль за «прошарком» з боку каральних органів СРСР. Заява на Огнівцеву пролежала майже два роки (напевне, за нею «приглядали», але нічого компрометуючого виявити не вдалося), їй було «дано хід» тільки у зв'язку з початком війни та необхідністю «зачистки» населення.

---

⁷³ ДАКО, фонд 8907, оп. 2-р, спр. № 747.

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ Там само.

Лікареві Чвалинському «не повезло» тричі: він не тільки з інтелігенції, але до того ж і дворянин, та ще й поляк за національністю. На щастя, суд зміг розібратися в абсурдності чекістських звинувачень і прийняв чесне й правильне рішення.

Перелік подібних історій достатньо довгий. Зламани долі, а то й відібрані життя представників інтелігенції, носіїв розуму нації, повністю на совісті ідеологів більшовизму та натхнених ними практиків-ремесників із каральних органів, які ревнотно упродовжували у життя думку Леніна про те, що державою може керувати кожна куховарка.

Докурувались...

ДОЛЯ ВЧИТЕЛЬКИ⁷⁸

14 квітня 1944 р. колишнє Витязівське райвідділення Управління НКДБ по Кіровоградській області заарештувало Іванченко Олександрю Михайлівну, 1902 р.н., вчительку Витязівської середньої школи, звинувативши її за ст. 54-10 КК УРСР у антирадянській агітації. Слідством було виявлено, досліджено й доведено «аж» два епізоди цієї самої агітації: восени 1941 року у своїй доповіді на конференції вчителів Витязівського району Іванченко закликала «не цвенькати московською мовою», а вчитись правильно розмовляти літературною українською, при цьому відмовитись від політизації навчальних програм та більше орієнтуватись на західноєвропейську культуру; на уроці з розбору старого гімну «Ще не вмерла...» Іванченко пояснила учням, що текст цього твору було заборонено за радянської влади, оскільки у ньому йдеться про незалежність України, яка при більшовиках була пригнічена, а звільнили її тільки німці [а.с. 3, 22].

Першого чоловіка Іванченко, Семена Івановича, 1933 року було вислано до Архангельської області, з заслання він повернувся 1935 року, а у серпні 1937 його було повторно репресовано: засуджено до 10 років та вислано до Сибіру. Тож недивно, що ставлення Іванченко до радянської влади було недружнім, прихід окупаційних військ вона сприйняла як визволення України від більшовицького гніту та шанс на прилучення до розвинутої цивілізації, про що неодноразово говорила знайомим та колегам [а.с. 11, 12, 16 та ін.]. У процесі слідства Іванченко спочатку свою провину заперечувала, а пізніше визнала: *«В предьявленном мне обвинении по ст. 54-10 ч.2 УК УССР признаю себя виновной в том, что я в декабре месяце 1941 года на районной конференции учителей выступала с докладом антисоветского содержания. В процессе доклада я призывала учителей, чтоб они, т.е., учителя,*

⁷⁸ ДАКО, справа № 2066

говорили на українском языке, призвала отбросить московский язык, а ориентироваться нужно на западноевропейскую культуру, подалше от политики в преподавании, при большевиках в программах школ было много политики, тем самым перегружали программы, сейчас нужно строить метод преподавания по немецкой структуре и прививать любовь детям к природе и освободителям Украины от большевиков – немцам» [а.с. 12].

Військовий трибунал військ НКВС по Кіровоградській обл. у закритому засіданні 22 липня 1944 року засудив «Иванченко Александру Михайловну на основании ст.54-10 часть 2 УК УССР к лишению свободы с отбытием в исправительно-трудовых лагерях сроком на 10 (десять) лет; на основании ст. 29 п.п. «а», «б», «в» УК УССР лишитъ прав сроком на 5 лет и конфисковать лично принадлежащее осужденной имущество» [а.с. 42].

Іванченко О.М. реабілітовано постановою президії Кіровоградського обласного суду від 21 березня 1990 року [а.с. 50-51], але відомостей про повідомлення про це їй або її рідним у справі немає.

Здається, що колишній Витязівський район нашої області може заявити про свій внесок до справи пропаганди української мови, деполітизації навчальних програм та орієнтації на цінності європейської культури. Текст «Ще не вмерла...» став державним гімном України, ми все менше «цвенькаєм московською мовою», а от процес долучення до європейських цінностей затягується. Чи то народ їх не розуміє, чи то не сприймає, чи то зовнішнього впливу чекає...

А, може, долю Іванченко боїться повторити?

НЕПОШИРЕНЕ ПРИЗВИЩЕ, АБО ЯК ПРАЦЮВАЛА КОНТРРОЗВІДКА

Український антропонімікон (себто система власних імен людини, її склад, джерела та способи творення, функціонування у соціумі) є одним із найвиразніших у світі. Тільки пригадайте цікаві імена, прізвиська та прізвиська своїх знайомих! А от контррозвідка, як це й зрозуміло з самої назви, має діяти проти розвідок противника, виявляючи та знешкоджуючи співробітників та агентів ворога. Яким чином ці твердження поєднуються у статті?

Дуже просто: 11 лютого 1944 року контррозвідка затримала мешканку м. Кіровограда Одарку Вовторник, 1912 р.н., молдаванку, ур. с. Грузьке, малописьменну, безпартійну, звинувативши її у тому, що *«в период временной оккупации гор. Кировограда немецкими войсками имела тесную связь с офицерами немецкой армии, с ними у себя на квартире сожительствовала, была арестована немецкими карательными органами СД, освобождена по неизвестным причинам. На квартире на видном месте хранила портрет Гитлера и много разных белогвардейских контрреволюционных газет. Вовторник Д.И. подозревается как агент немецких разведывательных органов»* [а.с. 4]. Ну звісно ж, саме так і мав поводитись справжній таємний агент каральних органів ворога: повісити замість ікони портрет Гітлера, потрапляти під арешт до тих же самих каральних органів, а потім підозріло-таємничим чином звільнитися. А щоб жодних сумнівів щодо шпигунства – ще й газетки білогвардійські розповсюджувати.

Місто щойно звільнили від німецько-фашистських окупантів, тож серед маси інших задач нагальним було і завдання виявлення диверсантів, терористів та шпигунів ворога, а також їхніх можливих посібників серед населення міста. Про бідолашну Одарку повідомив контррозвідку пильний старшина-моряк, який, зайшовши до неї у помешкання, побачив на стіні портрет Гітлера, а біля

грубки – декілька газет періоду окупації. Старшина почав виявляти жінці «знаки уваги», а коли та йому відмовила (у протоколі судового засідання написано простіше («не дала» [а.с. 40])) – пішов зі своєю образою та патріотизмом до відповідних органів.

У ході слідства (з 08.02.1944 р. по 26.05.1944 р.!) встановлено, що у період тимчасової окупації міста, не маючи засобів для існування, Вовторник влаштувалась прибиральницею до німецької військової частини (та містилась у будівлі сучасного міського військомату). Саме з безгрошів'я вона прала білизну німецьким солдатам, що стояли в неї на квартирі, та брала від них продукти та речі. З одним із них вона була певний час близькою. Цей солдат на ім'я Карл був водієм вантажівки, працював на будівництві.

Одного разу Одарку німці навіть арештували й протягом шести днів (*порівняйте терміни слідства!*) утримували у в'язниці: хтось порізав та вкрав телефонний провід до комендатури, що йшов її подвір'ям. Може, це був акт звитяги партизанів або підпільників, а може хтось потребував шматок лінви, щоб білизну сушити. Німецький офіцер через перекладача допитав жінку, з'ясував, що вона не схожа на диверсантку, і відпустив. Ця обставина контррозвідників зацікавила. На допитах Одарку «кололи», щоб вона зізналась, що дала згоду працювати на німецькі каральні органи, намагались вияснити, які «завдання» давав їй водій Карл. Коли зрозуміли сміхотворність своїх версій, зосередили увагу на портреті Гітлера та газетах.

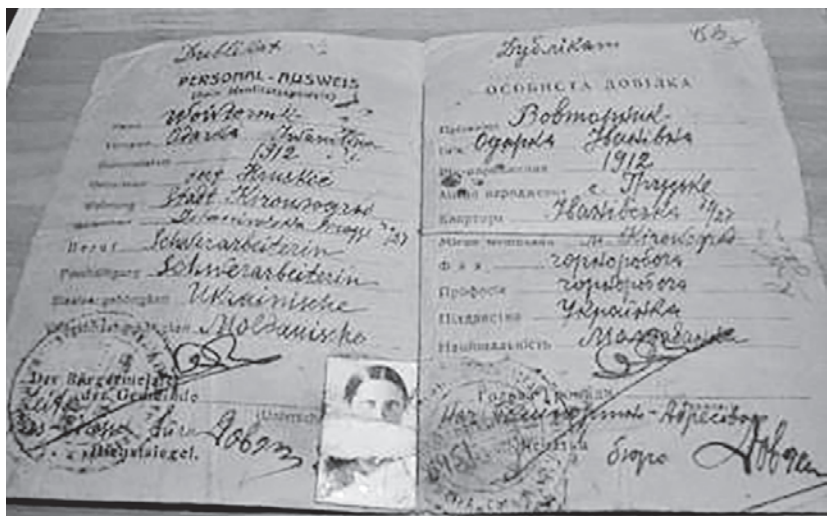
Враховуючи загальноосвітній рівень фігурантки та широко поширену в народі тенденцію чимось прикривати голі стіни, пояснення для портрета знайшлось. Чому саме Гітлера, а не, наприклад, Сталіна чи Черчилля, також зрозуміло і виправдано. З газетами ситуація склалась на користь слідства, бо Вовторник їх таки розповсюджувала. Так сталося, що під час боїв запалала друкарня (Одарка мешкала поблизу). Жінка збрала й принесла додому оберемок газет («для растопки» и «бытовых нужд», як сказано у матеріалах судового засідання [а.с. 26, 40]). Поділилась газетами і з сусідками, тобто, практично «розповсюдила» їх.

Спецколегія Кіровоградського обласного суду 3 червня 1944 року за статтею 54-10 ч. 2 КК УРСР (антирадянська агітація та пропаганда) приговорила Вовторник до 5 років позбавлення волі з поразкою в правах на 3 роки та конфіскацією майна. Судова колегія по кримінальним справам Верховного суду УРСР 27 лютого 1990 року визнала відсутність у діях Вовторник складу злочину та справу припинила. Вовторник реабілітовано.

Справа не містить матеріалів про подальшу долю Одарки Вовторник: невідомо, де та як вона відбувала покарання, чи повернулась додому та скільки ще прожила. Висновки ж із цієї історії напрошуються такі: контррозвідці після звільнення міста легше було «показати роботу» на таких, як Вовторник, ніж вдумливо шукати реального ворога. Матеріали, які навіть на перший погляд не вартували серйозної уваги та які можна було перевірити на місці й спростувати протягом лічених годин, були у роботі протягом трох із половиною місяців; судові органи витратили зусилля на малозначущий об'єкт, а вирок винесено та покарання обрано «под гарячу руку», на емоціях. Постраждала ж проста молода жінка, «провина» якої полягала в тому, що вона залишилась в окупації без елементарних засобів для існування.

Війна до сих пір у пам'яті народній, сприйняття того неоднозначне, але справедливим видається одне: зараз ми не маємо права судити учасників, героїв та жертв тих подій. Вони жили у своєму хронотопі (тобто, часопросторі), який нам об'єктивно не дано осягнути повністю. Хтось пішов до війська добровільно, хтось переховувався по горищах та погрібах. Одні вішали портрет «Гітлера-визволителя», інші потайки молилися на портрет Сталіна, творця Голодомору та ініціатора репресій. У цій битві «портретних ідолів» переміг Сталін. Як результат – голод 1947 року, переселення цілих народів, продовження репресій до середини 1953 року.

Відступаючи, Червона Армія нищила засоби виробництва, запаси продовольства, позбавляючи у такий спосіб цивільне населення шансів на виживання. Коли вона повернулась, то звинувачу-

Довідка (аусвайс) на ім'я Вовторник

Фото німецьких солдатів, які зберігала Одарка

тила сотні молодих кіровоградців зокрема у посібництві ворогові (вони ж бо жили «під німцем»!) і направила їх на передову, замість зброї видавши (і то не кожному!) по червоній зірочці на шапку. Просілі та частково занедбані братські могили поблизу станції Шостаківка нагадують про цих хлопців, частина з яких замерзла на смерть у траншеях у ніч мобілізації, а інші, беззбройні, прийняли смерть у бою, спокутуючи провину тих, хто запевняв, що *«чужой земли мы не хотим ни пяди, но и своей вершка не отдадим!»*. Дослідження останнього часу дають можливість по іншому побачити картину подій воєнного лихоліття, без ідеологічних шор радянської історіографії.

Раніше (до ознайомлення зі справою) прізвище «Вовторник» нами сприймалося як анекдотичне, штучно створене... Проте відносно недавно, на Рівненському кладовищі обласного центру, помічено пам'ятники з ним (станьте спиною до сторожки і йдіть майже до краю кладовища, з правого боку самі побачите). Може, це родичі нашої фігурантки? У будь-якому разі, прізвище непоширене...

НІКОЛИ НЕ ЗДАВАЙСЯ!⁷⁹

Пригадується плакат, на якому лелека заковтнув голову жаби, а та своєю чергою здавлює йому горло передніми лапками. Текст: Never give up! («Ніколи не здавайся!»). Може, й не зовсім доречно спроба гумору, особливо ж коли йдеться про кримінальну справу.

26 грудня 1937 року на Бобровську Марію Іллівну, 1899 року народження, яка проживала у м. Бобринець, вул. Луначарського, 81, чекав неприємний різдвяний та новорічний сюрприз: затримання, обшук та арешт. У матеріалах із її звинувачення написано, що вона – дочка поміщика, колишній чоловік у минулому – білий офіцер, а сама вона *«проводила контрреволюционные разговоры, во время выборов в Верховный Совет, делала контрреволюционные надписи на бюллетенях»* [а.с.2].

В анкеті арештованої зазначено, що її батько володів 500 десятинами землі, мав 20 коней, на підтвердження чого при допиті 17 лютого 1938 року вона заявляє: *«Я дочь помещика, отец мой имел крупное хозяйство. Первый мой муж по профессии учитель, имел высшее образование. Отец в 1928 году раскулачен и в 1932-33 году умер»* [а.с. 11].

Чоловік Бобровської, Федір Семенович, колишній директор радгоспу з розведення свиней «Червона Зірка», арештований органами УДБ НКВС. На допиті 26 грудня 1937 року Бобровській висунуто звинувачення у *«проведении контрреволюционной агитации среди рабочих совхоза, направленной к возбуждению недовольства рабочих против Советской власти, и проведении контрреволюционной похабной надписи на избирательном бюллетене при выборах в Верховный Совет»* [а.с. 9].

За заявою слідчого, *«в проведении похабной контрреволюционной надписи на избирательном бюллетене вы избличаетесь полным сходством почерка на бюллетене и имеющимся в деле образцом*

⁷⁹ ДАКО, справа № 2590

вашего почерка. Следствие требует от вас дать правдивые показания» [а.с. 9]. Оригінал чи фотокопія згаданого напису, матеріали почеркознавчої експертизи у справі відсутні!). Бобровська стверджує: «Виновной себя в проведении контрреволюционной агитации не признаю». Ця фраза буде ще неодноразово повторюватись у варіанті «подтверждаю свои прежние показания о том, что я контрреволюционной пропаганды не проводила».

Бобринець – місто невеличке, там кожна людина на видноті, тим більш жінка колишнього директора радгоспу, тому зі свідками, здавалося б, слідство не повинне було мати проблем. Допитані за цією справою Кравченко, Комар, Борис, Євдотьев та ін. наводили такі висловлювання Бобровської: «При Советской власти до хорошего не доживём: всех честных людей Сталин приказывает расстреливать и расстреливают, обвиняя во вредительстве» (нагадаємо: чоловіка Бобровської було заарештовано саме за шкідництво!); «При царской власти жилось лучше, и люди не голодали и не ходили голые и босые, а при Советской власти, если и дальше так будет, то народ с голода помрёт»; «Что то за Советская власть, которая мучит народ, и как рабочие терпят эту Советскую власть»; «Советской власти долго не существовать, ибо рабочему надоест терпеть нужду» [а.с.15, 17, 20, 21, 22].

Чи має сенс повторювати, що всі ці свідчення Бобровська заперечувала та продовжувала наполягати на своїй невинуватості? До речі, про її власний майновий стан говорить протокол трусу від 26.12.1937 р.: «При обыске в квартире Бобровской Марши изъят паспорт серия ОБ №178634. Больше ничего не обнаружено» [а.с. 5].

Матеріали справи розглядалися у закритому засіданні кримінальної колегії Миколаївського облсуду 20 лютого 1939 року було ухвалене рішення про перевірку результатів слідства. 25 квітня 1939 року УНКВС по Кіровоградській області приймає постанову про подовження строку слідства та, відповідно, про продовження утримання Бобровської під вартою. Тут починаються цікаві моменти: у матеріалах справи підшиті довідки про те, що свідки

Кравченко, Борис, Лакиза «выбыли неизвестно куда», а Халько та Король «в совхозе не работают и не работали» [а.с. 26-30].

Свідок Комар свої покази конкретизувати не зміг, а Євдотьев від своїх практично відмовився. Свідки Микитенко, Панченко, Коваль характеризували Бобровську позитивно [а.с. 31-40].

Слідство робило спроби «зберегти обличчя» й довести матеріали до суду, та вже 2 червня 1939 року було змушене ухвалити «*постановление о прекращении следдела и освобождении арестованного из под стражи*» [а.с.56]. Бобровську звільнено 3 червня 1939 року у зв'язку з припиненням провадження за ст. 197, ч. 2 КПК УРСР, їй повернуто паспорт – № 178634.

Справ, подібних до прочитаної нами, у загальному масиві матеріалів репресій зовсім небагато, їх практично одиниці. Чи можна вважати, що Боровській поталанило? Не зовсім: вона відсиділа з 26.12.1937 р. по 03.06.1939 р., майже півтора року. Країною котилося нічим не виправдане полювання на власний народ, яке пішло на спад наприкінці 1938 – початку 1939 рр.

Співробітники каральних органів, «мисливські собаки» влади, не дивлячись на «підгодіваю» продовольством та речами, бачили й розуміли, у яких важких умовах виживали прості люди. Окрім того, відчувався подих близької війни, а за такої ситуації дратувати свій народ небезпечно. Критичні висловлювання на адресу радвлади у більшості випадків варто було б розглядати як прохання повернутись обличчям до запитів та потреб населення, а не тільки як «*антисоветчину*» та «*контрреволюцию*», але керівна партія, яка проголосила ідею посилення класової боротьби у міру розширення масштабів будівництва соціалізму, зарахувала до категорії «*врагов народа*» значну частину представників саме цього народу. А відповідно до популярної тоді фрази, «*если враг не сдаётся – его уничтожают*».

Але хоч як би там було, а у випадку з Бобровською стійкість духу, ідея «ніколи не здаватися» та міцна хватка на горлі ненажерливого «птаха» перемогли!

I СВЯТО – НЕ СВЯТО...⁸⁰

Історія святкування Міжнародного жіночого дня далеко не одностороння. Нам вона відома у такому варіанті: 1910 року на форумі жінок у Копенгагені німецька комуністка Клара Цеткін закликала світ започаткувати Міжнародний жіночий день 8 березня. Вона мала на увазі, що цього дня жінки будуть влаштовувати мітинги та ходи, тим самим привертаючи увагу спільноти до своїх проблем. Початково свято мало назву «Міжнародний день солідарності жінок у боротьбі за свої права».

Судячи з усього, 8 березня – звичайна політична кампанія соціал-демократів. На початку ХХ століття по всій Європі протестували жінки. Щоб привернути до себе увагу їм достатньо було просто пройти вулицями з плакатами, які містили соціалістичні заклики – і увагу спільноти забезпечено. А вождем соціал-демократичних партій – аргумент у полеміці, мовляв, прогресивні жінки з нами солідарні. 8 березня стало офіційним святом у СРСР 1921 року. Щиро та наївно повірили в нього окремі жінки, розповідь про долю однієї з яких пропонуємо нижче.

Загальновідомо про складнощі та протести населення, на які наразилась Радянська влада при проведенні колективізації сільського господарства. Люди не хотіли колгоспів, боялися їх. Підтвердимо свої слова цитатами з архівної слідчої справи № 11318 з фондів Державного архіву Кіровоградської області: «в колективне будуть все на казарменном положенни, будут общие нары, будут все голодные, не нужен нам коллектив» [а.с. 9]; «сгонят всех и будут кормить с одного котла как скот» [а.с. 7]; «народ глупый, что платит, самообложение не нужно» [а.с. 9]; «деньги от самообложения не на строительство идут, а на выпивку коммунистам и душегубам» [а.с. 7]; «нужно хлеб продавать на частном рынке,

⁸⁰ ДАКО, справа 11318, Максименюк Тодора

государство нам всё рано ничего не даёт» [а.с. 7]. Саме так, за даними свідків, говорили мешканці с. Могильне Єжелік Роман, Яремчук Михайло, Бондар Пилип, який, зокрема, ще 1929 року попереджав: «Хлеб забирают насильно, нам, крестьянам, оставляют ячмень, а пшеницу забирают. Это ишкуродёрство, нас голодом заморят» [а.с. 21].

Розслідуючи справу, слідство встановило, що «гражд. Ежелік Роман Прокофьевич, рожд. 1895г., уроженец с. Могильное Хащеватского района состоял на учёте бывших белых офицеров как подпоручик петлюровской армии, снят с особого учёта 02.12.26 г.» [а.с. 48], отримавши «доказ» класової ворожості противників колективізації. Далі ряд свідків зазначив, що «Ежелік и Яремчук повлияли на Максименюк Тодору, середнячку, которая 10.03 30 г. организовала всех женщин села, с которыми пошла и разбила замки, разобрали коллективные инвентарь и семена. Максименюк являлась организатором разгрома коллектива села Могильное» [а.с. 17, 19].

Як пояснив співробітникам ДПУ свідок Радзієвич: «На торжественном собрании женщин Максименюк выступила с криками и площадной руганью, кричала: «Нас под угрозой сослатъ на Соловки загоняют в коллектив, надо всем выйти из коллектива, ни один чтоб не остался». На следующий день 8 и 9 марта ходила по селу и агитировала: «Нам, жёнам, теперь есть право, надо собратъся, выписатъся из коллектива и разо-братъ всё имущество»; «10.03. с раннего утра бегала по селу, собирала женщин на сход к сельсовету. Собрав женщин, она всё время агитировала за разбор коллектива. В 16 часов того же дня по призыву Максименюк Тодоры все женщины во главе с ней направились к складам коллектива с семенами и инвентарём – начали ломать замки и разобрали семена и инвентарь, также уничтожили все имевшиеся в коллективе списки и отчёты. По инициативе Максименюк в ночь с 10 на 11.03.30 г. была организована охрана у складов коллектива, где ещё осталось часть неразобранного инвентаря. 11.03 Максименюк устроила и организовала демонстрацию женщин по селу Могильное. Во главе с демонстрацией Максименюк отправилась в 3-е земельное общес-

тво, где также были разграблены и разобраны коллективные семена и инвентарь. В тот же день демонстрация направилась в первую земгромаду, но по дороге была задержана милицией и разошлась по домам» [а.с. 23]; за свідченнями Паламарчука, Черчелюка у розборі майна брали участь і інші жінки: Демченко Олександра, Сівач Явдоха, Скрипник Марія, Мальована [а.с. 25-29]. До справи долучено анкету Максименюк: «1900 г.р, середнячка, неграмотная, состав семьи: муж, 58 лет, сыновья – 1 год, 6 лет, 13 лет, 18 лет и 20 лет; до-чери 11 и 16 лет. [а.с. 52]. Заарештована підписала цю анкету трьома хрестиками. Є й довідка сільради: «Довідка №819, 25.03.30 р. Дана в тому, що гр. с. Могильної Максименко Тодора Трифоновна є середнячкою, ЄСПП платить в нормальному порядку в сумі 18 крб. 14 коп. До революції мала біля 5 десятин польової землі, 2 коней, 1 корова, 1 хата, клуня. В цей мент має 8.05 десятин польової землі, хата, клуня, 9 єдаків, 2 лошат, ви-борчих прав не позбавлена» [а.с. 33].

Здобуті слідством матеріали узагальнено у звинувачувальному висновку: «В средних числах марта м-ца 1930 года в Хащеватском районе Первомайского округа на почве коллективизации в ряде сёл, как то Могильное, Бандурово, Котовка, Будённовка и др., возникли массовые волынки, выразившиеся в разборе коллективного имущества, обобществлённых семян, требовании возврата паёв из буряковых т-в, роспусков с/с и выборов старост. Нити этих волынок перебросились в Хащеватский р-н из соседнего Тульчинского округа, где были в ряде сёл избраны старосты, волынки перерастали в вооружённое сопротивление»...

Така ж «кулацкая группировка» виникла й у с. Могильному, «указанная группа кулаков и подкулачников, Ежелик Роман, Яремчук Михаил, Бондарь Филипп, Максименко Федора и Лозинский Емельян, ставящая себе цель сорвать колхозное движение по селу Могильное Хащеватского р-на, проводила активную к.р. работу среди населения, в результате чего 10.03 с.г. в с. Могильное возникла массовая волынка женщин, которая привела к окончательному развалу коллективизации в селе» [а.с. 54]. Слідство просило Єжеліку

– розстріл, Яремчуку та Лозинському – по п’ять років, Бондарю й Максименюк – по три роки концтаборів [а.с. 57].

Вже 12 квітня 1930 р. судова трійка при Колегії ДПУ УРСР ухвалила: «Максименюк Федору Трифоновну заключить в концлагерь сроком на три года, считая срок с 11.03.30 г.»; Єжеліка, Лозинського, Яремчука присудили до п’яти років кожного, Бондаря звільнили, справу щодо нього без пояснення причин провадженням припинили [а.с. 58].

Максименюк реабілітовано 04.05.1989 р. [а.с. 62], а от Єжеліку Роману Прокоповичу повезло менше: він затримався у місцях позбавлення волі, де й був розстріляний 1942 року. Мабуть, пригадали йому погони підпоручика петлюрівської армії.

Ось таким бойовим видався Міжнародний жіночий день 1930 року у с. Могильне: тут і демонстрація жінок, і боротьба за свої права, політичні й майнові. Тільки ж не врахували учасниці дійства активності радянської каральної системи, що твердо й непохитно стояла на сторожі лінії партії в ім’я примарних ідеалів теоретиків від марксизму, які пояснювали всі свої дії прагненням добробуту трудящих. До речі, у справі немає даних про долі Максименюк, Яремчука, Лозинського після засудження.

Чи повернулись вони з концтаборів, як склалися їхні подальші життя, яка доля їхніх дітей?

ГРОШІ НА ПАМ'ЯТНИК

Відома фраза про те, що чекіст – людина з холодною головою, гарячим серцем та чистими руками звучить як переможні литаври після доповіді на професійному святі. Втім, архівні документи не завжди свідчать на користь цього висловлювання. Ми жодним чином не маємо на меті принизити честь, професіоналізм та гідність багатьох відданих співробітників спецслужб, просто пропонуємо читачеві самостійно оцінити діяльність «озброєного загону партії» по виконанню окремих розпоряджень свого «командира».

30-ті роки минулого століття – час непростий не тільки для нашої країни. У світі – Велика депресія, шалена інфляція, масове безробіття. На наших теренах – колективізація та розкуркулення, інтенсивна індустріалізація країни, канун Голодомору. Економічні проєкти більшовиків виснажують і без того змучене населення, за безцінь йде за кордон хліб, держава допродує музейні цінності, а грошей урядові все бракує.

Споконвіку у подібних історичних ситуаціях починали «трусити» євреїв. Саме у такий спосіб визискували кошти на хрестові походи тисячу років тому, саме до цієї методики вдалась радавлада для фінансування свого «хрестового походу» за створення «великої держави робітників та селян». Не будемо надмірно узагальнювати цю практику, обмежимося цитуванням декількох реальних історій, які мали місце на території Гайворонського та Новоархангельського районів у той час Одеської, а нині Кіровоградської області.

У ході планового опрацювання матеріалів фонду архівних слідчих справ, переданих до Держархіву області з Управління СБУ нами було виявлено декілька десятків справ, що привертали увагу тим, що були дуже тонкими, усього по 5-7 аркушів у кожній. З'ясувалось, що це матеріали періоду осені 1932 року, коли Первомайське райвідділення Державного Політичного Управління УРСР, зокрема, провело масовану кампанію з вилучення валюти

та цінностей у місцевих мешканців єврейської національності. Справи оформлено стандартно, що покажемо на прикладі справи № 7981-фпд від 1932 року на Гуральника Сруля Янкелевича, 1891 року народження, уродженця та мешканця м. Хашувате, єврея, з домашньою освітою, непрацюючого. У постанові про початок слідства зазначено, що злочинна діяльність гр. Гуральника – «хранение иностранной валюты и золота, ст. 56-27 УК УССР» (а.с. 1), запобіжний захід – утримання під вартою. Далі – анкета (а.с. 2), протокол допиту, під час якого Гуральник пояснив, що має вдома особисто своїх 5 карбованців золотом, *«а десять руб. золота есть у моей матери, которая хранит на смерть, и я таковые тоже возьму и сдам. Больше у меня валюты никакой нет»* (а.с. 3).

Далі йде протокол трусу, у якому вказано, що вилучено *«золота царской чеканки 15 руб. (в пазухе у матери Гуральника)»* (а.с. 4). Аркуш №5 – квитанція про здачу вилучених коштів, аркуш №6 – постанова про конфіскацію цінностей та про припинення кримінального провадження стосовно Гуральника. Справи відрізняються одна від другої тільки прізвищами та сумами коштів. Справи, за якими валюти та цінностей виявлено не було, складаються з 3 аркушів. На допитах люди пояснювали, для чого тримали вдома валюту та золото: хто на зубні протези, хто – на пам'ятник померлим родичам.

Декого, наприклад, Токмана Йцко (спр. № 7973), арештували вдруге, але на допиті він пояснив: *«Валюты у меня не имеется никакой, поскольку я в прошлом году сдал Грушковскому РО ГПУ 20 руб. золотом и после в Первомайское РО ГПУ сдал 30 руб. золотом и больше у меня нет»* (а.с. 3).

За соціальним станом більшість арештованих – дрібні кустарі, вівники, безробітні тощо, тобто, сподіватись на вилучення в них великих сум не доводилось. Наш підрахунок показав, що за 18 справами було конфісковано 118 доларів США та 180 карбованців золотом. Багато це чи мало? У справі № 7988 гр. Острой мав намір придбати 100 доларів США за 1400 радянських карбованців, але прив'язати це співвідношення до сучасної шкали дуже непросто.

Зрозуміло одне: через вічну недовіру до держави та її монетарної політики громадяни тримали заощадження у валюті та золоті. Цим вони порушували перебране державою на себе виключне право на здійснення операцій з іноземними валютами та дорогоцінними металами, а подібне самоуправство державі не до вподоби. Тож «чистими руками» всі ці статки й було вилучено. Чи ж вставило на ці гроші держава золоті зуби собі, чи, може, пам'ятник якийсь вивершила комусь чи чомусь – невідомо, а от прості люди постраждали, бо ж у Голодомор вже наступного, 1933 року, ці 5-10 доларів або золота монета могли врятувати життя цілій сім'ї...

Подаємо частину прізвищ тих, у кого було конфісковано валюту та золото:

Меламут Волько Гершкович, Швець Зельман Гедадьевич, Острой Мошко Абрамович, Серебряник Михель Срулевич, Эдель Давид Лейбович, Секерянский Нахман Гершкович, Лит-винский Мошко Ицкович, Согутовский Сруль Мошкович, Пав-лоцкий Мордко Янкелевич, Юхман Пейся Аронович, Фраимович Лейба Данилович, Литвинский Айзек Дуветович, Хайкелевич Хайкель Зейдович, Чернышов Моисей Борисович, Файнберг Хаим Иосифович, Крейчмар Шмуль Борухович, Гольденберг Муня Шаевич, Когон Герш Бенционович.

ПІСЛЯМОВА

Наша післямова буде лаконічною.

Віддаючи шану пам'яті жертвам «Великого терору» 1937-1938 років, а також повоєнних репресій в Україні, мусимо усвідомлювати причини і наслідки цієї тривалої в часі трагедії.

Причина одна – стан поневолення України, що не спромоглася вибороти собі державність на початку ХХ ст., комуністичною імперією як специфічною формою російського імперіалізму.

Наслідок – травмована пострадянська психологія сучасної української політичної нації.

Винуватець описаної в книзі кривавої ріки відомий, хоча й досі є люди, які з цим твердженням голослівно не погоджуються. Це їхнє право на власну думку, але все ж слід визнати, що декілька партій лівого (комуністичного типу), не зважаючи на законодавчу заборону комуністичної ідеології в Україні, **ПРОГОЛОСИЛИ СЕБЕ** ідейними СПАДКОЄМЦЯМИ КПРС!

Можна не вірити у «гроші партії» на закордонних рахунках, погодитись із тим, що більшовизм – «гуманістична ідея», але ж є популярною думка, що історія розвивається по спіралі.

А раптом?!..

НАУКОВО-ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Оксана Анатоліївна Бабенко
Віктор Борисович Білоус

ФЛЮГЕР РЕПРЕСІЙ: Обличчя, або «наша» «Ве» – «Ка» – «Пе» та ще маленька «бе»

Редактор:
Олег Бабенко

Коректор:
Дарина Третяк

Верстка та обкладинка:
Вячеслав Сорокін

*Бібліотека видання
Між Бугом і Дніпром.
Науково-краєзнавчий вісник Центральної України*

*Серія «Архівні документи свідчать»
Головний редактор Олег Бабенко*

*Видання здійснене за сприяння
Відкритого університету Св. Арх. Михаїла
БО «Центрально-Української Православної Духовно-соціальної академії»
та Міжнародної громадської організації
«Міжнародний Орден «Пріорат лицарів Архангела Михаїла»*

Підписано до друку 28.09.2018. Формат 80х108/32
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк12,8.
Замовлення № 05. Наклад 300 прим.

Державний архів Кіровоградської області
25030, м. Кропивницький, вул. Академіка Корольова, 3
тел.: (0522) 37 31 95